

POLITIKAI KÉRDÉSEK

ÉS

TANULMÁNYOK.

ÍRTA

KUNÁGOTI.

KIADTA
MÁRTON FERENCZ.

ARAD, 1862.

RÉTHY LIPÓT NYOMDÁJÁBAN.

Előszó.

Úgy hiszem kedves dolgot cselekszem a tisztelt olvasó közönségnek, ha az „Alföld” -ben Kunágoti név alatt megkezdett, de ki nem egészített politikai cikksorozatokat, mint önálló munkát adom ki.

Célja volt szerzőnek a fontosb politikai kérdések, s az azokból levont tanulmányok által kiegészített rajzát adni a jelen politikai helyzetnek; különösen a kor saját eszmemeneti szempontjából, mely aztán kiindulási pontul szolgált volna a magyarügy feletti elmélkedései közlésére.

E jelen mű tehát csakis az első részt foglalja magában most már kiegészítve. A második, azaz: a magyarügy tárgyalása hírlapi utón, vagy önálló műben következni fog.

A tisztelt olvasó véleményével reményelek találkozni, midőn azt mondom, hogy az egészséges humor játsziséga a szilárd meggyőződés erejével párosul itt, s míg a szerző első tekintetre, jobb és balra csak ostorozni látszatik, a figyelmes olvasó figyelmét nem

IV.

kerülheti el a rendíthetlen hit, mi nézeteit világítja, s mi például a „római kérdés”-ben épp oly mély, mint találós a „németkérdés”ben, és a napóleoni politikára nézve a legújabb események által is igazoltnak látszik.

Mert meg kell jegyezni, hogy a „R ó m a” feletti cikksorozat még a múlt évi deczemberben, a „n é m e t k é r d é s” folyó évi márcziusban, a „f r a n c z i a k é r d é s” april hóban sat. jelentek meg, az akkor általam szerkesztett „A l f ö l d”-ben.

Arad, September 25. 1862.

Márton Ferencz.

TARTALOM.

Előszó.	
Bevezetés.	Lap.
Róma VII.....	4
A német kérdés I-V.....	24
A francia kérdés I-X.....	49
Az orosz kérdés I-V.....	83
Még néhány kérdőjel.	
„ Anglia.....	98
„ Északamerika.....	103
„ Belgium I-II.....	107
„ Schweicz I-III.....	113
„ Olaszországi I-VIII.....	122
„ Spanyolország.....	146
„ Skandinávia.....	151
„ Ázsia.....	155
„ China.....	160
„ Afrika.....	165
„ Délamerika.....	171
„ Ausztrália.....	177

Tanulmányok.

I-II.....	185
„ Anyagi jólét I-III.....	193
„ Pénzügyi-IV.....	203
„ Szabadság.....	220
„ Egyenlőség.....	225
„ Nemzetiség.....	230
„ Vallásosság.....	235
„ Népevelés.....	239
„ Politikai morál.....	244
„ Forradalmi láz.....	249

POLITIKAI KÉRDÉSEK.

Az úgynevezett európai kérdések villámsebességgel következnek egymásra. Ez a politika haladása vasúti külön sebesmenettel. – Vajjon hová sietnek?

Tegnap még az amerikai ügygyel volt tele minden lap szája. Összedugták fejeiket az európai augurok és suttogva kérdezték egymástól: mi lesz ebből? – Feleitek is valamit, de alig merete néhány mondani azt, mit valóban gondolt. A legtöbb – és pedig mennyivel közelebb pirítkozik a diplomatia tűzhelyéhez, annál inkább – csak a híres diplomata rókával felelt: „A beszéd arra való, hogy gondolatainkat titkolhassuk el.”

Ez tegnap történt. Tegnapelőtt pedig azon, eddig ismeretlen geographiai szegletről, a suttorinairól beszéltek úgy, mintha egynehány piros feszes fél keresztény, fél pogány, $\frac{1}{3}$ mívelt és $\frac{3}{4}$ részben vad kalandor faágyujával a nagy világ békéjét veszélyeztethetné, mintha a civilizáció nagy és szent ügye, függene tőle.

Ismét néhány hónappal ezelőtt, minő európai „terra incognita” fel- és leiratairól okoskodtak mindenfelé, mint „égető európai kérdésiről, mindnyájan tudjuk.

Már ma ismét „Róma és Velence” a beszéd tárgya, Naupliában foly a rémséges háború, és a „német kérdés” sovány levele úszkál a felszínen.

„Mi lesz mind ebből?” – kérdehetjük mi is, s felelni talán nem is oly nehéz, mint egyelőre tetszenék, ha t. i. nem arra hallgatunk, mint a kulyakjokba nevető diplomata mephistok mondanak, kik csak saját hasznukra kavarrják a rántást, vagy azon együgyűek, kik azt hiszik, hogy a legnagyobb horderejű dolgokat a kabinetekben döntenek el, nem pedig azon felsőbb emeletben, hol az események végszálait tartják a legbölcsebb és legjótévőbb kezekben, s az úgynevezett politikai okosság – helyesben

ravaszág- és az önzés telhetlenségének olyan „kis meglepetés”-forma confundálásában gyönyörködnek.

A legnagyobb zivatar ritkán tör ki egyszerre. Lasankint vonulnak fel minden oldalról a villanyossággal telt fellegek. Kergetik egymást. Játszanak, kötekednek egymással. De azért el nem tűnnek onnét, hanem végre, mintegy elég időt engedve a kint levő embernek és munkáméhecskének, hogy biztos tető alá vonhassák magukat, nagy sokára, midőn már az eső után vágyó gazda unni is kezdi a stimmolási mulatságot, hangot ad a nagy dob, s megindul a török és kuruczmuzsika; mi felett aztán, – mert jégzápor, forgószél, és electricus ágyúlövések kíséretében jár a tikkasztó légtisztulása, – azok varkarják leginkább fejeiket, kik már mindkét kézzel húzták volna le a fellegeket lábaiknál fogva, bűnbánólag sóhajtván, mint az egyszeri kovácsházi árendás: „A d t á l uram, de nincs köszönet benne!”

A pók, a macska, a szarvas jószág, mind már jóval az előtt megérzi az időváltozást. – A természet, a legjobb anya, az embereknek mint kedvenczeinek azért adta legfőbb ajándékát: az okoskodó észet és szabad akaratot, hogy használja azokat, mint fegyvereit.

Megváltoztatni a természet, a gondviselés örök logikai és matematikai rendelvényein persze a gyöngé emberi erő és elme semmit sem képes, de azért van esze, hogy kiismerje a jót a rosztól, és azért van szabad akarat, hogy oly részre álljon, oly tető alá vonuljon, mely nem fogja őt magát is agyon zúzni; különösen pedig, hogy ne akarja változtatni azt, mit úgy sem lehet; ne vétkezzen a természet ellen, ne küzdjön Isten akarata ellen, mint a pimasz mesebeli óriások, hanem inkább találja fel a legegyszerűbb igazságokat, melyek rendesen oly közel állanak ő hozzá, hogy „majd kiszúrják szemét.” Ne küzdjön az ellen, mi ellen úgyis hasztalanul küzd; és főleg, hogy ne hidjen bár minő más gondviselést egy francia pompás renesanci kastélyban is; ne az legyen evangéliuma, mit a „Moniteur” az „Ost und West” vagy éppen a „Concordia” és a „Donau Ztg” ír, hanem csak egyedül és kirekesztőleg hidje azt, mit a jó-

zan ész – az emberiség közös ösztöne – és egyetlen biztos kalendárium, a történelem nyomán a csak mindig egy-egy részben fellebbenthető jövő titkaiból kibetűzhet.

Midőn tehát ezen eljárást az „Alföld” minden olvasójának melegen ajánlom, hogy egyszersemind gyakorlatilag és példákban mutassam meg, hogy hogyan értem én azt? – az úgynevezett „európai kérdéseket” egyenként bonczkés alá veszem. – Úgy hiszem, hogy a gazdái napszámomból felmaradó időt, jobbra nem használhatnám fel, mert sűrű a köd most mindenfelé annyira, hogy azt fenetlen bicskával is vágni lehet.

Voltaire ezt mondja: „hogy munka által három legnagyobb ellenünktől: a büntől, szegénységtől és unalomtól szabadulunk.” – Munkát az Isten vigasztalásunkra aáda. Átka: „arczod verejtékével keresd kenyeredet!” a legnagyobb áldás.

És munka a nemzeteknél is nemcsak a jólét eszközlője, de vigasztalás is.

Nyitva áll az „Alföld” előttünk, mit, mivel a miénk, nem csak pártfogolnunk kell, de segítenünk is. Úgy hiszem, hogy befogadja szívesen mindnyájunktól a tégladarabokat és kanálhomokot, mit azon palota kijavításához hordunk, mit roncsolt állapotjában is büszkén nevezünk hazánknak.

Róma.

I.

„A hallgatásnak is ideje van.” – Ezt mondja bölcs Salamon.

Úgy látszik, hogy ezen mondat bölcsesége jelen helyzetünkben egészen reánk alkalmazható, – mint vigasztalás.

Hallgassunk tehát a haza fájó sebééről, s mivel jobbat aligha tehetnénk, zárjuk el szíveinkbe. – A seb csak úgy hegged be, ha nem érintjük, ha a csipős légtől gondosan megóvjuk. Minek is hasztalanul piszkálni azt, mi a gyógyításra úgy sem ért meg. Aztán a hallgatás, mi „a rabszolga becsülete”, egyszersmind a hatalmasok leczkéje.”

De főleg hallgassunk azért, mert a hallgatás: erő.

És ha mégis napilapnak hallgatnia nem lehet, hogy végkép el ne némuljon, ha szólanunk kell, legalább ne nézzünk be keblünkbe. Nézzünk ki inkább a nagy világba. Ragadjuk meg az első tárgyat, mi kezünk ügyében esik, mert hála érte a jelen politikai viszonyoknak, nem egyedül a magyar kérdés a függő és égető kérdés. Van miről okoskodni elég, a nélkül, hogy mint sok szellemes társalgó, európai beszélgetést kezdenénk a szép, de csúnya időről, vagy bevonnánk magunkat a gazdaszat és ipar csigaházába, mi mellett azután a gazda és iparos ásítozik legjobban.

Ha tehát az „Alföld” terét, mely úgyis 20-diki októberi delibábos kilátásait sűrű fellegekkel elfedve látja, valami jobb és korszerűbb közlemény elől igénybe nem veszem, szabadjon nekem a címül kitűzött szó feletti elmélkedéseimet a boglyakemencze mellől hősi hexametekben elmondanom, mert:

E szó kimondásához elég négy betű, de megértéséhez kevés egy élet tanulmánya.

Három évezred története folyik e kis szóban össze, s minden mi nagy, dicső, bámulatos, irtózatos, változó, fölemelő és lesújtó van világtörténetünkben, e szóban foglaltatik:

Róma! –

Elaggott, de még mindig hatalmas királynéja ez a világnak.

Három világ hatalma porban.

Márvány pusztaság.

Művészeti szent por- és hamvmedencze.

Egy kiégett nap.

Szíve egy elhidegült hős világnak.

Élő „memento mori.”

Város-mammut, melynek nagyszerű romjai, mint óriási csontdarabok hevernek szét, s melyhez bármint akarjam mértékemet apró szavakból alkalmazni, oly kisserűen üt ki az, hogy önmagam sajnálkozom erőlködéseimen.

Adjatok hát gondolatot: újat, nagyot, éigigérőt, hogy ne legyen kénytelen ily apróságokat használni.

Jöjjetek segítségemre: római gondolat, római akarat, római hatalom.

És ti rómaiak hol vagytok? Mutassátok magatokat ti Brutusok, Catok, Tulliusok, Tacitusok és ha az utolsón. Rienzin kívül maradt még fent római, hadd bújjék elo heverő tanyájából, vagy tímári kádjából az, hadd lássam őt zöld bársony öltönykéjében, szűk bugyogójában, ezüst óralánczával és – késével.

Jöjjetek tehát ti „dei monti” és „transtevere”⁴ népei, és ti ó bagarinik! kik a hajdani rómaiak valódi bicskás utódainak hiszitek magatokat, s mutassátok, hol vannak Jupiter templomai, Nero aranyháza, és a Capitol tanácsterme?

A vándor pusztaság és rom között 300 templomot, számtalan kolostort és 35,000 házat lát ugyan még, de ezekbe alig jut egyenként négy ember, s ezek sem rómaiak, hanem inkább papok, inasok és koldusok.

A Corson estvénkint pompás hintókban, és kövér dajkák ölében ringatódznak a mai Róma nagyreményű sarjadékai, kiből ismét nem annyira Brutusok, mint bíbornokok bújnak elő.

Területed 17 mérföld ó Róma! Így hát nagyobb helyeket kerítenek be falaid, mint a minő volt egész birtokod a köztársaság kezdetén, s az mégis a félvilágot adta jegybérül az első Caesarnak, s ez utolsó Caesart pedig az első pápa követte.

Az ős Róma hét hegye, hét lába lett egy királyi állványnak, melyen előbb a Capitol, aztán a vatikán emelkedett fel mennymagosan. Ezekhez későbbben még több hegy járult, építve az idő pusztító keze által romokból, és különösen egy a római világ cserepeiből – testacea, – de ezek és amazok közt csak az „aria cattiva” és olasz hideglelés ólálkodik.

A hajdani Róma márvány és gránitfészke volt a sasoknak, m elvek a magasban csattogtattak szárnyaikat a reszkető világ felett. A mostani oly madarak kalitkája, miket idegen szuronyok védenek önmaguk ellen.

Politikája ösztönszerű volt ugyan, s nem igen kímélő, de magas. A mostaninak ösztöne a földön csúszik, nem lát tul az orrán, és él napról napra.

320 diadalt jegyzett fel a történetírás, a mostani pulya ivadék pedig, mint feregcsereg, csak Őseinek nagy emlékein rágódik.

Mennyi nagyság, mennyi fény, mennyi erő és akarat van eltemetve itt! De a föld is emelkedik egykori nagysága ellen? Kevélysege meg van törve. A régi Róma a mostani alá temetve van mélyen.

Csak a Tiber, ezen Örökéltű kígyó keringődzik fénylő sárga bőrével rajta keresztül, mint egykor, mert csak a természet műve romolhatlan, s a szellem műve örök, a mi pedig romlandó, abból nem maradt itt érintetlenül semmi.

– Szabadság, dicsőség, pompa és fény! mind egy nagy pusztá romjai.

Itt, hol minden nagy, tette int minden, a század fia pedig kicsiny. Talán ez az oka, hogy a tetterő a Corson

lehell ki magát, s játszva egymás gyertyácskáit oltja el virágbokrétáival.

A mai Romának van jó salamija és sonkája; szalonkái és zöldsége híresek, frittója – sült hús- és hölgyei kövérek. Vannak színházai, járdalatai, corsója és gyönyörű villái. Mi kell hát a rómaiaknak még több?

A mi egy népet ékesít, nem mindig ez, mi őt boldogítja. Fénylő tulajdonok népeket, mint egyeseket gyakran boldogtalanokká tesznek. – így vigasztal a hideg philosophia.

Nem folytatom tehát tovább bús solosmámat, ezen Köznapi thema felett: „egykor volt”, – és áttérek a mostani Róma politikai helyzetére.

II.

Róma politikai állása egészen sajátos, és egyetlen a maga nemében. Péter kis bárkája különválva úszik az európai nagy vitorlás hajók és mesterséges gőzosök közt.

Kormányzati alakját legjobban jellemzi e szó: pápai. Ez a szent theocratia képe a földön, s a 19. század kellőközepén.

Az ad törvényt, az ítélt, az harcol, ki a népre a szentelt vizet és áldásokat szórja. Az oldoz fel a bűnöktől, ki a halálos ítéleteket írja alá. Az osztja a hivatalokat, ki az indulgentiákat, Király és főpap egy személyben, korona és püspöki süveg ugyanazon fön, királyi pálcza és pásztori bot ugyanazon kézben.

A pápa szava törvény és hitágazat. Ez Rómának chartája, arany bullája, polgári és vallásos törvénykönyve. Akarata, azaz: a törvény végrehajtói, a világi és egyházi törvényszékek, a papok és sbirrik, a rendőrök és sat.

Uralkodása szükségkép korlátlan, mert a csalhatatlanság elve nem tűrhet semmi megszorítást. Alaptörvény, a corpus juris és kormánylap helyett van a „motu proprio”, t. i. azon nyilatkozat, melyben trónraléptekor minden pápa uralkodási elveit köztudomásra bocsátja. - 1823-tól 1831-ig például négy pápa tett így, mindegyik ellenkezően, s egyik akarata sem teljesült.

Innen folyik, mint tanulságos corollarium, hogy bár a pápa uralkodása korlátlan, hatalma igen csekély.

A pápa gyenge mint világi uralkodó, ha a tartományokat kormányzó bíbornokokkal, kik mind független fejedelmeknek szeretik magukat tekinteni, összeütközésbe jő; – gyenge mint egyházi főnök a zsinatokkal és egyes püspökökkel szemközt. A nép pedig a három-négyféle úr „sic volo, sic jubeo” különböző commando szavai közt ingadozik, tétováz, s végre sem egyiknek, sem a másikkal nem engedelmeskedik. – Az ily igazgatási czifra zavar közt egy V. Sixtus egész férfias erélye alig volt legendó.

A pápának világi, mint egyházi hatalmát nem születés, hanem választás adja meg. A fejedelmi korona csak egy része a thiarának. A választás demokratiai alakját VII. Gergely változtatta aristocraatiává, midőn a jogot a császár és nép kezéből kivévén, egy zárt papi testületnek adta át, mi által a papi hatalmat függetlenné tette ugyan, de a pápaság szárnyait nyirbálta el. Ma tehát csak a választók lévén választhatók, s szintoly szentségi fény környezvén őket is, hogyan ismerhetnék el azon hatalmat, mit csak ők adhatnak, nagyobbnak a magokénál?

Továbbá, magához az uralkodáshoz bizonyos ügyesség és tudományos előkészület kell, mert az uralkodni tudás nem születik velünk, mint az uralkodni akaró gyarlóság, s a szentlélek egy darab idő óta nem szokta magát azzal fárasztani, hogy galambszárnyakon repkedjék szét. Már pedig ezen tudományt, ezen tapintatot annál nehezebb megszerezni, minél inkább fogy a test és szellem ereje, főleg ha a kolostorok magányában többet forgattuk a breviáriumot, mint a világ nagy tankönyvét, a történelmet. Mit várhatunk tehát a pápáktól, kik rendszeren oly korban jutnak trónukra, midőn már aggottak, gyöngék; köhécselve és reszkető kezekkel tartják a kormány-gyeplőt? – Gyöngesség nem lehet más, mint igen szelíd zsarnokság.

A pápa mindig egy haldokló király. Rósz, mint jó nem verhet mély gyökeret. Halálával, mi soká nem kés-

hetik, kormányzata elvei, és udvarának személyzete egyaránt megbuknak.

Végre idejének legnagyobb részét egyházi főnöksége, és vallásos elfoglaltatásai veszik igénybe, minden lélését ezer aggály, ezer tekintet teszi ingataggá.

Ha tehát a pápaság bizonyos belszükségnél fogva nem lehet más, mint határozatlan, ingatag és erőtlen uralkodás saját alattvalói irányában, természetes, hogy mint európai hatalmasság sokkal inkább jelentéktelen.

Katonasága nincs, mert a francia szabású, de nyúl szívű veres nadrágos gyalogsága, a carabonierik és sbirik, a belzavargók és csempészek fékezésére, – a középkor tarkabarka öltönyében gorombáskodó kétszáz sweiczi őrserege saját személye és laka meg őrzésére sem elegendők.

Pénztára pedig kong, és nem peng. – Megszerezni a mindennapira valót elég bajba kerül.

A főváros néptelen, elpuhult renyhe. A tartományok nyugtalankodók, zavargók, és általános elszegényülés van ott is napirenden. Kitől várhatni tehát elegendő s főleg pontos adófizetést?

Ferrára királyi utczáin, és gyémánt háza előtt fű nő. Ancona kikötője üres, ha francziák nincsenek benne. A városok omlanak, a kereskedés és ipar szárazkórságosak, s a csempészet oly fokra hágott, hogy a vámok, bár igen magasak, alig hoznak már jövedelmet.

A zsidó tőzsérek csak nagy elővigyázattal és bibliai kamatra kölcsönöznek a keresztény főpapnak. A hitellel a kamat egyenlően, csak megfordítva lép előre vagy hátra.

Bíbornoki kalapok után egyik udvar sem tolakodik már nagyon. A vatikán mennykövei ellen minden háztartás villámhárítókkal van ellátva. A dogmák feletti vitákkal a sportulák is kimentek divatból, s hébe-hóba Péterfillérek által soványan pótoltnak. Mi adó volt, alamizsnává vált.

S nem elég hogy hatalom, tudomány és gazdagság kizarándokoltak Rómából, ma már általános dissolutió mutatkozik.

Az eddig csak zavargó tartományok nagyobb részének elszakadása bevégzett tény.

Átalános a hit, hogy Rómát most már csak a francia őrsereg védi, s mihelyt Napoleon megvereti visszavonulásra a dobot, a pápa világi hatalma azonnal és magától összerogyik.

Minden oda mutat tehát, hogy Róma hatalma végvonaglásban van, pedig ha a pápa gyöngé, a pápaság még elég erős.

III.

Meg kell jegyeznem világosan, hogy én, midőn ezen tételt állítom fel: „hogy a pápaság még elég erős”, nem azon szempontból ítélek, mint azok, kik csak a jelen pillanatnyi helyzetből merítik okoskodásaikat. – Én, – ha szabadna mondanom, – mélyebb és általánosb szempontból, magának a papságnak magasb, és a fővárosnak állandóbb hasisából tekintem azt.

Hová fejlődik bizonyos helyzet; mi lesz az esetleges körülmények kifolyása, azt senki sem tudhatja, mert senki meg nem mondhatja, mi minden jöhet még közbe; de a minnek oka mélyebben van. magában valami nagy intézményben, és az ebből folyó ezredéves viszonyokban, ott meglehetőss biztossággal megmondhatni, hogy minnek kell történni, mi a természetes fejlődmény?

A historiában folytonosan két elem küzd egymással: az emberi akarat, és egy más akarat, mit helyesb szó hiányában a régiek „fatumnak” neveztek el; korunk philosophiája pedig „gondviselésnek” ismert el.

Vannak eshetőségek és fejlődmények, melyek az emberi előlátás körén kívül állanak, melyekkel az ész nem rendelkezhetik. Ezek lehetnek a találgató hírlapi czikkek, és a politikai álmodozások kifogyhatlan tárai, de logikai fejlesztés kiinduló pontjai soha.

Természetes az is, hogy midőn Róma-, mint a pápaság erődítményeiről szólok, az alatt sem az üteges, sem flottája hajóinak számát nem érthetem.

De már gyöngesége egy neme az erősségnek. Mióta

o senkire sem félelmes, neki sincs kitől tartania kívülről. A védetlen gyermeket egy komondor sem harapja meg. A gyengesség civilizációnk asyluma.

Vallása a világ minden részeiben szerez neki katonákat, s jelenleg sokkal többet, mint fél századdal ezelőtt, kik közül a legroszabbak azok, kik a Péterfilléreken verbuváltak.

Ő adta a fejedelmeknek jegybérül az „Isten kegyelméből” czímet, s ezek már az önérdék háladatosságából is gyámságuk alá fogadták.

Ha rossz élczet akarnék csinálni, hozzá tehetném még, hogy szükségük van rá, hogy egy rosszabb példánya legyen a legroszabb világi kormányoknak, és gyöngébb a leggyöngébbeknél.

A főváros egyik része rokonságban áll a papsággal, másik része utánnok él, s az idegenek erszényéből, kik szeretik ugyan az utczai lármát, de oda hagynák, ha kövezete fel bontatnék.

Népe elnyomatást nem érez sem a pápa, sem az ügynevezett törvény, sem a főurak részéről.

A pipa ritkán jó oly helyzetbe, hogy korlátlan háta mával visszaélhessen, mint a felelős miniszterek egyebütt az alkotmánynyal. A thiara magosan áll a nép felett, mennyből száll le, és hamar repül más fejre. – A nép hisz, remél, és oly képet csinál, mintha engedelmeskednék, már csak azért is, mert nem soká maradhat így. Megszokás, türelem, és a holnapi nap várása érczfal az elnyomatás és lázadás között.

Az ítélszékek számosak; az ítéletek és rendőri megszorítások szigorúak, a gályabüntetés gyakori, de az ítéletek kijátszhatók, megvásárolhatók, vagy szelíden és hanyagul hajtatnak végre. A gallérokon rász a felügyelet, s a rendőrök sokat átnéznek ujjaikon. – Egy utczai czívódás alkalmával többen elfogatván, láttam, hogy egy ifjú úri ember zsebében kést találtak a csendőrök. „Szegény! – sajnálkozott egyik szomszédom – tíz évi gályarabságra kerülend!” – „Eh! – monda a másik, – hiszen paino – arszlán – majd segitendnek rajta.”

Az aristocrátia részéről még csekélyebb az elnyomatás.

Oly titkos rugók dolgoznak itt, a kormány gyeplőjének egyes szálai oly sok kezekben vannak, a változás oly gyakori, hogy a népnél általános udvariasság, és kölcsönös kímélet mintegy szükséggé lett. Mindenki lehet valamelyik nagyobb befolyású személy komornyikává, titkárává, kedvesévé, barátjává, vagy rokonává. – Csak annyit tudhatni bizonyosan mindig, hogy ki az, és mennyit nyom jelenleg, ki előttünk áll? De mi lebet már holnap? az sokkal bizonytalanabb, mint egyebütt. Ez a csekélynek erősb védelme, mint másutt a törvény.

Aztán van a népnek még egy hatalmas biztosítéka, mitől a leghatalmasbak rettegnek: a „coltello” (kés). – Ez játssza Rómában a párbaj szerepét, sa törvény, vagyis annak végrehajtása, ép oly kímélő iránta, mint túl az Alpeseken a lovagias gyilkolás iránt.

Félelem a magán boszútól sok törvényes mázú boszút megszüntet. A népnek mindenütt vannak elnyomói ellen kései és kanóczai. „A késnek vannak sok áldozatai – mondta egy valaki – de a szerencsétlenségek tömegét kevesíti, mert a fő úr, ki elnyomhat, és a pór, ki magát megboszulhatja, körülbelől egy lábon állanak. A nép a büntelenséget, a nemesség az elnyomhatást nevezik szabadságnak, s ezen két szabadság nem tehet egymásnak szemrehányást.

Mely idézetem oda megy ki, hogy a mén rúg, a macska karmol, a darázs szúr, a féreg csíp, s minden élő állat védi magát a mint tudja, s a mint lehet. Hogy azonban nekem sem az elnyomatás, sem a bicska és a kanócz, tehát egyike sem kell az ily szabadságnak és jognak, az fájdalom, nem változtat a dolgok állásán.

A fővárosi népnek tehát vannak atyafiságos és sógorságos kötelékei és kése. Kap kenyeret, alamizsnát és mulatságot Mi kell hát több! – Felesleges idejét elbohóskodja, elszerelmeskedi, elaluszsa.

Minden kormányzási zavarok és ferdeségek mellett is Róma nyugodt, s tőle nyugodt lehet a vatikán népe is,

A pápaság achillesi sarkát a tartományok teszik.

IV.

A pápaság achillesi sarkát a tartományok teszik. – Így végeztem fentebbi cikkemet.

Ezen megromlott népfaj, melynél a sógorság és komaság a papokkal megszűnik, de kárpótlásul helyette mostohaanyasága kezdődik a gyarmati állásnak, s melynek hoszas susogása végre félelmetes chorussá növekedett, hangosan kiáltá már többször Rómának, hogy: „regnum tuum non est de hoc mundo!” s vissza akarja vezetni a pápaságot oda, a honnét kiindult, a tisztán szellemi hatalomhoz, azt állítván, hogy mihelyt megszűntek fejedelmek lenni, azonnal evangeliumszerű férfiak lennének.

Ezen új tanokra és régi panaszokra a theocratia ismét régi tanokkal, s új lamentókkal felel, mert szerinte világi hatalmától függ, a dogmák „lenni, vagy nem lennie”, s az erősbülő demonstrációkat erősbülő reakcióval torolja vissza.

A római delegatiók története a francia forradalom óta, a pápaság világi hatalma elleni nyílt vagy alattamos folytonos küzdelem története. Összeesküvések és forradalmak szabályszerűen következnek egymásra, és váltják fel egymást.

Róma és tartományai közt azóta fegyvernyugvás sem volt, a béke pedig anomáliának bizonyul be.

Mi azokat Róma uralma alatt megtartotta, az sem a nép hajlama, vagy a pápai fegyverek hatalma, hanem idegen uralkodók vaskeze volt, osztrák és francia szuronyok adták vissza, és őrizték folytonosan ő szentsége trónját, s nem bullái, delegatus bíbornokai olasz vagy sweiczi papírból metszett katonái.

Mely államszervezet, mely viszony csak idegen erő által tartathatik fenn, annak állása természetesen több mint problematikus. Az állam fája is csak saját erős gyökerein áll biztosan, a támogatott előbb vagy utóbb, de okvetlenül eldől.

És ezen betegsége Rómának valóban kétségbeejtő. Agya forró, vére lázas, tüdeje szorult. – A tartományok

szabadságvágya agyvelőgyuladással, a pénzhiány pedig, – mi ellen a fillérek csak homeopathái mosschus-ada-gok, – sorvadással fenyegetik.

Pedig kétséges, hogy az idegen érvágók, és a Rothschild et Comp. iskolájából való orvosok segítetteneke mindig rajta, s végre hosszas betegségnek nem lesz-e minden amputatiók mellett halál a vége?

A folytonos pénzhiányt nem a folytonos kölcsönzés, hanem a józan gazdálkodás orvosolja; zsandárok és börtönörök pedig igen gyarló pótszerei az elkerülhetlenné vált reformoknak.

És ezt Rómán kívül mindenki, még maguk a támaszul szolgáló államok is belátták, s az összes diplomatia már többször más politikai vasfüveket, melyek t. i. a népek szíveit a szeretet és bizalomnak megnyitják, ajánlottak, mint p. o. javítást az igazgatás több részeiben, a papi monopólium eltörlését a polgári hivataloknál, mérsékltet, 6'szinteséget stb.

Az emberi gyarlóság ritkán szokta a tanácsot követni, ha még oly talpra esett, és bár minő nyomatékos tekintélytől jó. Lássuk hát, mit tett Róma.

XVI. Gergely, mindjárt az 1832-iki zavargások elnyomása után egy pásztori levelet küldött szét, melyben a keresztény világ épületére ezeket mondja fájdalomteljes bevezetés után „a szemtelen tudás” diadala felett:

„Mivel pedig tudva van, hogy az egyház Jézus Krisztustól és apostolaitól tanítatott, és hogy most is a szentlélektől naponta minden igazság iránt felvilágosíttatik, ízetlen gonosz tett bárminemű javítást, vagy újjászületést reá erőszakolni akarni.” És lejjebb. „A tapasztalás bizonyítja a legrégibb időktől, hogy oly államok, melyek gazdagság-, hatalom- és nyugalomban virágoztak, a vélemény és szólás korlátlan szabadsága, valamint az újítási nyavalya által, semmivé lettek, hová még a soha eléggé nem kárhoztatható, és undok szabadsága is tartozik a sajátnak.” – „Gondolja meg mindenki, hogy az apostol tanítása szerint nincs más felsőbbség, mint az Isten.” Hol felsőbbség van, az az Istentől van rendelve. – Ki tehát a felsőbbségnek ellenáll, az ellenáll Isten rendelményé-

nek, s a kik ellenállanak, az örök kárhozatot vonják magukra.”

Mit mondott IX-ik Pius szept. 30-ki allocutiójában, minden hírlap közölte.

Mindkeltő egyenlő sentimentalitással és ibolyás tollal ír és szól. Szinte érezzük szagát. „Il me semble que je mange des confitures.” Mondhatnák Moherrel a romagnolok.

Fog-e tehát a mostani pápaság diadalmaskodni a népek szabadság és függetlenségi vágyán, mely a nemzetiségi törekvésekben oly hatalmas istápot talált, mint diadalmaskodtak a középkori pápák az állami mindenhatóság elve ellen?

Míg a szellemi hatalom állott a világgal szemközt, győzött az, mi mindig győz. Ezt hitte Vilik Gergely és cselekedett. De ha szellem küzd szellemmel, azon részé a diadal, melyiken az igazság és korszerűség áll.

Így tudjuk mi ezt, mert ezt tanítja a történelem, mi a gondviselésnek nyilvánulása tér és időben. – Rómában azonban hisznek a csudákban, mert az istenség utjai rejtélyesek; s ők bírhatják titkainak kulcsát.

Közelében nálunk is egy magasb rangú tudós pap ezt mondta a sz. László-társulat előtt mondott beszédében: „Nem a megoldás az, mihez közeledünk, hanem a chaos az, mi kezdődik.”

„Voi styitsz! – felelt a zsidó – mi pedig folytatjuk úgy amint értjük.”

V.

Mielőtt előbbi cikkemmel öszvefüggőleg eszméimet a pápaság állásáról odább fűzhetném, egy epizodot kell közbeszúrnom, mi a helyzet constatirozásához tartozik, s a mondottakkal kapcsolatos: a római papokról.

Statistikusok és utczeni ácsorgók kiszámították, hogy Rómában minden tizenkettedik ember pap.

Ez, – hogy jó órában beszéljek, – mégis igen sok pásztorra mutat ezen szelíd nyáj mellett, mely azonfelül gyapjában és tejben szegény is.

A pásztorok felügyelnek és őröknek, a nyáj pedig legel, ha t. i. a Campagna szomorú térein legelni valót talál; vagyis világi nyelvünkön szólva: Romában kétféle néposztály van: kormányzóké és kormányzottaké, valamint csak kétféle rend: papoké és nem papoké. Azoké a hivatalok, a befolyás, a jog, tehát a fény, dicsőség és hatalom, ezeké pedig a tétlenség, a homály és engedelem. - E kétféle nép egészen elkülönözve van érdek, tudomány, hajlam és szokás által.

Csak az 1832-ik év (nem szólva a 48-ik forradalmi állásról) tett egy rövid ideig tartó kivételt, midőn az európai nagy hatalmasságok közbenjárása folytán világiak is bocsájtattak a kormányzáshoz. De a tapasztalás csak arról győzte meg Ő szentségét, hogy mindenesetre legjobban volt, úgy a mint volt.

Rómának nincs nemessége, mert jelentéktelen. - Az alnemességi, mint törzsökös osztály szegény s tudatlan; a felsőbb nemesség közt pedig, mely bevándorlottakból, pénz és idegen befolyás növendékeiből áll, csak gyéren úszkálnak a Colonna és Orsini-féle nevek; s ezeknek befolyása és fontossága is nem ősi neveiktől, hanem azon öszveköttetéstől függ, melyben az uralkodó rend egyik vagy másik kitűnő tagjához állanak, tehát a sógorság, komaság s más ily atyafiságtól.

A nemesi rend jelenleg mindenütt a katonai kitüntetések egyedáruságát élvezi, itt hiúsága csak a tonsura Ez a dicsvágy egyedüli útja, s már a papság maga szabadíték. A Vatikánnak, mióta a vallás megszűnt kincsbányája lenni, az egyedáruskodásra nagy szüksége van, s a kolduló barátoknak mégis szabad burnótot készíteni és árulni.

Rómának tehát nincs szoros értelemben vett aristocriatiája, de van legszebb vizű olygarchiája, mely épp oly csontosult, mint a boldogult velencei. Az egész különbség csak is a színben van, mint a fekete és veres rákoknál. A haladási vágy és irány egészen egyenlő.

Miután pedig Romának nincs aristocriatiája, természetes, hogy egyenlőség a római néposztály része. Koldus, komornyik, nő és herczeg egyaránt lehetnek a pa-

pókra befolyással. Ettől függ mindenkinek nagysága, emelkedése és befolyása.

Hja! – az egyenlőség igen furcsa szó. Ma már különösen igen sokféle értelemben vétetik, s míg a nép minden áron egyenlőség után törekszik, nem is sejti, hogy mint vak légy századunk gyertya lángjának repül igyenezt, hol szabadsága szárnyai elperzseltetvén, mint nyomorék potyán le a földre, hogy többé fel ne repülhessen!

De hogy visszatérjek tárgyamhoz: úgy látszik, hogy a római kormány szekere ezen kétfelé lett osztályozása mellett is, egy s ugyanazon nyomban jár.

A természetben általános vonzerő, bizonyos centralismusi törekvés van, mit már Newton almáján vett észre. – A papság almája a jesuiták glacé kesztyűs seregétől le egészen a daróczos kapuczinus demócrataíg a pápaság.

A szerzetes perjel, az egyszerű Abbate kanonok, az érsek bíbornok, a bíbornok végre Péter utódja kíván lenni. – Mindegyik nem az által a mi, hanem az által a mi lehet, fontos.

És viszont a pápának legyeznie kell a barátok érdekét, mert ezek az övét támogatják. – Ez a legszebb öszhangzás a világon.

A nép szenteletlen része természetesen kívül marad ezen circulus vitiosuson, mert csak zavart okozhatna ott. Moroghat ugyan, ha éppen rossz humorban van, de ne hogy ő is az Angyalvár magosságába dicsőítessék fel, a hármastilalmat meg kell tartania: nem szólani, nem írni, s nem cselekedni. Egyebet tehet a mi tetszik. –

És mit mondanak éhez a rómaiak? –

A szorosb értelemben vett rómaiaknak szinte minden családjából van egy két bíbornok sarjadék, mert a piros köpenyke olasz sinecura, s talán nem is lehet más-kép mélyebb politikai okból. Más nemzetbeli bíbornok csak kivétel, mi a szabályt erősíti meg. Ezen római osztály tehát karöltve jár a papokkal. A középosztály munkát és fejtérnyet kap tőlük; az alnép pedig bért, mint szolga, alamizsnát, mint koldus, kik egészen külön osztályt képeznek Rómában saját szervezettel és szabadítékokkal. Öszvesen mindnyájan girandolákat, járdalásokat, vallásos

ünnepélyeket és nagy elnézést gyöngéik iránt. Unalmas órák többi részét elménczkedéssel töltik a vatikán népe felett.

A tartományok ám lássák, hogyan segíthetnek magukon, mert azért mostoha gyermekek, hogy dolgozzanak, fizessenek, s a kenyérhéjával – minek bele a jó és hű rómaiaké, – megelégedjenek.

A római kövér frittoja mellett mosolyogva néz kövér hölgye hódító szemeibe, s így szól ártatlan csípősséggel: „mi nem az egyszarvúak közönséges seregébe tartozunk, hanem kettőt kapunk: a politikában és tűzhelyeink mellett.” – A tartománybeli pedig komolyan húzza öszve szemöldeit, s haragosan morogja el az olasz közmondást: „a legszebb tartomány, a legszebb ház, és a legszebb – a papoké.” – Hja! minden főváros és vidéke közt kell lenni különbségnek! Rómában mint minden, úgy ez is nagyszerű.

Rágalom, kenyéririgység és túlzás természetesen ez is, mert az igazság az, hogy a római papoknak legnagyobb része, minden előjogaik, hivatali monopóliumok és vállalkozási szellemük mellett is igen szegény.

Az egész keresztény világban Róma azon egyetlen hely, hol a papi kenet nem biztosít kenyeret, – már t, i. olyat a minőt szegény parochus és káplán tisztelendő urak! – s hol él mindegyik úgy a mint élhet.

Hogyan élhet pedig némelyik, miután például a gazdag alapítványok mellett is néhány filléért (bajocco) kénytelen isteni szolgálatát végezni a szegény Abbate? (Parochia nélküli lelkész) annak elmondása körömmön kívül fekszik, s Pythagoras tana szerint: a papokróli beszédet hallgatással pecsételem be.

VI.

A felületes ítélő hajlandó lehet a pápaság középkori óriási hatalmát és az eseményekben döntő befolyását a kor sötétségének és babonás hajlamának tulajdonítani.

A valódi ok azonban sokkal mélyebben fekszik, ha elvontan a vallástól tisztán politikai szempontból tekintjük is azt.

A középkor jogérzete az ököljog által fojtatván el, a diadal okvetlenül azon részé kellett hogy legyen, mely a szellemi hatalmat képviselte. Isten törvénye szerint, mely a históriában is oly szabályszerűen nyilvánul, mint például a számtanban és csillagzatban, a véggyőzelem mindig az erkölcsi erőé.

A nép a pápák részén volt ösztönszerűen mindenütt, valamint a világi uralkodók közül is azok, kiknek a köz-zavarban rend kellett, – miután az erőszak rendje, épp azért, mert a dolgok rendjén, a természetén, erőszakot tesz, nem más rendetlenségnél – a szellem uralkodójával frigyesültek; kik pedig hatalmukat megosztani nem akarták, vele harcza keveredtek, legyőzettek, megaláztattak.

A részrehajlatlan történelem már régen elismerte a pápaság elvitázhatlan érdemeit a népek szabadságára, valamint bebizonyítva áll előttünk az is, hogy a pápaság csak akkor volt gyöngé, ha hivatása: a szellemi szabadság ellen, önmaga támadt fel.

Igaz, hogy talán közvetlenül csak saját hatalmuk terjesztésén dolgoztak a legerélyesb pápák, de közvetve a gondviselés magasb céljainak szolgáltak.

Különös tünemény, mi az öszves történelemben épp úgy, mint az egyes ember életében mutatkozik, hogy midőn minden elfogulatlan belátja azt, hogy a hatalom vagy egyes ember saját rendeltetésük, saját céljuk ellen dolgoznak, a szereplők egyedül nem látják be azt, ők maguk vetik el támaszukat, s mintegy szembehunyva saját vesztükbe rohannak.

A politikában is igaz, mit egy régi oláh példebeszéd e nép sajátságos humorával mond: (engedjék meg román puristáink tudatlanságomnak, hogy úgy írjam le, mint hallottam), „Csestyí szátu, nu styí bárbatu.”

A pápáknak is mindig világi uralom kellett. Ettől függött szerintök a dogmák „lenni vagy nem lennie,” bár aztán igen drágán, t. i. szellemi, tehát sokkal magasb uralmuk árán fizették meg.

Most is ez a jelszó, pedig tudhatnák, hogy már az 1-ső – tehát nem csak a VII. Gergely – sokkal hatalmasb

volt görbe pásztori botjával, mint a pánczélba öltözött és kardját villogtató rettenetes. II. Pál, vagy a chinai fénytői övedzett X. Leo.

Azt mondják: „a pápa nem lehet alattvaló.” – De ki teheti őt, a szellemi hatalom főnökét azzá, ha ő maga nem?

Épp világi birtokuk teszi őket függővé nem csak III. Napóleontól, de minden zsidó tőzsértől.

Nem fektetem a súlyt arra, mi sokaknál amolyan hordóbeli philosophiaszagúnak tetszhetnék, bár örök igazság: hogy a szegénység, – hat. i. ez egyszersmind nem szükség, hanem csak a gazdagság, mint felesleg el-
lentéte – hogy mondom, az ily szegénység szabaddá tesz, mert a gazdag rendszeren azon, az aranyborjú imádók által észre sem vett dilemmában van, hogy vagy rabja vagy áldozata vagyónának.

Ily egyszerű, de mély és a legtöbbször előtt problematikus érv helyett sokkal kétségtelenebbeket használok: az önvallomás és a história, a „testis temporum” bizonyítványait.

II. Pascal pápa híres investitura harczában ezt írja V. Henrik császárnak: „Ám vegye vissza regaliáit, u. m. a városokat, grófságokat, vámokat, jobbágyi birtokokat, várakat, szóval: mindent, mit az egyház valaha a császártól kapott, s elégedjenek meg a lelkészek a tizeddel, áldozatokkal és egyesek ajándékaival, mert az egyházi törvények által tiltatnak a lelkészek világi dolgokkal foglalkozni, sőt még az udvarhoz is menni más célból, mint az ügyefogyottakon segíteni. Az egyház szolgálói már az udvar szolgáláivá lettek, mert olyanokkal bírnak, mikért szolgálatokkal tartoznak és királyi investitura aláesnek.”

És lássuk mit mond a história?

A pápaságot semmi sem rendítette meg úgy, mint a reformatio.

És mi volt ennek fő indoka, mi volt célja, mi volt hatalma?

A pápaságnak világi hatalmával visszaélés volt oka; célja: visszavezetni az egyházat eredeti rendeltetéséhez; s az alapos ok és helyes cél volt erőssége.

Hű maradt-e maga is a reformatio céljához, s áta-

lában megfelelt-e ennek? ezen tétel megfejtése körömon kívül fekszik.

Annyit azonban megjegyzek, hogy nekem úgy látszik, miszerint nem érte el azt egészen. Kétségtelen vívmánya azonban épp a katolika egyház részére, hogy közelebb hozta ismét a papságot a néphez:

Angliában például, bár feltétlen uralomra vergődött, legkevésbé ismerhető' fel hatása, mert papsága gazdag maradt.

És ugyan ez volt a francia forradalom eredménye, mely a lelkészi rendet vagyontól és állami befolyásától megfosztotta, mert épp ez által megszüntette a francia egyház hagyományos oppositóját, s közelebb hozta a papságot a pápához. – Ha a francia főpapság régi vagyona birtokában van, aligha olvasnánk azon hatalmas püspöki pásztori leveleket, mik ellen korunk Caesárjának egész hatalma tehetetlen.

A 16-ik század kezdetétől a 19-idik kezdetéig a pápaság hatalma mindig sülyedt, mert új szellemi erő emelkedett, s a pápaság nem vezette azt, nem állott élére, hanem csak az ellene küzdő hatalmasok seregét követte hátul, hogy a vallás nevében szentesítse azt, mit szurony és ágyú vétkeztek a szellem ellen.

Nincs hely, e könyvecske szűk keretében, hogy mélyen markoljak a históriába, hogy messzire menjek példáért. Maradok tehát a legközelebbinél.

A magyar kath. papság népszerűbb maradt, mint bárhol Európában, mert talán Magyarország saját viszonyainál fogva nemzeti maradt, s a nemzet ügyét csak elvértve, és kivételkép hagyta el.

És a magyar papság ezen eljárásával nem csak hazafiúi kötelességét teljesítette, hanem megfelelt papi hivatásának is.

Mert a keresztény vallás eredeti szellemére, valamint politikai jellemére is demokratikus. Jogegyenlőség és népuralom alapján nyugszik. Tana: minden ember egyenlősége Isten előtt. Szerinte mindnyájan testvérek és egyaránt jogosultak vagyunk.

VII.

Nem volt célom ezen cikksorozattal akár III. Napóleonnak és Victor Émánuelnek, akár a római sz. Consistoriumnak és a sz. László társulat tagjainak boglya kemenczém mellől tanácsot adni, valamint az sem volt szándékomban, hogy az „Alföld” olvasóit a „római kérdés” oly „ibis redibis”-féle megoldása találgatásával mulassam.

Thales – ő maga is a hét bölcsek egyike, – azt mondta: mindnyájunknál bölcsebb az idő, mert mindent feltalál, mindent megfejt.

S ezen kérdés nekem különösen olyannak látszik, hogy a ki itt, csak időtől várható megoldást, megelőzni akarná, aligha a legbölcsebb lenne.

Én csak tájékozni akartam az olvasót, midőn Róma múlt és jelen helyzetét festeni igyekeztem.

Kinek még ennél több, kinek megfejtés is kell, ám legyen szíves pasziánszot vetni önmagának az eshetőségek és közbeszólendő véletlenségek kártyáiból.

Én részemről egy körülményt akarok érinteni itt még, mi Európának nem annyira politikai, mint sociális jelen helyzetében a római kérdést, mint tisztán szellemit, fontossá teszi.

Korunk nyakravalójáig belé süppedt az anyagiságba. Sok ember fel sem fogja már, hogy pénzen és „Gschäft”-en kívül egyébre is lehet, mint fontosra gondolni, s azt plane, ki más célnak is élni elég erős – vulgo eszelős, - az általános szédelgési nyavalyában nem érti. Még a tudomány is meg van mérgezve általa.

Úgy látszik tehát, hogy épp e kornak van szellemi rázkodtatásra szüksége, mely a megromlott sociális léget tisztítsa meg.

Mert ha a vagyonos, a birtokos osztály csak anyagi és önző célokról beszél, rossz nevén vehetjük-e, ha csakugyan ezen anyagi irány folytán óriási arányban növekvő proletariátus, mely a társadalom minden osztályaiból folytonosan újonczoz, a communismusról beszél?

A communismus csak korjel, mely a sociális társadalom betegségét constatirozza.

A ki pedig a veszélyes betegség korjeleit veszi észre, ne takargassa, ne nyomja el azokat, hanem gondolkozzék, míg nem késő, gyökeres gyógyszerről.

S úgy látszik, hogy sok mélyebben látó a bajt felismerte már, s ha a baj forrása tudva van, az orvoslás önmagától következik.

A kor tehát érzi, hogy szellemi, hogy erkölcsi felfrísítésre szüksége van.

És ezért lép most az egyházi kérdés, mely már szinte elfeledettnek látszott, most egyszerre előtérbe.

Igen sok kedély, mely eddig az atheismusba, s mi talán még rosszabb, az indifferentismusba sülyedt volt, arczal fordul napkeletnek, mint a hajdani perzsák.

Az egyház tehát egyenesen a kor szükségénél fogva, most ismét hatalom lett.

És most ismét szellem küzd szellemmel, mint a reformatiókor, s úgy látszik, hogy most ismét, mint akkor ágyuk és szuronyok küzdelméhez vezet.

Hatalmasok, egyes dicsvágyók keverednek a harcba, mint akkor, kiknek célja néha kirívólag önző és világi, de a diadal mindig a jobb ügyé.

És a reformatio után Róma sokáig megaláztatva volt, de midőn vesztesége constatirozott ténynyé vált, midőn már a küzdelem véggyűrűzéseiben is megszűnt, nagyobb lett.

Úgy sejtem, hogy a mostani helyzet analog ahoz, s az eredmény sem lehet más.

Ha majd talán sok pápa elmondta azt ások keserves panaszt „a tudás romlottságáról és a szabadság átkosságáról”, ha eljárási ferdesége által oly zsákutczába szorult, mint Pius a katholikus Lengyelország és az olasz brigandik miatt, jönni fog: egy, ki püspöki süvegében magasb lesz mindazoknál, kiknek feje a hármass korona súlya alatt meggörnyedt.

Mert még egyszeres utoljára, bár a pápák hadserege gyöngye, erszényük üres, s így világi hatalmuk kétes, a szellem erős s a kereszténység eszméje örök, mert az a szellemi szabadság és-tiszta moral e szméje.

A német kérdés.

I.

Ha egyes emberről megakarjuk tudni, hogy mi ő és miért az a mi? ismernünk kell múltját, jelen viszonyait, bensőjét, szóval mindenét, mi őt egy külön emberi quantitássá teszi.

Minden ember már önmagában egy kikerekített egész, egy rendszer, ha mindjárt kissé zavaros rendszer is, mint sok más rendszer; – egy kis világ, – microcosmos, – mivé a régiek nevezték el; mintegy ellentétben a nagy (macro) cosmossal.

Ha már az ily eljárás minden embernél, még oly jelentéktelen és üresnek látszónál is okvetlen szükséges, mennyivel szükségesebb az egy nemzetnél, mint az emberiségnek végtelen sok apró elemek és érdekekből, mint külön részekből álló morális egyéniségeinél!

Kétségtelen, hogy az ily eljárás élvezet- és tanúságteljes, s miután ritkábban csalódik, háládatos. De e kis könyv keretébe erőszakolása sok nehézséggel jár, mint sok jól telt, egyébiránt igen derék magyar ember kétségbe volt esve, midőn a magyar szűknadrágú alkotmányok divatba jövésekor, ha a magyar szabói zsinóros kalodára gondolt, és kövér sonkaalakú czombjaival csak úgy szemre összehasonlította azokat.

Kísértsük meg tehát ezen nehéz feladatot egy boldogabb nadrágú, – jól magyarul „pundráju” népnél, ki saját kárpótlásául a mienket „Froschhosen”-nek szokta jól németül nevezni. A népek nem oly szívesen maradnak egymásnak adósok, mint a bankrotot gazdagulási útul tekintő egyesek.

Minden tudományos műnek, címlapján tárgyának

definióját kell hordania, hogy a sok szó szaporításnak és félreértésnek eleje vétessék.

De ki definiált le valaha egy népet, s jelesen oly sok külön elemekből álló népet, mint a „nagy német nemzet?” mely minden szélein, mint a szivárvány primitív három főszínei: a sárga, veres és kék, hét különböző színbe olvadnak át, s hol például a sárga a kékkel összefolyik tiszta zöld színé válik.

A schweiczi német szabad hegyein izoláltan egészen saját typusu néppé üledett le, vagy talán az ős német népnek tekinthető. A rajnavidéki fél francia; a hollandi fél angol; a schleswig-holsteini az éjszaki népek fanyar izét vette fel. A liflandi már $\frac{3}{4}$ részben orosz, s az idegen által alig különböztethető meg, a szentannai és eleki pedig a német philisterismus elleni assecuratióval, a magyar nemzetiség szőrös symbolumával orra alatt, és kék zsinóros nadrágjában „helyre c s á r d á s gyerek.”

Így nem maradna hát egyéb, csak a közép „Német-hon szíve” a szoros értelemben vett Svábia, mely mióta Hohenstaufenjeit elvesztette, maga is oly változatokon ment át, mintha inkább csak „hasa” lenne a nagy német testnek, s ezen orgánumának túlsúlyú kifejlése által lett volna „par excellenc” hazája a philistereknek.

Aztán hány ember ismeri ezen külön részeket, hogy az ily tisztázás szükségessé, sőt talán megérthetővé is váljék?

Európa leginkább a németek azon faját ismeri, melyről Kazinczy Gábor mondta: „hogy ex offo születik, bureauban él, és acták közé temtetik el, – mely mint hernyó seregéstől indul vándorútnak, a civilisatió missionariusának tekintvén magát sat. – Ilyenek után Ítélni meg pedig e derék nemzetet, bizonyára igazságtalanság lenne.

De ha igazságosak akarunk lenni, épp oly kevésbé lehet az ők definiójukat elfogadnunk.

„A festett arczképeknek két hibájuk van, – mondta egy műértő, ki emberismerő is volt. – Vagy szépek, de nem hasonlítanak az eredetihez, vagy hasonlítanak, de

rútabbak annál.” – Hozzá tehető volna még: hogy legroszabbak a saját biográfiák.

Valamint az ember sárból ugyan, de mégis Isten szellemi képére van teremtve, úgyha reájuk hallgatunk, a „német” ki v o n a t a minden emberi tökélynek.

Mint egyik honfitársuk megjegyezte: „Alles, was gut ist, ist weiblich: Liebe, Freiheit, Bratwurst, und Lieberpastete”, úgy a német szerintök majdnem annyit tesz, mint a civilizáció maga. „Deutsche Cultur, deutscher Ernst und Gründlichkeit”, „Germanische Geisteskraft” ezek a legközönségesebb kitételek könyveikben; mint hajdan nálunk az „extra hungariam” a „magyarok istene” sat., de a mivel, – míg ők ma is mondogatják, s ha más nem, ők maguk elhiszik, - mi már annyira elpudeáltuk magunkat, hogy most ezen ártatlan szócskát is: „magyar” minden aristokratikus pityke nélkül, csak halkán merjük kimondani, nehogy t. i. meghallja valamelyik dühös román vagy szerb patriótánk és argumentumot faragjon belőle, hogy elakarjuk nyomni őket, kik csak azért nem magyarok, mert önmaguk nem akarnak lenni. – Már is ott állunk a magyarok istenének kegyelméből, és az idegen testvériségek áldásaiból, hogy ma holnap mindennek jobb lesz lenni, mint éppen tős gyökeres magyarnak Magyarországon!

És ez természetes! (már t. i. nem az, mit a magyarokról mondtam, mert ez nagyon is természet elleni, hanem az, mit a németekről.)

Mint minden ember szemének réteges prizmjája a fölteke bármelyik részén is, saját láthorizonjánál fogva, a mindenség közepén véli magát lenni, éppen úgy van, az a lélek láthatárával is.

A zsidótól, industól és chinaitól kezdve, minden nép „Isten kiválasztott népének hitte magát, pedig a melyik önmagát elhagyta, Isten is elfelejtkezett arról, s nem volt az övé többé. – Nemcsak a Kojiak (Biharmegyében) állították már, „hogy a világ közepe az ők határukban van,” valamint a norvégiaiak is, hogy a paradicsomi kert négy folyójával az ők sovány szikláikon volt.

Felhagyok tehát a némettel, mint definitióval, s megmondom inkább, hogy mi az a „német kérdés?” mi úgysis tulajdonkép célom.

De ezzel „cseberből csak vederbe” lépek, mert a „német kérdés” aligha a legérdekesb minden függő s ezután függendő kérdések közt. Arról pedig, mi úgy sem érdekes, bajos feladat érdekesen írni.

Miért? – talán ezen tudományos országnak mély-séges állambölcséségébe sokkal nehezebb egy ítészi tekintetet vetni? – Korántsem. – Hasonlít az azon különös növényekhez, melyeken annyi az emészthetlen kül- és belháj, hogy az olajtartó magra, – mely mint édes táplál, mint keserű gyógyítja a gyomorégést, vagyis a gyomortelhetlenséget, oly csekély, hogy a pompás héj után, alig hittük volna; – hanem bajos arról írni azért, mert itt a legveszélyesb írói szirtet bajos elkerülni – az u n a l m a s s á g o t .

Nem tudom hogyan történik, mert bizony nem történik szándékosan, de mihelyt egy külföldi külön rovat-hoz érek lapolvasás közben, bizonyos önkénytelen érzést magamban elfojtani nem tudok. – Ha például: „Lengyelország” a cím, sajnálkozás fog el; ha „Franciaország”, boszankodás; „Chiná”nál testesült kíváncsisággá válok, „Schweicz”nál felegyenesedem, ha pedig olvasom: „Németország” ásíthatnám, s rendesen, ha csak embe-rembe nem bízom, – egy merész ugrással átvetem magamat rajta. – Félfetek tehát méltán, hogy más is így van vele.

Oly tudományosan unalmas itt minden, hogy az ember nem tudja, hogy melyik oldalán vágja fel; mint a rosszul sült cipót, hogy egy jóízű falatot belőle kikanyaríthasson.

Azon reményben azonban, hogy jobb lesz talán mégis, ha én mondom el, mit netalán az olvasó tudni akar, mintha ő tőlük akarja megtanulni, megkezdem, hogy – mint Börne mondja – »egy kanál vízért velük a nagy Oczeánra ne hajókázzék ki, és ha egy tényt összefüggésben megakar érteni, Ádám apánkhöz visszamenni kénytelen ne legyen.»

De úgy veszem észre, hogy a „német kérdésről” szólva, én is annak hibájába: a hosszadalmasságba esem. Egy cikk helyét telebeszéltem és alig mondtam valamit. Na! de hiszen ezen nyúlós portékát nem is oly könnyű szilárddá tenni!

Úgy hiszem tehát, hogy minden tetemes aggodalom nélkül szólhatok hozzá a m i n t lehet.

II.

Az „Ein einiges groszes Deutschland” eszméje, s ezzel az úgynevezett: „német kérdés” 1815-én – a napot és órát pontosan nem tudom – Bécsben a congressus actái közt született meg, s még ma is ott van, hol születésekor volt. Öregedett – az igaz – azóta vagy 50 esztendővel, mi egy rendes emberélet, de potomság a népek életében; növésében azonban mit sem nyert. Gyerme kpólyái most is világosan meglátszanak rajta. Próbálta ugyan már egy párszor kivonni azokból kacsóit, de mindannyiszor reáléniáztak a professor és doctor urak.

Még a nagy Forster hona feldaraboltságát a régi hellénekével párhuzamozta, Mirebeau pedig irigylette foederativ államtöbbségét. A hazafias Wieland és Herder előtt is ismeretlen volt az egységi eszme, valamint Göthét és Schillert is hidegen hagyta. A porosz nagy Friedrik pedig plane azt mondta a neki ilyesmiről mesélő Gellértnek, a nagy meseköltőnek szokott nyereségével: „Mit! hát egy Augustust akarna kend egész Németországra!” és aligha igaza nem volt!

A kedélyes és házias németek ódon tisztos épületükben, mit „Römische s Reichnak” neveztek, s mit mivel római volt, senki magáénak nem mondhatott, de irigyelni sem volt oka, mint a „Jeruzsálemi királyság” címzet; elvoltak benne, ha talán nem is a legkényelmesebben, de mindenesetre úgy, mint már az emberek elvanak ócska házaikban, mit mivel megszoktak, hiányait nem is veszik észre. Tatarozták a tetejét, melyen át már az eső is becsurgott nyakukba. Támogatták az oldalát, hol

kidőlni készült; s a szúrágta gerendák és patkánfúrta falak állottak mint állhattak, ad nótám: „m é g i s bunda a bunda.”

Nem kívántak tehát egyebet, minthogy ne legyenek az Isten puszta ege alatt, midőn azt a sok szép könyvet megírták, telve philantropiai magasztossággal és cosmopolitai emberszeretettel, nem gyermekeik és unokáik, hanem mint látszik a késő nemzedék számára. Azokban sokkal több szép és nemes áll elmondva, mintsem hogy az oly kor, mely csak a legközelebbi hasznot és érdeket lesi, hasznukat vehetné.

És ez mindenesetre dicséretes irány volt, bár meg volt azon hiányos oldala, hogy a literatúrai élet által egészen el lett nyelve a politikai. De már az nagyobb baj volt, hogy valamint későbbi philosophiája valami közép lett a költészet és bölcelet, az álmódosítás és okoskodás közt, úgy literaturáját is oly szerencsétlen laposság és üresség lepte el, mint midőn az alföld szép kalászait „megüti a hó.” Csak egyik lipcei könyvvásárról a másikkra vándorolt a sok író, mint a mi gyolcsos tótjaink és szűrszabóink, kiket Jean Paul „Istenvárosa zsákutcájának seprői” névvel tisztelt meg. Legis legnagyobb baj végre a volt, hogy a szellemi eltévedések apostolai nem oly közönséges utczai dulcamárak voltak, hanem kedélyes költői, sőt néha szellemdús és igazságszerető férfiak is, kik mivel maguk is hittek az akkori „kopogó szellemek”be, számos hívőkre kellett találniok.

A tudós emberiség ezen szép holdvilágos, és néha boszorkányos estvéire, egy zivataros nap következett. A francia forradalom császársági oroszlán farkával feldöntött, felfogatott mindent. Egy lökésébe került csak, hogy a „római szent birodalom”, melyről azt sem lehetett tudni, hogy „miért szent, és miért római?” össze-rogyjon, és soha többé fel ne keljen.

És miután a forradalom hűtlen fiát is a vérig zaklatott Európa egy távoli sziget sziklájához lelánczolta, „és keble mardosó saskeselyűinek adta át;” „miután maga Franciaország úgy megunta győzelmeit, mint ellenei a megveretéseket,” összetilt Bécsbe azon örökké neveze-

tes fejedelmi tanácskozmány, melytől a felébredt népszabadság és nemzeti öntudat, minden szépet és jót várt.

Soha szebb és háladatosabb feladata egy gyülekezetnek nem volt. Európa egész jövője: nyugalma és boldogsága függött attól.

S mi volt, és mit tett hát ez?

Lehet, hogy olvasóim egy némelyike nem olvasta még akkor a „Wiener Zeitung”ot és „Oesterreichische Beobachter” ezen egyedüli két baktereit az akkori nyilvánosságnak, kik azon feladatuknak, nehogy valami az utcára és kávéházakba szivároгjon, mi nem oda való, emberül megfelelték, elmondom hát én.

Folytonos örömmámorban váltották fel egymást az udvari és magánbálok, maszkerádok, – melyek, mint mondják a tanácsházban voltak leginkább divatosak, - Karruszelek, szánkázások, tűzijátékok, vadászatok és katonai szemlék. Salon-élczelők, világpolgári különczök, kalandorok, kártyások, színészek és „donna diannák” egy rakáson. „Nyugot finom romlottsága, kelet durva kicsapongásával egyesült.”

Hogy ezen „dinom dánom”ok mellett, – mert hiszen volt is minek örülni, miután oly sok fejedelemke bőjtölt „extra dominium” és soknak főtt a feje is, harisnyája is, - sok olyasmi is történt, mi bizvást elmaradhatott volna, azt kiki elgondolhatja.

Mif végezhettek tehát ily eljárás mellett azok, kik közt a főszereplő egy Talleyrand, a sánta revolutiónális püspökből lett kancsal diplomata volt, és Metternich, kit a nevezett is, (ki magáról azzal dicsekedett, hogy csak órája járt előbb, mint a másoké, midőn minden bukófélben lévő urait elhagyta,) – kit mondom ez is megvetőleg „politique de semaine”knak nevezett?

Csupa tégladarabja, cserepe és forgácsa volt a forradalomnak, mielőtte állott, és ők foltoztak, toldoztak, enyveztek, csirizeltek összevissza mindent, a mint jött, a nélkül, hogy figyeltek volna egyébire, mint saját érdekükre. A katolikus Belgium a reformált Hollandé lett, a dynastikus Neuenburg a schweizi köztársaság része, Siczilia és Genua régi ellenségeikhez Nápoly és Piemont-

hoz kapcsolattak, és az olasz éjszaki rész Ausztriához. – A német fejedelmek mind egy lyukkal feljebb avanzsítottak, s a kis ..... , potentatok közül mindegyiknek az oroszlánrész kellett, míg a pápa elvesztette Avignon-t és a Pó balpartját, mi által ők, a legitimitás védői mentek jó példával elő a revolutionális Piemontnak (!) A népek pedig kaptak nagy ígéreteket és „szép szót”, mire „az igen jó” kadencia tévedésből elmaradt.

Legkevesebbet ígért Ausztria, s így nem is lett szöszegő. A többinek mind igen meggyült baja a kiadott alkotmányos kötelezvényekkel, s még most is az a legnagyobb baj, hogy a hessen-kasseliek – tudvalévőkép igen nyakas faja a németeknek, – kik közül 1830-ban, ha jól emlékszem, egy schuster oly vakmerőségre vete-medett, hogy az udvari equipage lovainak kantárát fenyves nappal és nylt piacon megfogta, és szemtelenül a 15 éves schuster a czéh kontót követelte; még most is követelnek és telve a lapok európaszerte protestatiójukkal.

De protestálhatnak! – A süket gólyák a mennydörgést sem hallják.

Európa minden szeglete tele van a szegény földönfutó lengyelekkel, kiknek egyetlen fegyverük a kebel honszerelmének örök lámpája. Mennyi ideje, hogy protestálnak, kérnek, rimánkodnak és ontják vérüket idegen ügyért? Mit nyertek vele? – Még templomukat is bezárták, hogy az Isten se hallhassa őket, vagy megrakják azt csendörökkel, hogy csak azt merjék kérni, mi a hatalomnak tetszik.

„Lengyelország felosztása.....
előjátéka, s bizonyos fokig mentsége minden földelosztásoknak. – Ha tehát komoly lett volna a szándék, itt kellett volna legelsőbben gyógyítani, mert ez Európának folytonosan vérző sebe. – De gyarló nézet arra, mit áldozatnak tart, nem tudja magát elszánni. Ilyesmit csak az erőszak csikarhat ki.

Mit tettek tehát a társadalom megmentésére? – kérdem ismét, mert ez az utolsó kérdés mindig.

Megfelelt helyettök Napoleon kárörömmel: „A er-

volutiót kiirtandók, csak vetését ugarolták mélyebbre.”
– Ki is kelt az áldás. Nem lehet panasz.

Szét akarták szedni Napoleon művét, de mindenben ötlet követték csak, azon az úton, mit ő egyengetett ki.

A politikai egyenlőség czége alatt nem maradt semmi a forradalom előtti emberi szabadságból, abban pedig mit új szabadságnak neveztek, nem volt köszönet.

A Napoleon-féle: forradalmi, harczyi és hódítási elv helyébe: a jogosság, fentartás és béke jelszava lépett, de a mit ezeknek biztosítására felállítottak, foltozások voltak és nem bástyák.

Volt pontos statistikájuk, mint a jó gazdának lajstroma. Csak fejszám és adóképesség jött tekintetbe.

Államok mint gyári munkák, sebesen, de gyarlón készültek. Erkölcsi és nemzeti érzelem, histoia és néperdek szóba sem jöttek. – „Csak egyeseknek volt legitimitásuk, – mondja Botta – de tömegeknek nem.”

A congressus által ünnepélyesen bevallott cél volt: a zavaroknak véget vetni, igazság állami és jogelosztás által. Mi csuda tehát, hogy remények ébredtek, és nagy szellemek fellelkesültek a „diplomatikus Apokalypsis” nyilvánításainál?

Így álmodták a Leibnitz-féle emberek is a 30 éves vallásos harcz után a westfáliai békével „az át alános keresztény respublikát” és „az örök béke conciliumát!”

Aligha nem lesz hát a német kérdésből is valami!

III.

A nagy német kérdés továbbá, – hogy egész tudományos rendszerrel haladjak, ha már a doktori pápaszemet feltettem – úgy, a mint kellene állania az új nemzetiségi mappákon. Elszásztól Liflandig, Tessintől Schleswig-Holsteing, az egészen más kérdés. E szerint „az ifjú Romániá” határai is a szőke Tisza lapos partjai lennének nyugotra, a nagy Sláviának lábai plane Ponczyustól Pilátusik érnének, Magyarországé pedig az eddig járhatatlannak tapasztalt holdba nyúlnának fel,

miután a földről kiszorulnának, vagy pedig, ha kiviteli nehézségek merülnének fel, mi válhatnánk németekké, románokká, vagy valamiféle tót náczióvá szabad választásunk szerint. – Ezer szerencse tehát reánk nézve ez oldalról is, hogy még egyik német homeopathiai hatalmasság sem kísértette meg ezen új mappa trigonometriai csóvát felállítani, hol pedig megkísértették, p. o. Schleswig- Holsteinnál, mindig tűzre rakták azokat a dánok, kik az ily tudományos kísérleteket komolyan veszik; – de még nem próbálták meg oly lépegető gyalog mérnökök sem, kik nálunk a gyakorlati politika egyik legnehezebb tételét: az igazságos adókulcs kidolgozását csak amúgy „lépegetve, enyelgetve,” mint gólyák a tóban, (querunt, quem dévorent) oldották meg.

Látjuk ugyan, hogy a bolygócsillagok Mars és Jupiter közt, valamint az üstökösök is egymásnak pályáit évezredek óta, minden veszély nélkül metszik át, de hogy a mi gyarló földünkön az ily metalis theoria hogyan válhatna praxissá, a nélkül ti., hogy az egy és ugyanazon darab földnek, két három jogos birtokosai egymást agyba főbe ne vernék, azt én részemről egyáltalán fogva nem értem.

Hasztalan hivatkoznak tehát a szegény németek is, – a mennyiben t. i. a máséból akarnának lenni gazdagok, – hasztalan hivatkoznak „a közös származásra”, és a közös nyelvre.” A közös származás a biblia szerint is Ádámnál központosul; minden élő és holt nyelv pedig egy híres német philolog szerint, három fő törzsre vihető vissza, és például valamennyi európai nyelv, az arabs elágazások, a régi hellen és roma nyelve, sőt még a régi egyiptus nyelve is, az indus nyelvre, mint törzsre vihető vissza, következőleg a cigány, és a „Reingau” philosophilag mívelt nyelvek közt sincs különbség az ily atyafiságra nézve,

Utoljára is csak azon mappákról és határfákról lehet szó tehát, melyek minden kézi atlaszban más színekkel, a gyakorlati életben pedig a „jus publicom”ban, a civilisatio ezen lélekismeretében, külön tulajdoni joggal kijelölve vannak; s mivel ezen corpus juris

közös is, nyilvános is, de egyáltalán fogva nincs kommunisztikus elvekre alapítva, sem senkinek megsérteni, sem pedig ignorálni nem szabad»

Elvontan tehát a közös származás és közös nyelv feneketlen teoriáitól, a német kérdés éghajlati és politikai tekintetben, két egyenlő részre: éjszaki és délire oszlik, s mint ilyen, ez idő szerint tisztán a német fejedelmek saját házi ügye; mibe, – mint minden háztartásba a nő (a nép) belébelé szól ugyan, – mert a ki egyebet nem tehet, legalább beszélni szeret, s minden veres és fekete kréta mellett is, bajos száját betömni, – de jobb időkig, eldöntő nem lehet.

Lássuk tehát ezen oldalát legelsőbbben lehető rövidséggel.

Már az egyes német államokra nézve nagy különbség van az éjszak- és déliek között, s az egész sokkal érdekesebb „quodlibet” és germán „tutti frutti”, mintsem pár szóval meg nem érteném.

Egy nagy s változékony kép ez. Sokszerűség, osztott mozgás, és külön politikai és sociális állapotok. A demokrationális vonalt, már maga a francia forradalom kijelölte, midőn az éjszaki fejedelmeket; Oldenburg, Braunschweig, Nassau, Hannoverit sat. trónjaiktól megfosztotta, a délieket pedig, a régi „rajnai frigy”et meghagyta, bár féktelen árja mindenüvé szétterjedt.

Éjszakon tehát munkához is látott a restauráció derekasan; bár szükséges alig volt, mert itt sem az alattvalók hatalmaskodása felett nem lehetett panaszkodni, mint például Spanyolországban, sem a népnek francia rokonszenveket szemére vetni, mint Olaszország minden államaiban.

Nem is volt a reakció erőszakos, az igaz, de a mi meglett gazdálkodva a vérből, kárpótolva lett a tintából, a diplomacia ezen fekete vérből. A változtatások éppoly alaposak voltak az alkotmányosságra minden ígéretek daczára, mint bárhol. Minden újnak pusztulni kellett, mert a régi „Schlendrian” lett minden. – S ne feledje kérem az olvasó, mit már mondtam, hogy a „wartbürgi

ünnepe”, az 1831. és 1848-ki forradalmak daczára is, minden ott áll még lényegileg, hova akkor helyzetetett.

Oldenburgban helyre állott a hivatalos mindenhatóság, és szörszálhasgató és rest, mint mindenütt.

Meklenburg a német nemes lovak hazája, Eldorádója lett ismét a feudális nemességnek is, és a mi legfurcsább, a haladást képviselte a burocratiái tunyaság ellenében.

Szászország, már kárpótlásul, mert legtöbbet szenvedett, mind a két áldásban egyenlően részesült.

A hannoveri népnél nagy mozgalom volt, mert ez épp oly nagyon jóra való nép, minő rossz kormánya.- Határain még folyt a nagy harcz, midőn már minden a régi polczra visszaállítva lett.

Braunschweigban, mivel nyoma sem volt a nemességnek és kásztaszellemnek, állapota is tűrhető a mai napig, habár politikája igen távol áll is európai hírességü vastag kolbászaitól.

Dél már egészen más képe a mozgásnak, de az eredmény csak egy utoljára is.

Itt nem volt reactió. Alkotmány adatott, azaz hogy ígértetett mindenütt, mert „a gyöngeség az ígéletben keresi erősségét, és a visszatérő erő a szótartást nevezi gyöngeségnek.”

Kurhessenben a rendek, Württembergben a király által kísértetett meg az alkotmányos alku, de Hessenben a fejedelem, Württembergben a rendek macakosságán szenvedett hajótörést. Itt képviseleti rendszert akart adni a fejedelem, de a rendek a „rendiség”-hez ragaszkodtak; ott a fejedelemnek sikerült meghasítani a népet, s egyik résznek sem adni semmit. – Ó! az a „divide et impera” mindenütt mesterfogás! – Württembergben későbbben bezárták ugyan egy jó „kamarába” az alkotmányosságot, nehogy az utcán bajt csináljon, de Hessenben a legmeztelenebb absolutismus jött létre, mivel tehát egy Hassenpflug-nak is sok baja volt, és a mely most is előttünk áll, mint a német kérdésnek nyílt sebe, melyen át veséibe láthatunk.

Bajorország constitutionális rohama kevés ideig

tartott, aztán nyugalom és sörivás állott be. Közmondássá vált, hogy e nép, a hajdani „rettenetes Bojo-árok, revolution sörházadások, valamint kormányának is minden alkotmányossági étvágya csak vágytársi törekvésből ered Poroszország supremáciája ellen.

Egy lyukkal lejjebb Baden ugyanazon féltékeny szerepet viszi bajor szomszédja ellen, mely területi terjeszkedéssel fenyegeti, mióta oly sokat nyel és iszik. - Szegény Rotteck és Welcker! Ok is csak falra hányták azt a sok tudós borsót.

Csak egy kis fejedelmké: a weimári adta a fejedelmi szép szó beváltásának szép példáját, s a kis Jenát Némethon literatúrai metropolitájává tette. - Károly Ágoston, ismeretlen név az emberiség történetében a nagy Sándorok és Napóleonok mellett. Kevésb siker, s így kevésb gloria fejük körül, de hasonlíthatlanul több érdem és becsület van kapcsolva ahhoz. - Az ily ismeretlen fejedelmi neveken kívül, talán csak az tett hasznot az emberiségnek, ki a kenyérsütést feltalálta, és az első kovácsműhelyt állította fel. Ezek az emberiségnek ismeretlen szentjei, kiknek a régi kor, a „dii ignoti” cím alatt épített oltárt. Neveikkel egy köznapi történelmi schematismusban sem találkozunk, melyek mindig a fény után indulnak meg, s feledik, hogy a valódi jótétemény mindig elrejté kezét, s nem jár az utcán dob-és klarinét szóval.

És most már ezen rövid szemléje után a közép s néhány kisebb államoknak megérkezünk volna Poroszországhoz és Ausztriához, Németország ezen két elsőrendű csillagához, melyek saját tengelyük körül forogván, saját német holdjaikkal, a német egység forgását oly problematikussá teszik.

Első tekintetre felötlő, hogy Ausztria saját állásánál fogva, nem lehet azon párt, hová a német nemzeti egység hajói kikötni remélhetnek. Mint kevert állam nem képezheti azon központot, mert nem tisztán német, mint az absolut hatalom képviselője Némethonban, nem bátoríthatta a szabadsági vágyakat.

Az egységi törekvés, mintegy a dolognak magának

belsúlyi erejénél fogva Poroszország felé kell hogy gravitáljon.

És valóban egészen úgy látszik, hogy annak létesítése, s így a német suprematia koronájának elnyerése – a sokat emlegetett „porosz hegemonia” – tisztán csak magán Poroszországon múlik.

De miért nem veszi el tehát Poroszország a tányéron elébe tartott aranyalmát, miután gyarló ősapánk óta leginkább az emberiségnek nadrágos fele nyalánk?

Ezen egészen sajátyszerű politikai jelenségnek okát hasztalanul keresnénk azon üzenetváltásokban, melyek most felkerültek, s oly körmönfont diplomatikai dialectikával írtak, hogy a józan eszű embert csak zavartabbá teszik. Erre csak a porosz és német históriával kezünkben felelhetünk meg.

Ez történelmileg távoli forrású és nyomról nyomra követhető.

Poroszország politikáját már állami gyermekkorában az egységes és történelmi biztos alapot nélkülöző' népessége, valamint harcziás szomszédai: a svéd, a lengyel, és későbbben Oroszország óvakodóvá és elővigyázóvá tették, s főleg Ausztria állott háta megett idegen érdekeivel és rász akaratával irányában. A brandenburgi ház politikáját századokon át az önfentartás ösztöne és lassú terjeszkedés eszélyessége jellemzik. Csak utóbbi időkben, midőn a svéd és lengyel veszély elmúlt, és az oroszszali viszony oly pártfogolt sógorsággá vált, Ausztriának szándéka pedig Némethon iránt világosságra jött, kezdődött a szívélyesb viszony közte és Németország közt, mi máilyasmivé nőtte ki magát itt Ausztria irányában, mint Szárdiniáé Olaszthonban.

Más oldalról pedig a feudális sympathiák és a „dictatorische Grelüszte” a legfőbb körökben volt a nagy akadály, s még mindig az ma is. – Petrifikáltabb nemessége a porosznál, még Velenczének sem volt, mi még itt nagy hiúsággal is párosult.

Itt abban, mit „Staatskunst”nak neveznek, a legviszásabb dolgok történtek mindig.

Nem csuda tehát, hogy egyenes eredményt, a teker-
vényes eljárás még ma sem mutathat fel.
És mit mond mindehhez a német nép?

IV.

Ich habe meine Sach' auf nichts gestellt.

D'rum ist mir so wohl in der Welt!

Ezen bírálatot írta egy valaki a Hegel philoso-
p h i á r a, és ennél jobbat nem is mondhatott volna két
egész kötetben sem.

Az első vers tökéletesen kimeríti az elméleti részt,
minek kiindulása a „semmi” vagyis „minden lét tagadá-
sa”, és a semmin tulajdonkép semmi sem is épülhet, sem-
miből valami nem lehet.

A második pedig jellemzi találóan a gyakorlati részt,
mert ezen semmiségi philosophia mellett is maga a phi-
losoph úr, az életnek mulandó ugyan, és így hiú, de még-
is anyagi, következőleg valami haszonra csak való ré-
széből, a saját részére kitudta kanyarítani a status kenyé-
rének egy oly darabját, miből becsületesen megélhetett
„rettentő liberalismusa” mellett is, s az akkori autocrata
porosz hatalomtól kegyeltetett és pártoltatott, mert miből
semmi sem lehet, abból rász sem származhatik a jó kor-
mányra.

Hogy aztán ugyanezen iskolából minden irányban
t. i. a legellenkezőbben is, oly tanítványok is bújtak elő,
mint Bauer Bruno, Martheinecke, Feuerbach
s más hegelingiánusok, arról a philosophi tojás nem tehet,
mely oly ártatlan külsejű volt, mint a tejbemártott pász-
ka, miben sem só, sem élesztő.

Ugyancsak a fentebbi mottót lehet alkalmazni a
német politikára is azon különbséggel, hogy itt csak az
elméleti rész jó, a practikus rész pedig oly átkozottul el-
sózza a jó levest, hogy abból egy éhes német ember is
egy kanállal sem nyelhet el jóízűn.

Mert igaz ugyan, hogy mind az, mi az újabbkori né-
met politikát jellemzi, a „Constitutionelles” a „grosses”
és az „einiges” Deutschland, tehát az egész új szent há-

romság, mind „N i c h t s”-en van basírozva, de mivel a politika mindenütt, mint mondják, s így Németországban is, a practikus exigentiák tudománya, mi aztán nem annyit tesz, hogy csak practice forgassuk a tisztos köpenyeget, melyről a szél fú, és a mit adnak, az alá rejsük el; hanem az előfeltételeknek is exigentiája, minők p. o. a gyakorlati honszeretet, nemzeti közös egyéniség, alkotmányos múlt, kitartás és áldozat a jelenben stb., tehát kell világos (nem kiilluminált) agy és öntudatos erős akarat; mondom tehát, hogy mindezen, mind pedig más, könnyen kitalálható okoknál fogva, a „W o h l” egészen elmarad, s ez egész politika nagyon is „unwohl” beteges kinézésű lesz.

Lehet, hogy olvasóim némelyike megbotráncozik azon felületes és könnyelműnek látszó modoron, melylyel e fontos tárgyról szólok, de talán éppen azért írok így, mert másképp nem is írhatnék. – Vannak dolgok a világon, miket komolyan nem vehetünk, miket másik oldalukra fordítanunk kell; mert – mint egy bölcselő fegyencz megjegyzette – minden dolognak két oldala van ugyan, de a tömlöcznél a jobb oldal éppen kívül a falon van. A humor csak arra való, hogy mikor sírhatnánk vagy haragudhatnánk, ne vegyék észre rajtunk azt, mi komoly és loyalis emberhez nem illő dolog. A humor csak piros könye a szemnek és fehér vére a szívnek, min nagyon is meglátszik néha az erőszakos transfiguráció, a könnyű festékmáz. – Ha az embernek mindent komolyan kellene venni, ki mert volna születni? „Kik mindig tragikus szempontból veszik a dolgokat, legkevésbé alkalmasok az élet használatára” – és még más használatra is.

Tehát ha már az életben egyes embernél, ha még oly komoly is, elkerülhetlen kellék bizonyos könnyűsége a gondolatnak s érzelemnek, és csak amúgy félvállról felvétele sok dolognak, mi nagyon közel hozzánk nem jár; – mert itt megint azt tartom: „ne engedj lábodra lépni, mert onnét nyakadra hágnak” – ha mondom bizonyos stoikus lemondás kell, mert „ha az ember mindenért falba verné fejét, nem gyógyznék az orvosok beabroncsolni”; mi

lenne akkor a világból, ha az újságírók mindent komolyan vennének, s midőn talán joguk lehetne megneheztelni, megharagudnának mindjárt nagy haraggal?!

A német kérdés valóban nem más, mint az alkotmányos és egységi törekvés vajúdasának kínos története. Lárma nélkül történik ugyan többnyire, de fájdalmasan, mint mindaz, mi egy visszavonult család zárt körében történik. Mi keresztet vetünk magunkra, ha a hosszadalmas és reánk érdeknélküli jegyzékeket látjuk; de ők olvassák, betűről betűre szétszedeztetik, hogy melyik szócska alatt találnának egy kis kétértelműséget, hová reményeik rongyos vitorláit aggaszthatnák.

De hogy ismét magára a dologra térjek: a „német kérdés” alá foglalt német nép mozgalmának is két oldala van: az alkotmányosság és nemzeti egység utáni törekvés, melyek az utóbbi időben egyetemes jelenségűek ugyan, mint a természetben mindenütt a vilányossági és delejességi jelenségek, de egymástól mégis határozottan megkülönböztethetők.

Mi az elsőt illeti, az közös egész Európa vajúdasával a szabadság után, mire most ugyan még nem a legkedvezőbb időjárás van, de a mennyiben itt a józan nagy többségnél csak alkotmányos törekvésekben nyilvánul, és sem a földet maga alatt alá nem turkálja, sem a levegőben nem repked, mint a francia communismus és socialismus, kívánatos végdiadala biztosan remélhető is.

A már elmondott okoknál fogva ugyan, a német politika sokáig elsüppedve volt a bureauk tintatartójába és a tudósok elméleteibe, de éppen hol leginkább kell, t. i. a népélet mélyében, practikus irányt vett, s míg a kormányok elaltató tudománya csak őket magukat altatta el, a nép tetterre ért meg – ha igaz.

Ha már az alap meg van, akkor csak lökés kell, mi előbb vagy utóbb el nem marad. Az 1830-ki a kisebb államokat, de a 48-ki, mely erősebb volt, áthatotta Poroszországot és Ausztriát is. A constitutionalismus itt is szükségé lett már, mit a kormányok mesterfogásai csak halogathatnak, de sem megtagadni, sem elnyomni nem mernek.

A másakra, a nemzetegységi törekvésre, már sokkal bajosabb egyenes és határozott választ adni. Itt már az akaratot, t. i. a nemzetét sem lehet tisztán constatirozni.

Valóban különös valami eljárása azoknak, kik a mozgalom élére vetik magukat. Felkapnak egykét szót, minő például a közös származás, közös nyelv, s mint vesszőparipán nyargalnak azokon tüskön, bokron át, mint gyermekek, kik mivel eddig négy fal közé elzárva voltak, nem tudják meghatározni, hol tépik össze magukat, hol buk-nak orrukra okvetlenül, mint a vak légy nem tudhatja, hogy melyik gyertyánál perzselődik majd le.

Hogy azokon kívül más, még pedig igen fontos vonzó és eltaszító erők vannak a népeknél is: hosszas együtt-lét, közös múlt, közös szabadság, és a sympathiák és el-lenszenvek egész légiója, arra nekik mi gondjuk?

A jelen kérdésnél sem szólok arról, hogy a német nép minden jószívűsége és kedélyessége mellett is a töb-binél néha kiálthatatlan, s hogy alig tudok népet, mely-lyel a többiek oly kevésbé sympathisálnának.

Német és olasz; nemét és franczia, német és görög: (mióta t. i. a bajor Otto Hellász koronás feje) .... . . : nyersen szólva. Nem szereti a lengyel, a cseh, a ro-mán, (mióta náluk is megfordult) nem az amerikai, sőt horrendum dictu, – maga a beteg Effendi is sokkal in-kább lenézi, mint bármelyikét a gyűlölt „frenkeknek.”

És ezt nem azért mondom, mintha én is osztanám e nagy gyarlóságot, de mert úgy van. En, midőn az ő bor-júpecsenyéjükkal éltem, sokszor úgy áltam a német és franczia közt, kik mindketten barátaim voltak, mint vil-lámhárító, mint üvegfal e két philanthropikus szeretet vil-lanyfolyamai közt.

De ez még talán nem nagy baj. Senkisémet tehet ar-ról, ha a jó Isten nem teremtette szeretetreméltónak. Ha-nem az már csakugyan furcsa, hogy önmagát sem sze-reti. Azaz: hogy szereti biz az mindegyik önmagát, de nem szereti a németet önfajában az új nemzetiségi elmé-let postulátumai szerint, a mennyiben sokak túlbuzgósá-ga a bajort, az osztrákot, a poroszt, a száaszt, az éjszaki

németet, és a rajnavidékit mind egy nagy tésztába összegyúrní akarná.

Ha a jól hizlalt bajor, valami iránt mély megvetését akarja in figura előadni, azt mondja, hogy: „p o r o s z”! – Ez a frivolitásnak és arrogantiának torzképe előtte. S ha viszont a berlini lenézését akarja testesíteni, mint a 17 éves leány, ha karcsú derekára, és ellenfelének hízott liba kecsseire néz, felsóhajt: – „Ah! juter Jott! der i s j a a B á j e r!

És az ily pszichológiai észlelés, mi kézzel fogható mindenütt dél és éjszak, a Rajna és Duna mellett, igen sok bonyolultnak látszó kérdést megold.

A kormányok politikáját nem oly nehéz megoldani, rokon- és ellenszenveiket megérteni. Nézzük érdekeit, s ha ezt értjük, mi soha sem oly nehéz, meg van minden. De a népek villanyossági vonzalma és eltaszítása, mint a természeti rokon villanyosság eltaszítása, sokkal nehezebb, mert mélyebb. Múlt, jelen és némileg a jövő is összefolyik itt. Gyökerei a távoli históriába nyúlnak fel, s hatásai a messze távolba hatnak ki.

Két vonal, mely egymás felé nem hajlik, soha egy közös szegletbe össze nem jön, s így meg sem mérhető. Minden égi test, mely parabolákban tévelyeg az égűrben, kívül áll a csillagászok tudományán.

Hogyan állunk tehát a „német kérdéssel” ezen oldalról is, ha a mint kell, a fenékre tekintünk?

Valamint a fejedelmek dolgozó szobáiban oly nap-számba robotoló bureaucratákat találunk, kik nem „statusférfiak”, hanem gyakran csak „statusinasok,” sőt hébehóba „Hausknecht-”ek is voltak, aristokratiájukat pedig igen jellemzi Stollberg, egy porosz gróf híres mondata, ki a „demokratikus krárogást a her-tek irigységének nevezte a szerelem ellen”, úgy meg kell vallanunk, hogy a nép szóvivői sem találták el mindig a helyes utat.

A sok speculationális katyfolás mellett rá jöttek ugyan végre arra: „hogy a tudomány élet nélkül kevesebb, mint az élet tudomány nélkül, de aztán az élet is practikus tudomány és okosság nélküli lett.

Arndt és a berlini Jahn voltak az ifjúság ideáljai, de az elsőt, – mert komoly józan ember volt, – csak becsülték, és csak a hóbortos Jahnt szerették és követték.

Herr v. Jahn doktor úr előtt pedig a fejedelmek, hivatalnokok és katonák: zsarnokok, pandúrok és zsoldosok voltak. „Simpfolás” volt a szabadság fűszere, grombaság a derékség jelvénye. Szerinte: „ki a leányával a francia nyelvet taníttatta, annyit tett, mintha csak k-ra tanította volna.” Cynismussával karöltve járó bizatteríaja a vad németek természeti állapotához nient vissza. Az, mi valódi politikai rősz volt, a képzelttel összeolvadt, és alig volt ember szerinte, ki német nem volt.

És az ifjúság nagy kortyokban nyelte alá ezen hazafiságnak nevezett mérget. Buzongott a Teutonok és Cheruszkokért, kik emberkoponyából ittak. Lópatkó volt hasig érő csizmájuk sarkán, ólmosbot kezükben. Egyaránt megvetették a „Junkereket”, és „Philistereket.” S így demokráiai és olygárhiai rákjegy alatt haladva egyszerre a „Bursehaft”ok, Némethon reménye, azt hitték, hogy civilisatió és nemzetegység felé haladnak.

Ezen czifra gazdálkodás közt pedig a középrend egészen lelki apathiába és a seres kannák vigasztalásába sülyedt. A cselekvést egészen a hivatalnokokra bízta. – Ő csak ivott és nem tánczolt.

A tömegeket helyzetük hiányai felett felvilágosítani egyetlen biztos szer van: ha a helyzet maga túrhetlenné válik. A szükség és elviselhetlenné vált rősz, a legjobb professorok. – Megvárjuk hát mit tesznek?

V.

Mit tartsunk tehát a „német kérdésről?” Mi a sok szónak rövid értelme? kérdi türelmetlenül az olvasó.

Hát csak az „édes olvasó!” mint a szomszéd Vojvodinában szokták mondani; éppen az, mi az egész mostani politikáé, hol a kérdések függenek párosan egymás mellett, mint fokhagymák, és az egész politika is függ szépen a szegen, mint egy sarkadi hagymakoszorú a jelen-

kor történelmi kamrájában, míg egy jótévő kéz le nem veszi onnét, vagy talán egy belopódzott revolutionális macska le nem veri. Magától az bizonyosan nem indul meg, kivált, ha a gondos gazdasszonyok zsebében a kamarakulcs.

Az egész „német kérdés” nem más, mint egy újabb lázrohama a négy napos makacs hideglelésben szenvedő Európának, mi a beteg testnek majd egy majd más részében, s időnként az egészben borzogatja; s a mi itt is mutatja, hogy mind azon temérdek china, mit eddig beadtak a szegény németeknek, nem volt elég arra, hogy baj elmaradjon náluk is, mert ezen beteg is olyan, mint a többi európai betegek: nem tud koplalni; nem tudja egy részről a hatalom túlsapongásaitól, másiktól pedig a szabadsági és nemzetiségi virstli és tepertyű csemegéktől magát visszatartóztatni, s így aztán se china, se homeopathia, se a Baumscheld-féle tücsiklandozás nem segíthet rajta, mert csak egy jó diéta segíthetne, mire nincs kilátás.

Nincs komikusabb valami előttem, mint midőn olyan simplex újságtudók és duplex phariseusok komoly professori szemöldökkel feszegetik és döntik el a dolgot olyan „úgy hiszem”, „úgy látszik”, s néha még ily szükséges elővigyázat! circumspectus praepositíók nélkül is, mint a sörházi becsületes, de együgyű „kannengiesserek” döntik el a csatákat, és úgy veszik be az ágyúütegeket és fellegrákokat, mint a pint sereket és köménymagos kifliket, s mindenfelé azt hirdetik, hogy „csak ha j s z á l o n f ü g g a v i l á g b é k é j e !”

Én pedig azt mondom, hogy nagyon is vastag hajókötelen csüng biz az itt. Különösen pedig a „német kérdés”-ről magáról, elszigetelten a többitől makacson azt hinném még akkor is, ha az első ágyúgolyót mellette elsütnék, hogy valamelyik „loyaler Unterthan” vagy „braver Philister”, mint egykor „de Manx báró” a hátára ugrik a már repülő golyónak, és fele útjából is visszatéríti azt. Mert vakmerő nép ez a philisterség uraim és hölgyeim! Valamint háromszázan hajdan megmérték támadni az egyetlen Sámson, bár porul jártak, úgy ma

is Nagy-Szeben táján, heten egy nagy szász dárdával azon szelíd és nagylelkű állatot támadják meg, melyet, mivel fekvő helyét elhagyni nem akarja, félénk nyúlnak néznek, mint hajdani „krahwinkler” őseik.

Ausztria és Poroszország, mint két határőr őrzi azt, nehogy rosszul oldassék meg, nehogy egy szép holdvilágos éjjelen elvigyék orruk elől, vagy egy szép reggelen maga szökjék meg önmagától.

Aztán ha még azt tudhatnánk meg legalább tisztán, hogy hol e kérdésnél a kor igazságos követelése? Mi, kik hiszünk Istenben, hiszünk minden igazságos és korszerű ügy végdiadalában is. Ekkor legalább elmondhatnánk, hogy minek kell történni olyformán, mint tudjuk bizonyosan minden emberről, hogy elhal, de abba: hogy „mikor” és „mibe”, orrunkat nem ütjük be. Ha tehát megérthetnénk legalább a sok tudós beszédből: tulajdonkép mit is akarnak azok a németek? kik majd úgy beszélnek, mint gothaiak, majd mint würzburgiak, majd nagynémetek, majd ki s n értek, vagy pedig azt mondják: hogy maguk sem tudják mit mondjanak.

Annyi látszik ugyan az egészből, hogy a szép német arra nem akar úgy tenni, mint sok magyar nyiri kisasszony, ki minden cilinder és kalucsni közti hosszú § után megindul, de mint egy hazafias érzelmű honleányhoz illik, csak németet akar kezével boldogítani, mert arról ismét nem tehet, ha csak a hátán lesz az érdem jele: de hát melyik lesz az, ki ezen nagy keresztet elnyerendi, kinek boldogságát én legalább nem irigylem?

Udvarol neki a régi jó házból való osztrák, a porosz, ki mint „parvenu” még gőgösebb az ugorkafán; sőt a nagy Bavaria is letévén időnként sörös kannáját és porcellán pipáját, glacé keztyűt húz fel, és egyegy szabadság szerelmi vallomást, a liberális augsburgi „Frau tant”-tól eltanultat, mondogat el; mely talán a kise szeplős és savószemű, szépség írósvaj szívét, vagy talán még inkább csinos hozományát a maga részére meghódítsa; de mikor oly borzasztó ügyetlenek mind, hogy az annyit csálódott, de a bizalomhoz mindig makacsul visszatérő liba-

pipét is elvadítják maguktól, mikor már csak karjaikat kellene kinyújtaniok utána.

Már p. o. mindjárt az a porosz trónbeszéd vagy mi, mirevaló henczegés volt, és hányavetiség „az Isten kegyelméből” címmel? Kitagadja, hogy Isten kegyelméből van az a porosz pecsenye is, miután Isten akarata nélkül „egy levél sem mozdul meg a fán?”

Miért nem tanulnak udvariasságot attól a Rajnán túli pödrött bajuszú imperátor szomszédjuktól, ki a mostani logika szerint előbb „a nép akaratából”, aztán időjártával „az Isten kegyelméből is”, tulajdonkép pedig „csak a maga akaratából” uralkodik, s nem ő fél, de még ő ijesztget másokat, mert tudja, hogy a népnek hosszabb az orra, mint az esze, következőleg minél fogva kormányoztatik legjobban? – A magánéletben is az emberek semmit jobban meg nem kívannak, mint az udvariasságot, Megbocsátják a gyarlóságot, néha a bűnt is, de az illetlenséget soha Miért nem adják meg tehát a szegény népnek a „fenséges” címet, mi dukál is azóta, mióta minden zsebe lyukas, és mindkét csizmája talpatlan?

Ha az aristokrata úrfiak nemcsak a csinos és becsületes, de még azonfelül millionair polgár-leányzót fejkötő alá segíteni akarják, mely boldogságra annyira vágyik minden hajadon szabadság, bizony nagyon viszáson udvarolna kneki, ha arra emlékeztetik minduntalan, hogy apja csak „gehorsamster Diener” volt, ő pedig majd csak férjének „gála nadrágjára” fogja a gombot felvarni és a „Vatermörderét” kikeményíteni, s míg ez a parfümös – eremmel éli világát, ő tyúkokat fog ültetni, és a teheneket fejni, mint apja háztartása alatt!

Természetes, hogy ez az „élet romantikájának” a vége rendesen, de miért oly rettenetes becsületes, és elővigyázó valaki, hogy a 18 éves leányt, „ki mivel maga is rózsa, mindent rózsának néz”, a halálőre és csontvázra emlékezteti?

Poroszország kétkedése, félénksége, határozatlansága, s azon érthetetlen felessége mindenben, mit definálni nem lehet, mint a philosophiáját, keservesen elkozmásítja

azt a jó köménymagos levest annyira, hogy annak ízét sem mondhatjuk meg. A kiálthatatlan se meleg, se hideg, se édes, se keserű az, mi nem marad az ember gyomrában, ha még oly „gründlichfest” is az.

Ausztriának politikája sokkal világosb, mert határozott. Csak a határozatlanság az, mit senki sem érthet.

Mióta elesett Németországtól, és reménye sincs ahhoz, – mert semmi tette nem mutat oda, mintha maga is hinné azt, s csak is a védő (!) szerepét játssza, – egy elvet követ Metternich ideje óta: ha övé nem lehet, ne legyen senki fiáé, azaz: ne legyen erős, compact, hanem porhanyó, s az erősbnek nyitott, örökös belantagonismusa által bénult, magával jótéhetetlen, és a folytonos felzavarás által se egy, se több helyre ne ülepedhessék le.

Mit kell hát tennie, mit lehet várnia?

Hadd feleljen meg helyettem egy fia, ki az egység legelszántabb védője volt folyvást.

„Poroszország császári hatalom alá nem vettethetik. Ezt nem engedi a német szempont. Ausztriának a német császárság nem adathatik, mert a német érdekeket mindig alárendelendi saját érdekének. Hatalma nem csak Németországra, de Európára is veszélyes lenne. Viszonya Németországhoz csak az lenne, mint hajdan Franciaországé a rajnai szövetséghez. A viszonyok összebonyolulnak, s a különbség Ausztria mint külön, állam, s mint Németon feje közt csak papiroson marad, mert csak ott lehetséges. – Németon csak oly frigyessült állam lehet, melynek látszó feje nincs.”

Ezt Humbold mondta, testvére annak, ki cosmosának egyetlen merész gondolatával a mindenséget ölelte át, az ég titkaiba engedett bepillantani, s az ég rengeteg világ rendszereinek Columbussává lett.

És ez nézetem szerint a „német kérdésről” a legjózanabb és leghazafiasb nézet is, csak ellenkező hiánya van: hogy semmi újat nem mond, és semmit sem old meg.

Mert minő szövetség az, melynek vezető feje nincs, és minő fej az, mi nem látható?

Ha a német fejedelmek szövetsége akar lenni mint

monarchia, akkor kell a „czéhmaster;” ha pedig a népeké, kell a néphatalom.

Aztán mégis vannak újságíróink, kik azt mondogatják: hogy a német kérdés eldöntése, mi kűszöb előtt áll, Magyarország ügyét is döntendi el!

Jaj nekünk „nagy pipájú és kevés dohányú magyar nemzetnek” mint egy régi fűzfa poétánk kántálja, ha csak akkor dől el a mi ügyünk is!

A történelem elemei több tiszteletet igénylenek a gondolkodó előtt, mint maga a napi történet. Az eszme, mely vezérfonalul szolgál minden kornak, többet mint a fenálló dolgok és tények.

Az emberek természete, gondolatiránya, és cselekvési módja, minden nép saját történelmének gyárai. De az emberek egyenként, vagy csoportosan nem mesterei, csak szolgálói a magasb értelemben vett történelemnek.

Mi parasztosan szólva annyit tesz: „emberé a munka, Istené az áldás” mire csak az mi, tiszta és jó önmagában, tarthat számot. – Mi nem ilyen, az nincs az ő nagy terveiben, mert nem is lehet.

A gondviselés egy kézi kathekismusban sincs oly határozottan benne, mint az élet. nagy tükrében: – a históriában.

Ez a história logikája és morálja, és ezen logika és morál támassza a tökéletesedés, a haladás tehát az úgynevezett „liberalismus vallásának.”

A francia kérdés.

I.

Hát ez már micsoda kérdés megint, miről eddig sem mit sem hallottam? – kérdi az újságtudó bölcse-ségének áhítatos hallgatója, kinek aligha legnagyobb baja az, hogy nincs elég kérdés már is, melynek megoldásával mulathatja magát, ha más dolga nincs.

És valóban én sem tudhatom bizonyosan, hogy okos kérdés-e vagy sem? miután a mai egész politika sokkal inkább a conjuncturák, a „deus ex machina” féle drámai rősz fejlemények tudománya, mint bármikor, azoknál t. i. kik mivel mindent a levegőben építenek, azt hiszik, hogy onnét egyéb is hullhat alá, mint víz, mely majd cseppek-be gyűlve, majd phantastikus jegecsekbe fagyva mossa el legelsőbbben légváraitak; de hogy csak ez egyszer a kérdés, hogy „ez a kérdések kérdése, melynek igen bajos az ő „megfejtése”, az iránt bizonyosak lehetünk.

Az európai kérdések jelen áradatában, hol mivel minden kérdéses, természetesen kérdés is, ez az egyetlen practikus kérdés, azaz: olyan, melynek megfejtése egyedül önmagától függni látszatik, a mi a többinek megoldását is kombinálhatóvá teszi, s mit ha alaposan nem értünk, egyiknek sem válhatunk Oedipussává. Itt keli kibontani a nagy göcsöt, mit az eddigi ferde politikai eljárás egymásra halmazott; s ha ez lehetlen, itt kell a Nagy Sándornak ketté vágnia azt. – Ez tehát tulajdonkép nem is kérdés, hanem felelet mindannyira.

A gyakorlati francia nép azt hiszi, hogy csak a gyöngeség kérdez, az erő pedig felel önmagának, s azért

időről időre felel is, s pedig úgy, hogy a kinek füle van, világunk bármelyik zege zugában meghallhatja.

De én is így állítom fel azt, s midőn egyelőre a többi apró kérdést félretaszítom, éppen a megoldás körül akarom tájékozni az olvasót.

Mióta Európában mindenütt diplomatikai közegül a francia nyelv fogadtatott el, Európa asszonyosság, kibe már ránczai miatt egy hóbortos Zeus sem szerelmes, s azért nem is küldi Minerváját segítségül, hanem csak legfeljebb baglyát a trójai nagy falóval ostromlóknak; - ezen nyelvet érti meg legjobban. Míg a többi nemzet kívánatai iránt a süket szerepét játssza, ha egy Lafayette, vagy egy Lamartine kérdi tőle udvariasan: „Comment vous portez vous Madame?” – megfélejtkezve folytonos száraz köhécseléséről, mosolyogva feleli: „Pas mal Messieurs,” – mert attól fél a jámbor lélek, hogy még rosszabbul talál lenni, ha a francia doctor urak neki – betalálnak adni.

Aztán mi baja is lehetne a mostani Franciaországnak, midőn ő dictátora a többinek? Ő nem fázik egyedül, de tőle fél mind? – Az a kis senatusi botrány; az a kis oppositio a Montauban dotatióban néhány nyomorult frank iránt a milliomok kidobálása mellett; – az a kis csoportulása a munkásoknak a júliusi szobor, ezen „memento mori”-ja körül a kormányoknak, melyek a párisi egészségtelen légben még rövidebb életűek, mint bárhol; – az akis demonstratioja a „pays latin”-nak, Kennan, egy ismeretlen professor mellett? – Mindez csak kis vimedli a francia politika piros pozsgás arczán, csak szúnyogcsípés a nagy Napoleon világot átölelő tervein!

Míg Franciaország pártjai oly ziláltak, mint most, nyugton pederheti bajuszát a korlátlan hatalom; s még kissé derangírozott kasszáján is segít vele karöltve járó tőzsérvilág. És viszont Franciaország helyzete is biztosítva van Európa zilált és pénztelen helyzete által. De aligha tejfel mégis fenéig minden.

Franciaország csak önmagától félhet, de ettől aztán úgy látszik nem ok nélkül. Napóleon szinte csak saját politikája eredményeitől félhet ez idő szerint. De ne feled-

jük, hogy az embernek legveszélyesebb ellensége mindig az ember maga; hogy csak az lehet biztonságban, ki a mások biztonságát nem veszélyezteti, s hogy általában csak az számolhat tartósságra, mi önmagában már tiszta és jó.

Az oly senatusi jelenet, midőn egy fejedelmi vérből való herceg a jakobinus csákót teszi fel nyilvánosan a világ előtt fejére, mit bármennyire tisztel a francia pártok egy némelyike, korunk nem néz civilisátiója dicsoszorújául; – az midőn annak kívánsága ellen, kinek akaratára törvény volt eddig, kis ellenmondási viszketeg mutatkozik, s kinek eddig mind engedett, maga jónak látja már engedni; – az, midőn a sajtó a kamrában elfojtatik a szabad szó, kiket még illet, de azok kurjongatják az utcán, kiknek a szövöszék és háromlábú tőke mellett lenne a helyük; – az, midőn egy tanár szabadelműségének más *illőbb themát nem talál*, mit ifjú hallgatói szívébe csepegtessen, mint hogy krisztustagadó legyen; valamint a fentisztelt herceg „a római kérdést” azzal véli megoldhatni: „a blas les prêtres!” – ha csakugyan mondta (?) – mindez összesen és összevágólag a test egészséges voltára nem mutat, ezek oly kis vimedlik az arczon, szívtáján és végtagokon, melyekre az értelmes orvos gondolkodva csóválja fejét.

„Kis apró symptomák, a vérbőség jelei” – mondhatná félvállról valaki. De vannak oly nemes részek minden testen, hogy a legkisebb mérges pattanás a legnagyobb mértékben aggasztó, mert az egész vérnek, – mi nem más, mint a felolvasztott Organismus – romlottóságát mutatják.

Vannak betegek, kiknek szavára nem sokat adunk, mert az első fejfájásnál mindjárt a halálról beszélnek; de a melyik beteg hallgatva túr, ha azt kiáltja: „jaj! itt is, meg amott is jaj!” nagy bajnak kell ott lennie, ha mindjárt nem látszik is. – Ha egy beteg minden émelygős szert ellenmondás nélkül bevesz, midőn már a kanalat visszataszítja, aligha már nem volt elég abból a jóféle kotyvalékból.

Felül a nyugalom és jólét hivatalos rózsái mindé-

nütt, „Aber da unten ist és fürchterlich” – azt mondja Schiller „Taucherje.”

Ha egy oly magas testületben, melynek józan feladata nem lehet más, mint az írás szavainak létesítése? „Áldás és békeség a jóakarátú embereknek a földön!” a koronának egyik igen közeli tagja felkiált: „éljen a forradalom! én testestől, lelkestől forradalmár vagyok!” – majdnem kétségbe kell esnünk az emberiség jövője, s az oly Napóleonok felett, kik magukat a béke nemtőinek, a társadalom megmentőinek kiáltották ki, midőn a népszabadság árán caesari koronájukat vették meg.

És ha azt kiáltjuk: „Le a papokkal!” sohasem lehetünk biztosak arról, hogy nem rántjuk-e sárba velők a vallást is és nem leszünk-e az erkölcsi bázisú társadalomnak dühöngő vak Sámsonjaivá.

„Ha múmiák szólalnak meg a nemzet szentélyében, – mint ő mondta – tiszteljük bennök akkor is a szabad szót, küzdjük le helyes okokkal az oktalanságot, a nevetéséggé tétellel az ócskaságot; de hogy azokat elvadítsuk, ne támaszszuk mi fel egy „szerencsétlen áldozatkor”nak csontvázait véres lepedőjükben, mert a halottak sírja sértetlen. Mi lenne az emberből, ha földi szenvedései után a sírban sem pihenhetne?

A papok közt sok erkölcstelen és hatalmaskodó ember volt, és lehet még ma is kétségkívül ugyan, kik a vallást telhetlenségük és hatalmuk eszközévé szentségtelenitették, kik azt csak saját céljaikra akarták felhasználni, de a vallás arról bizonyosan nem tehet, hogy a legszentebbel történt a legtöbb visszaélés! és józan ember nem feledheti, hogy még ilyen kevesünknek lehet vallása papok nélkül. A papi kormány a maga körében épp oly szükséges, mint a kormány a társadalomban, mert rend nélkül csak szabadosság van és nem szabadság.

Mi az ember vallás nélkül? – Bizonyára legszerencsétlenebb teremtménye Istennek. Ha jobb a baromnál, boldogtalanabb annál. Egy elátkozott Tantalus, ki csak azért érti a mindenség legbecsesb kincseit, hogy kinyújtja utána karjait, de soha el ne érhesse azokat.

„Ha Isten nem lenne, nekünk kellene azt feltalál-

mink”, mondta Montesquieu, egy szabad elvűbb francia, a Napoleon „le plus petit”-nél.

És mindezt bizonyára nem azért mondom, mintha a bigottismusban gyönyörködném, de mert azon belösszekötetése nélkül valóknak a végtelennel, mi jobb szó hiányában vallásnak nevezünk, nincs sem világos agy, sem emberszerető szív, és mert „a legrosszabb vallás is jobb, mint a semmi vallás.”

Midőn a vezérek úgy beszélnek a nemzet szószékéről,akkoranép azt mondja, mit 1815-ben a Grenoblei Bataillon zászlajára írva, körülhordozott az utczákon:„a bas dieu, vive l'enfer!”

Ez az első része a nagyböjti prédikációnak.

II.

Második nagy szava volt a kis Napóleonnak: „én forradalmár vagyok!” s mivel ezen újdivatú nyavalyába sok ember látszik szerelmesnek lenni, maga sem tudván miért és mibe? lássuk közelebbről ezt is, mert a Napóleonok politikája aligha jobban nem tudja okát, hogy miért beszél úgy s cselekszik amúgy, miután világos, hogy ha a forradalom cultussa nem lenne divatos, aligha kellene a világnak Napoleon-féle pap egy óráig is.

Mióta egykori Szentpéterynktől oly szívmetiszően hallottam mondatni:„legalább ne rontsa elkérem a más ember guszthusát!” megvallom, nem szívesen nyúlok én is a más guszthusához a politikában is, ha csak az enyimhez nagyon közel nem jár; de mivel csak mégis sajátlag az én nézetemet kell elmondanom itt, elmondom csak tisztán a „forradalom” szó morális oldaláról ezúttal.

Előre bocsájtván, hogy nem oly revolution értek, mely egy nemzetnek egyedüli jogos harcza lételért és szabadságért, hanem azt, mely „politikai” név alatt a köz-, és „sociális” alatt a magánjog alapjait támadja meg a „természeti és emberi jog nevében;” tehát azt, mit szélesb körben legitimitásnak, a magánjog körében pedig törvénybiztosította tulajdonnak nevezünk; mely körben

t. i. a francia forradalmak mozognak, csak körülbástyázni akarom magamat, a politika és morál ezen igen sikamlós terén.

Hogy egy népnek feltétlen joga van, annyiszor és úgy, mint neki tetszik az államszervezet eddigi alapjait fenekestül felforgatni, épp oly szélsőség, mint azon másik állítás: hogy a népnek nincs egyáltalán fogva joga semmi változtatáshoz.

Természetes szinte, hogy a hol határozatot kell hozni, csak a többség dönthet, de sántít mindkét lábára azon következtetés, mely abból igazolni akarja a többség korlátlan jogát a kisebbség irányában.

Ha már az ember, mint természeténél fogva társadalmi lény, céljait csak ez által érheti el, a társadalom a legfőbb jó, de nem cél, hanem csak eszköz az emberi magasb célok elérésére.

Már mi magát a többség belátásának helyességét illeti: „a nép isteni szavát,” ha a „feszítsd meg”-féle suffrage universelle ostracismusokra emlékszünk, alighanem igazabb azon francia állítása: hogy igen sokszor jobb lenne a kevesebbség ítéletét törvénynyé tenni,” ha t. i. az igazat akarjuk tenni jóvá.

De morális oldala még sokkal kétértelműbb; mert mihelyt a többségnek „csak akarni kell,” mindig azt fogja akarni, mi neki pillanatnyilag hasznosabbnak látszik.

Még nem találtatott fel államszervezet, hol a többség lett volna gazdag, s a kisebbség szegény. Az első tehát, mi minden sociális theoriában elítélve van a vagyon, s a „lex agraria” logikai következménye.

De mint a szerződő felek közt egy bíró sem kérdi azt: hány áll egyik, s hány a másik oldalon, hanem hogy hol az igazság? s egynek joga épp oly erős száz ellen, mint kettőé egy ellen; úgy ha valakinek annyi igaz tulajdona van, mint százimásnak, ez sem tehet különbséget a jog fogalmában.

Bár minő társas szerződvényt vegyünk fel alapul, nem képzelhetünk olyat, mely egyik részt feljogosíthatná a másiknak világos és törvényszabta korlátok közti beleegyezése nélkül megsemmisíteni azt.

És ha lehet oly általános forradalom, mely senki jogát nem sérti, mely az eddigi határfákat a jogos és jogtalan, a jó és rossz között le nem rontja, úgy nincs is mit szólani ellene.

De mivel én nem tudok képzelni általános forradalmat egy tetemes résznek megsértése nélkül, csak harczává lesz két ellenkező érdeknek, s romlása, valamint a viszathatás magvát is már magában hordja.

És azért sikerül a legnagyobb változtatás reform útján sokkal biztosabban, mint forradalmi utón a legkisebb.

Mi igazságos volt talán mind két részről kezdetben, oly kétfejű hydrává válik, mi pusztít mindkét részről.

Ez világosan mutatja, hogy az ily abnormis helyzetet, minden morális fogalom megsértésének kellett megelőznie, mert a morális rossz, mindig politikai rosszá is válik. A bűnös eszköz mint mindenben, megrontja itt is a jó czélt.

A ki tehát csak forradalmat akar, bár a legjobb czélból is, csak rossz utón akarja a jót, mert erőszakot akar ott, mi erkölcsi természeténél fogva ellensége minden erőszaknak. Tette a józan politika előtt épp oly gyanús, mint a morál ítélőszéke előtt.

És hasztalan szépítjük az ily tettet azzal: „hogy a közös jó legfőbb törvény;”ⁱ mert csak az közös, mi mindenki jogát befoglalja.

Csak a fokozatos és lassú reform útján haladunk biztosan, mert ez a természet útja. S míg ezen erős talapon építünk, megkísérthetjük gyöngébb falnak is magasbra, emelését, „de a ki levegőben épít, az egy pókhálót sem remélhet összeszőhetni.”

És ezt a tapasztalás is bizonyítja.

Két általános forradalmat élt meg a legújabb kor: az Éjszakamerikait és a Francziát. A többi tudvalévőkép mind, még az 1688-ki angol is, csak részletes javítás volt.

„Csak az engedelem módjáról volt szó, de nem tagadtatott meg maga az engedelem.”

Amerikában sikerült minden, mert mindenki nyert. Nem kellett senkinek jogát lábbal tiporni, polgárvért ontani. Mihelyt Anglia le volt győzve, meglett magától minden.

Franciaországban a mi történt, azon veszélyes maxima kifolyása volt: „a többségnek ha akar, szabad minden.” – S innét a nagy ellentállás a kisebbség részéről, melynek joga nem tiszteltetett, s innét az épp oly kíméletlen visszahatás még az ellen is, mi a maga útján természetes és igazságos lett volna.

Ez veszedelmes játék volt a lélekismeretekkel, midőn arra egy nemzet bűne vettetett köpönyegül, s ez legrettenetesebb oldala az általános forradalmaknak!

Én semmit sem csudálok annyira, mint azoknak éleslátását, kik „az 1789-ki dicső korszak” kezdetén mindjárt a sok rosznak csiráját felfedezték abban, – pedig voltak többen, – valamint Toqueville-nak belátását, midőn a mostani democrata egyenlőség következményeiről beszélve, már akkor III. Napóleont oly élethűn állítja élönkbe befejezésül, hogy majd megszólal.

Igaz? – a forradalom néha elkerülne tien”, mint az ipecacuana, (hánytató gyógyszer), de megmarad a népnek szájában undorító íze tudja Isten meddig, mert még erről nem szólhatunk.

Ki arsenicumot kis adagokban nyeleget el, hogy szebb legyen, vagy tüdeje táguljon, az csak méreggel táplálkozik. Mi g a revolútiók eredménye nem lesz minden revolútiók nélkülözése, de az egy államnak mintegy rendes állapota, addig igen távol áll az egészség normatívumától.

Ha már Isten bölcsesége akarja úgy, hogy szélvész és égi háború tisztítsa meg az erkölcstelenség és szolgágnak ragályossá vált légét, bizzuk ő reá azt, mit szükségesnek tart. Ő gyógyít, ha jónak látja az által, hogy büntet. „De az embernek nem szabad Isten bakójává magát feltolni” – mondja Lamartine.

Én legalább inkább nyelvemet hagynám kivágnatni, minthogy oly szót ejtsek ki szájamon, mint a ..... szónok. De talán ő nem is felette el, hogy a forradalom a caesarok legbiztosb tróni zsámolya.

De most rász kedvem van, s mivel a rász szeszély szívtelen és néha igazságtalan is, a jó magyar szokás szerint aludjunk reá egyet, s holnap mondjuk meg, mit álmodtunk?

III.

Visszatérek ismét a kezdethez: ezen kitűnően közérdekű európai kérdés fontosságához.

Nem hiszem ugyan feltétlenül, „hogy Paris az új Jeruzsálem, és a Rajna az új Jordán, mely a philistereket Isten választotta népétől elkülönzi, mint egy német író mondja oly honszeretettel, mire a magyar ember azt szokta mondani: „csúnya bogár stb. – és pedig nem hiszem sem azért, mintha a Szajna körül is a „Marais”-ban, sőt még a fénylő S. Honoré-utczában is éppen annyi philister nem lenne, mint a regényes Neckar völgyében, vagy a homokbuczkás Debreczenben; sem pedig azért, mintha ott a kor Istene szavára jobban hederítenének, mint egyebütt azok, kik az ész istennőjét aranyborjú képében imádják; hanem nem hiszem leginkább azért, mert a Napoleon-féle politika épp úgy lebűvölve, elzsibbasztva tartja mindenütt a kabinetek eszét és a népek tetterejét, vagy talán megfordítva a népek józan ösztönét és a kabinetek szurony át, mint a század elején „a nagy csizmás kis ember”, ki egészen szilárd érczből lévén öntve, sérthetetlennek látszott, mint a miénk kicsüszik sikamlósságánál fogva mindemből, mint a gyík.

Talán nem volt a világon állam, Nimród, a nagy „hunter”, és első államalapító ideje óta, mely rövid idő alatt annyi, és oly gyökeres változatokon ment volna keresztül, mint Franciaország, de feltűnő, hogy mindig a mi volt, egészen az volt. Sorsának látszatik lenni, hogy

legalább külsőleg a külföld előtt úgy tűnik fel, mint egy nagy egész, mint egy eloszthatlan valami. De az nem egy nagy nemzet hü képe, hanem csak a testesült centralisation Mindig egy uralgó elv, egy mozgalom, egy ember.

Előbb XIV-ik Lajos parfümérozott „l'état c' est moi” dicsősége; később egy nagy „cronique scandaleuse” egy maîtresse hárem; – aztán Robespierre republikánus böjtös levele jó adag vérpaprikával; – aztán I. Napoleon tábora; – meg aztán Fülöp Lajos banquier zacskója és „pensé immuable”ja; – és most egy kis vörös republikánus és szocialista utcaizé botrány után III. Napóleonnak le nem definiálható, azaz: még le nem definiálható diplomatiái gyára, hol miután a legutóbbi időkben a pénz kissé megszűkült, hogy e gyár e miatt meg ne álljon, egy kis szabadsági szelentyű megnyitása ígértetik. Azért hallatszik most egy kis éles füttyülés, aztán a régi gyár folytatja munkáját, míg bevégzi, azaz: hogy lejárja önmagát is.

Régi állítás: hogy Paris, Franciaország, mi köznapi nyelven annyit tesz: hogy Paris minden, Franciaország pedig ha semmi nem, alig valami.

A vidék színtelen és néma. Minden a fővárosba folyik, s öröm mint fájdalom onnét sugárizik vissza. Parisnak kell gondolkodni és cselekedni mindazokért, kik Lyon és Bordeaux, Strasburg és Marseille közt centralisáltottak, de mivel ő csak magáról gondoskodik, mint nem is lehet máskép, Strasburgnak nincs egyebe, csak Münster, Ruennek régiségei, Nismnek arénája, Orleansnak kathedrálja, Lyonnak, Mühlhausennek gyárai és földalatti szobái, Marseillenek és Bordeauxnak kikötői, Parisnak pedig van mindene, mert övé az élet s mindaz, mit csak az élet adhat: a hatalom és dicsőség, következőleg a mi parlagi fogalmaink szerint Franciaországnak állása nem igen rózsás.

Paris magával ragadja Franciaországot, ha forradalom van, s magával voncsolja visszafelé, ha neki úgy tetszik. A vidéknek jó képet lehet csak és kell csinálnia, a költséget pedig fizetnie. Réa illik egészen N.-Fridrik

mondata: „Quand August avait bu, la Pologne était ivre” azaz: „ha Paris iszik: Franciaországnak fáj a feje.”

Paris hajtja a lovakat előre vagy hátra. Urai a kocsiban ülnek, Franciaország pedig csak hátul a kocsisraglyából lógazza lábait.

Egész ország szava, Parisnak gyöngé viszhangja. – De ott aztán, még a lakatot fel nem verik, van is láрма elég. Szóval: Paris királya Franciaországnak. – Több mértföldekre terjedő korona, mely az országnak minden drágaköveivel ékesített. Az ország csak alattvaló, s alig jobb Börne trágyadombjánál, melyen csak dudva terem.

De nem oda Budapest! Élni és élni engedni. Ez az igazság és alkotmányosság fő elve. – Mi is ugyan alföldiekül fővárosunk felvirágzásához oly sok szépet és jót kívánunk, mennyit kívánhattak volna február 26-án az illetők, de azért ne vegyék rász néven centralista uraink, ha mi is élni akarunk, s mozogni ha kissé ügyetlenül is, mert hiába, már az a természet szabálya, hogy mindenki önmaga él, gondolkodik és cselekszik.

A szabadság mellőzhetlen formái ellen mindig a volt az ellenvetés, hogy sok a zavar, a rendetlenség, a pártoskodás. De az élet szabadabban és függetlenebbül szokott mozogni, mint az erőmű, s az olyan, mit egy rendezett burocracia szálain húzogálnak, mint a tánczó chinai fábókat a gyermekek, az aztán csak gyermekek és chinaiaknak való is ám.

Chinánál, hol a centrálisald bölcseségnek kereké eltörik, megáll az én elmefuttatásom is. Ez egyébiránt is oly életbevágó, hogy arról néhány komoly szót a maga idején, és alább, mint saját helyén szólani felesleges nem lesz, mert bárki mit mondjon, az alföldi józan ember úgy fel nem ültethető a centrálisítói fapapirájára, mint a Trója előtti hellének nagy lovuk hasába, hol se megszólalniuk, se megmozdulniuk nem szabad. Ez a vidéknek életkérdése, ha alázatos lenni ő nem akar.

Nem szólván erről tehát most, Franciaországra nézve, csak azt jegyzem még meg, hogy sorsa a virágzásig vitt centrálisítói folytán, mindig csak Pericles híres syl-

logismusa, mely szerint az egész világ uralkodója kis ficस्कája lett, s mi megfordítva, itt ily formán fokozódik: Franciaország = Paris = III-ik Napoleon.

IV.

„Hát tudod te Pista barátom, hogy ki, és mi az a III. Napoleon?” – kérdezte egy jó ismerősöm L. úr a másiktól B. úrtól, midőn vis á vis két ágyban estve pipaszó mellett, mint dukál – politisáltak.

A kérdés valóban fogas kérdés volt, B. úr, egyébiránt is szerény egy úri ember, cs-ik úgy leste a választ is a másik ágy pythiai dunyhái közül De várhatott, mert csak azon vette észre magát, hogy társa a falnak fordult, és ugyancsak hortyog javában.

Így aztán meg lehet fejteni a nehéz kérdést.

Ha jól emlékszem Fáy apónak bölcs mondata: „ha valakiről hosszú társalgás és ismeretség után sem tudom, hát jó ember-e az vagy sem? az bizonyára rossz ember.”

Így is meglehet oldani a megoldhatónak nem látszó, minek még azon jó oldala is megvan, hogy az ily rebusra épített sok reményeknek időnap előtti leforrázása elmarad, s ha a gyarló emberiségre nem nagyon is hízelgő, legalább mint La roche-Faucold maximal, kárpótlásul rendesen igaz.

De én a viláért sem mondom, hogy ő rossz ember!

Én csak azt állítom, hogy semmi sem jogosít fel arra, hogy azt higgyük róla, miszerint ő is szentebb másoknál, mert a ki ilyennek adja ki magát, az képmutató phariseus.

Ő elismerte a közvéleményt is hatodik nagyhatalomnak. Minden különbség közte és collegái között az tehát, hogy jobban lát, s főleg, hogy jobban szagol. A két orgánum, mit erőbelinek neveznek a gyakorlati lélektanban, nála jobban kifejtett. Ez az egész. – Politikája, mely hasonlít azon játékhoz: „bent a bárány, kint a farkas”, úgy játszik a felséges néppel, pint az egérrel.

Ő csak nagy politikus; de azért nem értelmezem úgy e szót, mint az őszinte sváb paraszt mondta József

császárnak: „Eddig a kocsit kocsinak, és a sp.....
 .....
 .....

Mit mondok tehát?

Bizony meg van akadáva az ember, ha ezen ember-ről ítéletet akar mondani. Nem, mert oly nagyon kulcsos dió. Hiszen ennek is meg van a maga nyitja, mint Columbus tojássának. Rá üt az ember józan eszével, a helyett, hogy elméje élet csorbítaná belé, s kiugrik a mi benne van.

De leginkább azért bajos, mert fölötte nyílt szabad szót szólani, majdnem annyi, mint a „Hírnök”-öt olvasni rendszeren, mint fél eretneknek lenni.

Mint a politikai nézetek hajdan két nagy táborra: ha la dók és maradókra voltak elosztva, úgy oszlik ma a közvélemény Napoleonistákra és contra -. Eddig csak Franciaországban volt ezen két párt, most európaszerte.

Félek, hogy én úgy tekinthetem magamat, mint a ki ki van zárva a hívők paradicsomából. – De hiában! Nálam el nem fojtható a köznapi igazság azon fénye, minden fénylő' fogásokkal: hogy a ki otthon nem szabadelvű, annál a szabadelvűség csak oly czég, mint azon belül kivájt sárga növény, melylyel télen a czinkéket fogják a gyermekek!

Azt hiszem tehát, hogy ő is mindenek előtt ember, csak hogy okosabb és főleg elzártabb, mint sok más, mert az elzárkózottság még mindig okosság az emberek előtt, az Őszinteség pedig a politika tekervényes utain együgyűség.

Semmi sem mutatja, hogy ő szabadelvű ember „lélekben és igazságban”, minek tartják, de minden, hogy okos ember. Ki nem szabadelvű okos, az csak magának okos, s mi közünk az ily okossággal? Van ilyen a buza- és a lókupeczek, tehát a zsidók és clandyk közt is elég.

Továbbá: ő franczia; s mint ilyen udvarias és rajongó a dicsőség pilléiért és Franciaország természetes határaiért.

De ő olasz is, különösen pedig corzikai, mint nagybátyja; s ki e nép psychológiájában nem jártas eléggé,

legyen szíves a nála hiányzót, más ethnographiai kimutatókból kipótolni. Én nem szólok, nehogy gyanúsítással vádoltassam.

Mindenekfelett pedig fejedelem, minő Európában igen sok van. Szereti tehát a hatalmat, mint állása bellényegét, csak hogy belátja jobban ismét, hogy a hatalomnak kell leginkább a korlát, valamint a szükséges korlátok közül ismét legjobb az, mely látszatos, tetszetős, de csak papirosból, vagy a mi még jobban repül is - szavakból áll, a hatalom közönséges védbástyája a szuronyerdő ellenében.

Minthogy pedig a többi fejedelmek közül a legtöbb legitimitására támaszkodik, s ingó helyzetben van, ő magát demócrata császárnak szereti nevezni, s ezzel, mint eredetével, kérkedik is. De mivel az egyes emberek demócratai hitvallásukkal is sok mindenféle gyarlóság megfér, úgy egy fejedelem demócratiájával is, jelesen azon ízlése: hogy a népből felemelkedő egyes fejeket nem tűri ugyan, mint a jó búzavetésnél, de az egyes gólyáét igen. Szeret tehát uralkodásáról beszélni, míg a hivatalnoki rendet „az állam szolgálói” címmel tiszteli meg.

Ebben tehát nem N.-Fridriket, sem a pápák mondatát (servi servorum), hanem egyenesen nagybátyját utánozza, ki midőn Elbából kilépett, azt mondta: „Polgárok!” – útközben tartott beszédjében: „Francziák!” – s midőn Parisba ért: „Alattvalók!”

Ha a hatalom egy helyre központosul, az, ki a hatalmat kezében tartja, először ember, aztán franczia, utoljára császár. – E szerint nemcsak cselekszik, de mintegy önkénytelenül beszél is. Az ember gyarlósága, a hatalom bálványozása; a francziák passiója különösen: a „gloire”, s miután a császár megszületett, legelsőbben ezeket fogja létesíteni.

Mily ujongva hirdették például csak közelében, midőn azt a szép levelet Fouldnak megírta; – mert semmi sem irat oly szépen, mint midőn pénzt kérünk! – „íme! a császár önmaga korlátozza hatalmát!” és szabadelvűsége bizonyítványát találták abban, mi talán csak szaba-

dulási vágy volt azon zsákutczából, mibe őt a gyönyörűsége rendszer terelte.

Én megvallom, hogy csak az önkény tulhajtásának egyik szomorú jelenségét láttam abban; mert például Piemontban is, midőn az absolutismus mintája volt, s mindent csak „brevettekkal” végeztek törvény helyett, ilyet utoljára önmaga ellen kiadott Victor Emánuel senior, a mostaninak nagyatyja. – A kényuralom, mint Molière fősvénye, kinek pénzét ellopták, utoljára önmagát fogja mejbe, kiáltván:..... ! ..... !

Valóban mulatságos dolog, miként igyekeznek okos emberek is összeegyeztetni nála azt, mit nem lehet: „A nép akaratából” és „Isten kegyelméből” címet; a kézzel fogható idegenkedést mind attól, mit valódi alkotmányosságnak és polgári szabadságnak ismerünk, a „suffrage universelle” népjog árnynyal; a néppeli kaczerkodást az emberek mély megvetésével stb.

Azt, a mi elzárt, mindenki látni szeretné, s a mi rejtély, mindenki kitalálni igyekszik; a magyarázatnál pedig a vezérszerep a reményé. Feledik az írás szavait: „Ki velem nincs, az ellenem van.”

Nem adnám egyébiránt senki száz forintjáért, ha igazam nem lenne. Ezt mind a hatalmas urak becsületeért, mind a tőle várt sok jóért lelkemből óhajtom.

Na! de „vedra chi vivra!” a kiábrándulás úgyis mindig jókor jó, ha késik is. A gondos természet legkeiserőbb falatját azzal édesítette meg, hogy bizonytalan-ná tette.

Hagyjuk tehát ezt, s nézzük ily meddő találgatás helyett az embert tetteiben.

V.

Nincs kétség benne, hogy a napoleonismus a jelen kissé zavarodó körülmények közt is fog segíteni magán.

Van egy biztos szer, mit a francia pezsgő vér kiköpülésére használtak mindig mesterei. Csak a „gloire nationale” lobogóját kellett kibontani, s megszólalt az „Allons enfants de la patrie!” rákóczi-féle induló, rohant a jóra-

való nép a spanyolhegyek közé, a Berrecina jégtorlaszáiba. Fülöp Lajos Algir forró sivatagaiba, a mostani pedig Sebastopol szikláira küldték, és a várnégyszög erős falainak is még semmi baja, kijavították és kellően megrakták, mivel kell, hogy néhány kemény agy ott meglapulhasson.

De az érvágás segít ugyan pillanatra, hanem mindig maga a borbély halt el bele, s Tamás vagyok benne, hogy másképp lesz most is, ha a kúra nem változtat meg.

Mert ne feledjük, hogy már volt Franciaországban oly ezermester, kit fél névre szinte Lajosnak neveztek, s ki miután minden alkotmányos és nem alkotmányos eszközt elhasznált, végre önmagát is elhasználta, s nem talált eszközt használatára önmagában sem.

A legjobb úszó is csak egyről nem lehet bizonyos: hogy tagjait nem fogja-e el hirtelen valami bénultság, s így nem lesz-e áldozata a veszélyes hullámoknak, melyeket csak játszva szeldel fel előtte izmos karjaival? – ki ellenfeleit sorba hívja ki, soha sem lehet bizonyos bár minő ügyetlenek is azok, hogy valamelyik nem hibázza-e el, s nem lövi-e őt hibából szívéen?

Az ily két kulacsosság, akár gyöngesség, akár ravaszság jele, nem ér semmit. Az embereket sem bolondá tartani, sem terrorizálni nem lehet folytonosan. Az emberi méltóság öntudata, és az elringatott erő, előbb utóbb felébrednek.

Paris csendes írják, – s ez igaz lehet, mert minden mély víz csendes s China belsejéről többet tudunk, mint Franciaországról ma. De van egy csalhatlan barometrum: a história. – „Ha a jövőt akarod tudni, nézz hátra, mert ott függ a jós tükör”, mondja Jean Paul. – Csak az a baj, hogy van az embereknek egy faja, melyről a história minden borsója visszapatog: a fatalisták.

Hogy ő fatalista mint nagybátyja volt, tudjuk. Minden életleírása mondja, sőt saját szája vallomása is ez. – S talán kell is az erős hit jó csillagzatunkban annál inkább, minél magasbra törünk. „Minden Caesar romolhatlannak hiszi azon csolnakot, mire szerencsáját bízza.” –

De a hit csak akkor mozdít hegyeket, ha az igaz hit, ha az emberiség hite, nem pedig csak önmagunknak cultussa.

És az ily gondolkodásnak egy igen gyöngé oldala is van; hogy t. i. a fatalista akkor leginkább fatalista, mikor leginkább kellene az önmunkásság és friss letterő. – Így járt az I. Napóleon is, száz napos uralma alatt, midőn alig érhető apathiába süllyedt.

A miénket is nagy rendeltetésébe vetett hitével kétszer négy fal közé vitte jó csillagzata, s hogy végre sikerült, az nem az ő érdeme volt, hanem csak az 1849 - 50-ik kamrák éheltenségeinek hibája, melynek republikánus komédiáit a hadsereg és nép egyaránt megütálta.

I. Napóleon csak önmaga hibája buktatta meg, nem a koalíció. „Nem a véletlenségek útjában, hanem az út maga vezette őt igyenesen St. Helénába.” – S úgy látszik ennél is ez a gyöngé oldal.

Mert ő talán annak intő példája után csak okosabb, de nem jobb annál. Nem esik be ajtóstul az Isten kegyelméből abszolutizmus párnáiba, s csak udvariasb, midőn egykori kedvesének nem fordít egyszerre hátat.

Már pedig a politika is olyan, mint minden más dolog. Ha csak kifordítjuk, s nem cseréljük fel mással, megleg marad nyárban a bunda, bár melyik oldalán is.

Úgy látszik, hogy ennek első részét sok ember belátta már, bár a másokra nem gondol is, s azért épül a legtöbb politika ma ezen Napoleon-féle személyes talpon.

De pulya korunkban hol is keresnénk azon óriást, ki az egésznek terhét és felelősségét magára vehetné, s ha megkísérte, szét ne zúzatnék általa, mint a „kis vas korbács”? – A világtékéjét hátukon hordó atlaszok csak gyermek mesébe valók már. – Lehet a legkisebb ember és véletlen az ok, de mivel annak belátását, hogy mi az a kis ok: egy Guttenberg, egy Schwarz, egy columbusi gondolat? s azt nem bízták reánk, soha sem lehet az „ultima ratio.”

És miért is lenne éppen ő? – Minő nagy eszme, elv, remény és múlt van kapcsolva hozzá?

Emlékezzünk csak vissza. Kiknek neveit 2-ik December előtt Franciaországban tiszteltük, kiknek nézeteit osztottuk, mind az egytől egyig ellene volt az új Caesar-nak, s áldozata lett meggyőződésének.

Napjaink történelmének ezen fekete lapját az ügyes kertész elborította már a „nemzeti dicsőség”⁴ virányos fátyólával; de a ki kedves halottját, élte egykori reményét és boldogságát feledni tudja, a sírhantjának elvein zöld gypágya alatt is, hogy az oly üreget fed, mibe minden öröme dobatott, az őt soha sem szerette.

Mind jó az oly dicsőség, mely a szolgák dicsősége V Mit használ a vesékiig beteg világnak az oly orvos okosága, ki mindenek előtt saját zsebére gondol? –

Valóban elmondhatjuk, mit a nagy Napóleon mondott egyikében azon tiszta pillanatoknak, miket kényuralma el nem sötétített: „mi kár, hogy az ármány oly ügyes, és az érdem oly balog!” – vagy a mit XVIII. Lajos: „hogy azok, kik jót akarnak, oly rosszul, sa kik rosszat, oly jól látnak.” -

VI.

Nem czéлом a Napoleon-féle politikát akár taglalnival, akár találgatni.

De van annak egy tisztán szellemi oldala, mi minket is közvetlen érdekel, miről szólanunk kell: a nemzetiségi jelszó.

Mint I-ső Napóleont a „népszabadság” bachanálja hívta császári trónjára, ennek császári paripája: a nemzetiségek szabadsága. – Az a polgári szabadság áldásait jött fegyveres kézzel terjeszteni, s mivel a karddal szántott és vérrel trágyázott földből csak a szolgaság dudvája nőtt fel, ez a nemzetiségeket fogja felszabadítani. - Csak a név más, de a dolog és út egy, s a végezel is alig lesz kétféle.

„De már megmutatta, hogy mit tehet!” mondják és – Olaszországra mutatnak.

Elöttem pedig épp az gyanús, mit Olaszországban

tett – Vagy csak egy kis „logikai kikszer” volt az, midőn Olaszországot az „olasz” jelszó alatt egyesíti, s éppen az olasz Nizzát és Savoyát zárja el az üdvezültek paradicsomából. Úgy látszik egyébiránt, hogy Garibaldi is így gondolkodott

Hogy ezen nemzetiségi mozgalom igen kétértelmű dolog, s igen alkalmas arra, hogy egy részről a politikai szabadság elvételeért az emberiséget vigasztalja, más részről pedig azon chemiai operatiót végrehajtani, mit prózai nyelven „a zavarosban halászásnak” neveznek; ez előttem világosnak látszik.

És hogy megérthessük, miszerint a dolog „a nemzetiségi” jelszóval így, és nem másképp áll, egy kissé vissza kell pillantanunk oda, midőn e szó mai értelmében ínegszületett

A múlt század philosopháló statusbölcseinek feladata volt: az eszméket vitatni, tisztázni; és sorsuk lett még jobban elhomályosítani a kormányzás, az igazgatás és törvényhozás terén. – Szabadság és egyenlőség volt a jelszó, melyeknek mintegy corollariumává lett a testvériség. Szabad és egyenjogú emberek és népek nem is lehetek szerintök egyebek, mint kölcsönös szeretettel összekapcsolt testvérek. Az egyedüli akadály tehát utjokban csak az absolutismus és aristocratia volt. . . . Egyik akadályozta a szabadságot, másik az egyenlőséget.

A XIX-ik század kezdetével megfordult a koczka. Napoleon hódítási politikája, s ennek nyomán a bécsi congressus egyensúlyozása, megkezdték az összedarabolást és összeenyvezést; az első, mint állítá a szabadság, a haladás, s az utóbbi a stabilitás, a rend érdekében.

Ezen forrásból eredő forradalmak és ellenforradalmak fluctuációi közt ez így tartott a század közepéig, t az állam és néptulajdon eszméje hajótörést szenvedett. Ekkor egy második császár, s előtte már az orosz telhesség más jelszóról gondoskodtak, mi anyagias tervüket mintegy átszellemítse, s a nemzetek érdekét tűzvén ki czégül, szépítse azt, mi másképp nagyon is mezetlenül állott volna a világ előtt. – Így született meg a nemzeti-

segi jelszó, s vele „az arrondírozás”, a természeti határok” és a nemzetiségek kiegészítése.”

Meg kell vallani, hogy a jelszó igen ügyesen lett válsztva, de a csúnya és immorális dolog, mely minden társadalmak egyik főcélját, a tulajdont, gyökerében támadta meg, s mi Lengyelhon felosztása óta minden nemzetközi bajainknak forrása, nem lett széppé, s a veszélyesség nőtt. Minden, eddig jogosan fennállott államoknak oda lett vetve a kesztyű; bár kézzel fogható, hogy a kétélű fegyver igen veszélyes a főmesterekre magukra is; mert tudjuk, hogy Franciaország maga épp oly összeamalgamisált, összeolvasztott állam, mint Angol-, Német- és Magyarország; – Oroszország pedig éppen óriási „quodlibetje” minden még egészen nyers elemű népeknek, a jeges éjszaktól be egészen Ázsia kebléig, a csudálatos Lapp- és Grönlandtól egészen a Kaukázus és Cirkaszia mintá szép lakosáig. Tarkább vegyületű és elemű népcsoportot alig képzelhetni.

Nem tudom tehát, s nem is jóslom meg, hogy III. Napóleonnak sok fából metszett politikája mellett nem fogja-e Franciaország is egykor elmondani a „mea culpa”-t, épp úgy, mint nagybátyja alatt, kit, bár más utón, egészen utánoz a célra nézve, azon kis izmos francia sast, ki miután mindennek vége lett, s a világtenger egyik puszta szigete csendjében ideje volt a philosophálásra, belátta, hogy túlhajtotta a két szélsőségi elvet, és a józan középhezi visszatérésben – az alkotmányos monarchiában – ismerte fel az üdvöt Franciaországra; mit, uralkodási vakösztöne talán belátása ellenére akadályozott.

Legalább szája vallomása, „hogy az alkotmányosság a népek vallása, hite és morálja.”

A nemzetiségi törekvésre józan értelemben, kinek lehetne ellenvetése? Éz a népek önállásának és öntudatának törekvése; s magyar ember lehet az utolsó, kinek szava lehetne ellene. Az eszme tiszta, a dolog szent. De nincs eszme, mit, ha egy részről a visszás politikai rendszer, más részről a fanatizmus és politikai örültség – ezen mai legközönségesebb eszelősség – szájába vesz, el ne ferdítenél!...

Ha a francia forradalmat és azt, mi reá következett, figyelemmel kísérik, úgy találjuk, hogy a mostani emberiségnek semmi sem okozott több könnyet, mint e szó: egyenlőség!

Azt mondja Toque ville: „hogy a kényuralomnak eddig szövevényes mestersége, ma igen egyszerűvé vált: pártolni az egyenlőséget.”

Az egyenlőség önmagában eleme a szabadságnak, mi maga az igazság. Ha az igazságtalanságokat egyenként elemezzük, azt találjuk, hogy mindig egyenlőtlen az.

Hogyan lehet tehát a szabadság és igazság fő eleme és mértéke a legnagyobb csapások forrása? – Bizonyára csak eszmezavar által, összekeverésével a legegyszerűbb s legtisztább dolgoknak, s megzavarásával a természet örök rendjének, hol tulajdonkép két levél sincs egyenlő, de mind a legszebb egyesülési harmóniában van egymás mellett.

A mi pedig a politikai egyenlőségről áll, az áll sokkal inkább a nemzeti egyenjogúságról.

Ismétlem tehát, hogy úgy látszik, miszerint a . . . . . és telhetenség jobb jelszót magának nem választhatott, s ha az eddig egymás mellett és egymás között békében élt fajokat hajba kaptatni sikerült, mi könnyű játékok van a zavarosban halászni akaróknak?

„Az uralkodó fénye”, „az állam dicsősége” s más ily pitykék régen elavultak, de mindenki esküszik a „nemzeti dicsőség” eszméjére. – S ha ezen nagy és dicső nemzet utoljára is egy Napoleon, hol itt a különbség?

Hogy az így értelmezett nemzetiség nem az az út, mely a népeket a testvéri szeretet és kölcsönös jólét It-hakájába vezetendi, az előttem világos, mint a napfény.

Soha sem volt oly kevés testvéri szeretet köztünk, mint a mióta mindig a testvériségről beszélünk!

De azt, hogy ha felkorbácsoltuk az indulatokat, ki lesz azon Neptun, ki háromágú villájával a hullámokat lecsendesítendi? azt III. Napoleon sem tudhatja. Mindenki bevetheti a kanalat a kútba, de ki lesz azon okos, a ki kiveszi? kérdi a magyar példabeszéd.

VII.

Bár mennyit beszéljek is a napóleoni politikáról, s bármelyik oldalára forgassam azt, mindig úgy találok, hogy nem más, mint a minnek már előttem elnevezték: sakkjáték, melyben a parasztok mi vagyunk – a nemzetiségek.

Midőn tehát ezen cikkemmel az eddig mondottakat bezárom, s a másik francia tényezőre, a népre megyek át, azon reménnyel teszem azt, hogy sikerült talán eddig is egy-kettőt az olvasók közül gondolkodóvá tenni.

S ez elég is. – Azon nézet ér valamit, melynek helyessége felől önmagunk győződünk meg.

Az eszmetisztaság nagy ritkaság még azok közt is, kik magukat tanultaknak hiszik, sőt néha prelegálnak. A nagy tömeg pedig, mély és elvont eszmék által soha, hanem csak nevek, jegyek és képek által kormányoztatik, melyek a sötét dolgot mintegy képviselik, tesztítik.

Múlt cikkemben szoltam az absolut egyenlőségi eszme veszélyeiről, most pedig ugyanazt tehetném a „szabadság” szóval, mert ez is azon zavaros és veszélyes fogalmak közé tartozik, s ki a nagy tömeg előtt azzal fellép, lélekismeretesen számot kell hogy vessen önmagával.

„Ki e szót kimondja, a körül az emberek remélve és örömujongva csoportosulnak.” Hogy e szó gondtalan kiejtése és éhgyomrú elnyelése minő vértengerbe, s a holt testek mily halmába került már? arra igen kevés ember gondol.

Mint a józan politikai szabadság a legnagyobb áldás, mit a társadalom adhat, úgy a szabadságróli helytelen fogalom, a társadalomnak legnagyobb bajait okozhatja.

Mert mi a szabadság, bölcsesség és erény nélkül? – Minden rosszak legnagyobbika, mert féktelenség, mert az embert emberi vadállattá teszi. Tehát bűn is, esztelenség is, s azért láttuk már a jóakaró és becsületes embere-

ket az ily cannibáli állapotból a szolgaság járma után is sóhajtozni.

És szabadságot ígérni legkönnyebb is. – Csak lázadást kell hirdetni minden fék, minden szükséges korlát és sorompó ellen, miket bakóknak keresztelünk el, s meg van minden.

De mi jön aztán? – Ez a nagy bökkenő.

Midőn tehát „nemzeti szabadságról” beszélnek mindenütt, mi már nem az egyes emberek és osztályok, hanem a nemzetek közé löki a kanóczot, legelső kötelessége minden értelmes és becsületes embernek megmondani, hogy mi abban a jó és üdvös, mi pedig az átok és kárhozat?

Átmeneti időszakot élünk. Az emberiség mintegy vetkezik. Minden meg van ingatva, semmi sincs a maga helyén. Vannak mesterembereink fent és alant, kik a lerontásban gyakorolják magukat, mint a gyermekek, kik azért építik kártyaváraikat, hogy összeomlásán gyönyörködjenek. Minden oszlopot, minden falat megkísértenek, hogy nem lenne-e ledönthető, aláásható? – Talán azt hiszik, hogy az új épülethez kell az anyag? de addig mi véd a zivatarok ellen?

Ezen decomponálási processus ellenében természetes, hogy minden jóra való ember gondolkodóba esik, és végre egy positiót foglal el, honnét a többi veszélyezett helyeket is védhetőknak véli.

És ezen positió nálam a nemzetiség, és azért minden második szavam a „nemzetiség.”

Mert hogy éppen ezen szempontból a napóleoni boldogító jelszó, igen kétértelmű áldás, mire eddig úgy hiszem mindenki eljutott a sokat emlegetett nemzetiségi babe-bi-bóval.

Ha azt hihetném, mint sok boldog ember, hogy ő lesz ezen kérdésben az emberiségnek megváltó messiássá, ó! akkor nem lenne oly buzgó bonapartista mint én.

Szerencsétlenségemre épp a ellenkezőről vagyok meggyőződve, hogy t. i. az, miszerint ő tűzte ki a nemzetiségi jelszót, már is több bajt okozott nekünk, mint minden kamarilla-féle szítogatás.

„Nemzetiségi szabadság”! „Nemzetiségi egyenjogúság!” minő szép ártatlan egy pár szó. – Felül rózsák és alul feneketlen örvény! – Szinte rosszul esik ellenökben táborba szállni! Pedig okvetlen kell, ha elveszni nem akarunk.

És mihelyt ezen legelső hazafiúi kötelességünkkel tisztában vagyunk, a többi önkénjét és önmagától következik. Kiki a szabályokat önmaga számára berubrikázhatja, melyektől aztán semmi szín alatt eltérni, s bárminő édes syrenhang ellenében pamuttal dugott ulyssesi fülnek kell maradnia.

Midőn ma bizonyos oldalról a „nemzetiségi modern eszme”, – mert tisztelet a régi szónak; – mint kizárólag politikai javunk, elvontan a közös állam, és közös haza eszméjétől, – papoltatik, s minden tekinteteknek eleibe tétetik, ezen politikának igen naiv politikának kell lennie.

Felfogom, mert magam is érzem az emberi kebelnek azon szép előjogát, hogy neki szellemi tartalomra van szüksége, ha mindjárt ez nem is lenne egyéb egyelőre egy nagy reménynél, egy nemesítő vágynál. – De mi ma már nem érünk ki a regényes végtelenségbe, hanem tudjuk, hogy mit és miért szeretünk?

A nemzetiség önmagában csak lett dolga a természetnek, mi szellemé és történeté csak a szabadság közös mozgalmi által válik. Közös származás, és közös nyelv csak politikai múlt, és a közös szabadság által válhatnak a történelem leggrandiosusabb rugóivá. A nemzeti atyafiság, ha egyszersmind nem az élet barátsága is, gyarló és problematikus kötelék, mint csak az osztozó atyafiságé a magánéletben, mint a lengyel és orosz fajegység a közjog terén.

Ezen új nemzetiségi tan, mint elmélet érthetetlen, tehát mint ilyen sem nem jó, sem nem rossz; de mihelyt formulázása, alkalmazása jön szóba, a dolog egészen megváltozik.

Akarjuk-e tehát a forradalmat, azaz: felforgatását minden réginek, vagy akarjuk javítani a mi talán rossz, pótolni mi hiányos volt?

Ez a kérdés szorosán mi ránk nézve.

Ki csak felforgatást akar, mert csak abban hisz, ki oly megoldását akarja a nemzetiségi kérdésnek, minőt például a „Jövő”-nek írogatnak Turinból, lehet napoleonista; de a ki reformot törvényes úton kíván csak, és Magyarországon magyar politikai nemzetet, az habozni nem fog.

A helyett tehát, hogy a „sors” szerepét nyeglélő kalandori vállalat apostolaivá válhánk, üljünk össze atyafiságosan, igaz magyar hazafiakul és értsük meg egymást.

Már volt egy Napoleon, ki az istenség szerepét akarta játszani Európában, s elrontott mindent. „Mit teremteni akart elrontotta, s mit elrontani, azt csak új életre hozta.” – Az ember lehet derék ember, de csak pfuscher-isten lesz.

Az elfogulatlan utókor csak egy Doriának, Hunyady Jánosnak és Washingtonnak fog emelni oltárt, s a Nagy Sándoroknak a hordó bölcsével felelend: „Eredj előlem, mert csak elveszed a napvilágát!”

VIII.

A minden politikai életet galganthusi torokkal elnyelő francia centralismus, és mindenható caesarismus mellett is van ott még egy tényező erős elem, s így politikai hatalom: – a nép.

Egy nemzetnek nagysága és boldogsága sem függ azon állástól, mit egyes ember elfoglal. A nemzet szabadsága és jólétének alapja, magában a népben kell hogy legyen, s nem abban, ki egyes polgára vagy ura.

Lássuk tehát ezt néhány vonásban. A francia kérdés ezen részében talán több örvendetést találunk.

A párisi népen, – mert hiszen a vidéki nép a francia államnak vérévé vált központositási nézetek szerint, mint a hajdani római birodalomban a fővárosin kívül alig jó figyelembe – tehát a párisi népen, rekedté kiabálta már magát a tudós és istenfélő világ, mintha Ninive és Babel, Sodoma és Gomora chiffonirjei politikai és morális

szemetjüket mind itt egy rakásra gyűjtötték volna össze. Egyetlen németet vagy könyvet, nem halljuk szólani, hogy faja, érett komolysága, szilárd higgadtsága és loyális kedélyessége e nép rovására a hetedik ég magasságába ne dicsértetnék, s az angol és amerikai még Paris közepén is elég hiu e szegény nép hiúságának aristocraticus megvetését nyilvánítani.

Pedig komoly képű német, angol és amerikai uraim, a párisi nép és oly kevésbé szörnyeteg a maga nemében, mily kevésbé vagytok tökéletesek ti a magatokéban. Ő is csak ember, az az: nem annyira különös, mint közönséges valami, ki az események nyomulata alatt néha hős, néha bűnös, többnyire pedig kék bloussában igen gyarló hasonmássá Istennek, ki pár napig azt hitte, hogy republikánus, mert a vallást és trónt sárba tapodta, néhány aristocrata főt pedig a nyaktiló alatt lábai elé gördülni látott; majd ismét azt hitte, hogy a világ ura, mert néhány csatatér helyén kötözgeté be sebeit, s aranyos pitykét aggattak mellére. Most pedig Isten kegyelméből, úgy látszik, ismét kijózanodik, s a Rajna bal partja nélkül is él napról napra, a mint lehet nagy költséggel; s ezen „a mint lehet” egy átalán fogva el nem csavarható oda, az úgy nevezett diplomatikai vívmányok mellett is: „mint egy nagy nemzetnek kellene: nyugodt önérzetben, biztos szabadságban, és kiérdemelt tiszteltetésben.”

Főleg pedig politikai tekintetben három fő gyarlóság az, mit eredendő bűnéül tartanak: az ingatagság, hiúság és folytonos, néha véres, de mindig lármás zavarág. Ezek a közönséges szemrehányásai a testvéri szeretetnek.

Ha tudta volna, hogy mit akar? – mondják, – néhány év alatt nem váltak volna belőle Grrachusok és Mariusok, Sullák és Imperátorok. Majd eget s földet ostromló gigász philosophok és daczos anarchisták, majd ismét katonai vaspálcza alatt dicsekvő alattvalók, és guizoti centralismus alatt sóhajtozó zerek.

Kik 1793-ban minden tekintélyt ledöntötték, mint a jacobinus hegy egyszerű cittyonjai, 17 év múlva a feudális uralom visszaállítására szavaztak, mint a császár-

ság grófjai; és kik 1830-ban az ordonánczok ellen élet-halál harczot vívtanak, egy rövid év múlva a sajtó szabadságot ásták alá, mint „a quasi restauratio” felkent lo-vagjai. 1848-ban az egész társadalmat új socialista alap-ra akarták fektetni, és három év múlva a veszélyezett tár-sadalom megmentésének jelszava alatt minden szabadsá-got előbb leszuronyoztak, aztán leszavaztak, Blanc és Hu-gó V. prófétáikat pedig örökösen, – száműzték. – Ro-bespierre alatt király vérbírók, Napoleon alatt hercegek; X-ik Károly alatt heves ellenzékiek, Fülöp Lajos és III. Napoleon alatt conservativ miniszterek. – Törvényt hoz-tak a nemzeti gyülekezet, convent, directorium, Napoleon, XVIII. Lajos, és a „Paix a toute prix” részére, a phalan-ster mellett és a gyanúsok ellen, mely egy jottával sem jobb a „Montagne” gyanúsainak törvényénél.

Parisban az újdonságok divat és diplomatia nagy gyárában a frakkok és a női kalapok alakja és színe nem volt állhatlanabb, mint az intézmények és úgy nevezett alkotmányok, a haj tornyozatok pedig korántsem voltak oly változékonyak, mint az elvek és nézetek,

XIV-dik Lajos atyai kormányának jelszavát: „az ál-lam én vagyok.” Robespierre testvéries elve követte: „Le-gyél testvérem, vagy meghalsz.” Napoleon azon liberális nézetét, miszerint a nemzet homok gödör, s vére mész, mely dicsőséges pantheonjának tégláit ragasztja össze, a polgár király „penseé immuable”-jának poshadtsága, se meleg, se hideg elveinek émelyítő philosophiája váltot-ták fel.

De épp azért, mivel ez így volt mindig, s így van ma tehet-e arról a nép?

1789-ben fogalma sem volt a szabadságról és még ma is igen kevés lehet a valódi alkotmányosságról, melyek-nek csak meghamisított, elkorcsosított képeit mutatták fel neki egymás után.

Az ok tehát inkább a talányos intézményekben rejlik, mint a nemzeti jellemben.

A restauratio kezdetén néhány szegény munkás, mint rendszeren policzjáféle izgatásra játékot üzvéen lázadási jelvényekkel és kiáltásokkal minden tett nélkül, ezek kö-

zül egyik – Folleron – azzal védte magát, hogy ő gyermekéje óta mindig a bourbonok gyűlöletét hallotta prédikálni, s 20 év alatt 20 alkotmányt látván lerontatni, nem csinált lélekismeretbeli dolgot belőle, hogy a 2 l-re is készen legyen.” – Védhette e magát meghatóbban és egyszersmind helyesebben, mint ezen naiv vallomása által?

„Népünk – mondja egy éles szemű francia, – mindig a régi hatalmak és nevek ellen berzenkedik, s mégis mindig újra megcsalhatja, ugyanazon törben megfoghatja önmagát.”

Pedig ha nem ezt nézzük, hogy mit beszéltek, és mit követeltek már a nép nevében a különféle szószékekről, és minden színű lapokban, hanem azt, hogy mit akar maga a nép? úgy találjuk, hogy az természeti józan ösztönénél fogva mindig csakugyan azon ideálja képének valószínűsítésére törekszik, s más más jelszó alatt mindig csakugyan azt akarná létesíteni.

S ezen eszmény kép: szellemi haladás és anyagi jólét egyéni függetlenség és jogegyenlőség által, mit ő legkevésbé zavar össze az egyformasággal, és közös gyámkodással, mivé azokat most erőszakolni akarnák.

IX.

Második fő gyarlósága a francia népnek a gerendások szemében a hiúság. S ez elég baj, mert ezen gyermeteg hiba, és egy más bűn közt, mit Ő felsége iránti tiszteletből nem mondok ki, – közel rokonság, mondhatnám édes testvéri kapocs van.

És ezen gyöngéjét használják fel preceptorai és udvaroncjai, mint a róka használta fel a holló ellenében, midőn olcsó pecsenyére éhezvén „a vox populit” magasztalják a felséges népnél.

Úgy látszik egyébiránt, hogy az igazságos sorstól minden nép megkapta a hiúsági boldogító érzelmet, s kezébe mindig játékszer kell, vagy czukros sütemény jelvénye, hogy a száraz fekete kenyér és folytonos nehéz

munka urbáriumá mellett vigasztalható legyen. – Az „égalité” előharcosa a francia például, szereti legjobban a pántlikákat és decoratiókat. Philister kormány itt legnehezebben tarthatná fenn magát. – „Mit ér egy szűzi kard és egyenruha érdemjegy nélkül! kiáltott fel egyik lapjuk.” – Csak egy kis fény, csillám és látszat legyen. Se baj aztán, ha az ontott polgárvér viszfénye, ha lélek és becsület bére. Hiszen a hiúság azért korcs testvére a férfias büszkeségnek, mert az mindenütt kitűnni akar, midőn ez homályba vonul. „Arany papírból metszett koronát tesz fejére és királynak hiszi magát.”

A hiúság azonban bármily czifra álarcz és nagyszavak köpenye alatt is rendesen apróságokban gyönyörködik, s nem válogató. A szolgaság és előterem alázatosága szintúgy kielégíti, mint a vörös sipkák dacza, a hivatali függés, mint a demagógi függetlenség, a sok pénz, mint a sok seb. – Szíve egyaránt hiú volt a parókák szolgálai hajpora, a „Sansculottok” vérpecsétetes rongya, és Napóleon becsület keresztjének érdemjegye alatt. XIV-ik Lajossal „galant” és „bigott” az öregebb Orleanssal „kicsapongó” és „tivornyázó” Robespierrel „asceta” Marattal: „cynikus” Fülöp Lajossal: a „ béke és rend vitéze”, Alberttel, a munkából lett miniszterrel „az új társadalom előcsapata, és III-ik Napoleon”: „a régi civilisáció megmentője.” – Mennyi classicus neve a hiúságnak!

Minél nagyszerűebbek az idők, melyekben élünk, annál kisszerűebbek az emberek hiúságai. Nagy emberek helyett nagy szavak. A mostani aristocrátia, a democrátikus köcsögök tejfele, torzképe a réginek; és satyrája korunknak. A régi nemesség sas volt legalább a ragadozó madarak között, sziklákban és tölgytetőkön fészkelő. A mostani „nem a tűznél” – mint Napóleon monda, – „hanem a rózsavíz mellett” – mint egy másik francia mondja, – kereszteltetik lovaggá. – Boltból került udvaroncok majmolják az elegáns modort, kecseljes viselkedését, és brillant megvetését a „múmia” Ős nemességnek. Felciczomázott és tudósán illatozó piperőczök csúszkálják „a francia diplomatikai quadrillt” ott, hol a pyramidek hősei sarkantyús csizmáikban jártanak.

Grachusi hang, és diogenesi philosophia a szavakban; kisszerű önzés a tettekben. Mint Solonok beszélnek, s mint Mazarinik cselekszenek. A közügy, a nemzet dicsősége, a nép sorsa a banquierok kezében kereskedői czikké vált. A zacskót kell tölteni minden áron, mert józan korunk positivumot kíván, s mi az inkább, mint a pénz s hatalom, egyik a másikat feltételezván!

S mióta a nép souverain lett, neki is meg vannak udvarlói és kegyenczei, kiket kegyével: a népszerűség-gel ajándékoz meg.

Kétségtelen, hogy azon népszerűség, mit az érdem ad, mi azonban soha sem csúszik és hízeleg, a legnagyobb jutalom, de az olcsó népszerűségnek, a demagógiának, maximája, még ma is a régi: ha népszerű kívánsz lenni, tömjénezzél a nép szenvedélyeinek, hízelkedjél hiúságának, s legyél szeszélyeinek alázatos szolgája.

Minél inkább eladó valakinek áruja, annál inkább kiabál. így lármáz sok demagóg saját népe nevében, s annál hangosabban, minél hamarább és jobb áron szeretne túladni rajta. Minek is a kamrai vitatkozás, ha azoknak csak egy kiváló célja van, mit egy francia lap az alkotmányosság virágzása korában így tett ki: „Ote toi de la, que je m'y mette.” – Hány van, „ki hisz lélek és igazságban,” mint az irás kívánja? pedig csak az ily hit mozdit meg kegyeket, és épít reá oltárt.

A népszerűséget tehát kis ügyesség mellett igen könnyű megszerezni, de annál bajosb tiszta eszközökkel megőrizni, s talán azért mondta Gruizot daczosan: „Il faut être impopulaire”, mintha a derék nem is lehetne más, mint népszerűtlen.

De a népnek semmi sem hízeleg úgy, mint új czíme: „fenséges nép!” s hogy kegyére: a népszerűségre törek-szenek.

Hogy a nép csak azért fenség ma is tulajdonkép, hogy minél több adót fizessen, hogy exellentias minisztereit, liberális méltóságos urait, s a civilisátio millionair philanthropjait vérevel védje; s ha hajnaltól késő éjjelig burgonya és vizes pálinka mellett nem dolgozik, étlen haljon meg, – mind ez már megszokott sorsa az új sou-

verainitásnak. De a nagy tudósnak híres mondatát a nép soha sem bocsájtá, mert nem bocsájtathá meg. – Ez volt valódi „Crimen lesae majestatis!”

X.

Talán semminek sem volt oly sok, és sokféle defini-tiója, mint e szónak: nép, s a tükör, mit elébe tartottak az új felségnek a históriából, nem mindég volt hízelgőbb mint azé, mely az Isten kegyelmébőlnek nevezi magát.

De ha igazságosak akarunk lenni, meg kell valla-nunk, hogy az eddigi absolutismus, aristocrátiák, és az ó és újkor democrátiáiban egyaránt mindig ő volt, „az ál-dozat báránya.” – A mai politikai utópiák sem vi-hették tovább, mint neki igen problematikus anyagi jóiét-tett egyéni szabadsága árán ígérni; egy nemét a növé-nyi tenyészetnek magasb árán annak, mi az emberállat valódi emberré magasztalja a földön.

A néphez tartozik ma mind az, ki nem pap, nem ka-tona, nem hivatalnok, és 200 frank adót sem fizethet, mert minden vagyona talán két erős karja. S az ily érte-lemben vett nép korunk civilisátiójának nyelvén „prole-tariátusnak” nevezetik.

„Mindennek a népért kell történni” – mondják, – de mi történik hát érte ma is? azt alig tudnák megmondani.

Krisztus urunk hajdan hét árpa kenyérral és néhány hallal lakatta jól a népet, a mai politika azonban különb csudákat tesz. Jóllaktatja őket nagy szavakkal, szemfény-vesztő szabadsággal és feneketlen ígéretekkal. – Az egész mai politika tulajdonkép nem más, mint ezen jóllaktatás mestersége. – A jakobinusok, jezsuiták és doctrinairek igen jól el is élnek belőle.

Ha világoosságot, ha tudományt emleget, sophismák-kal tömik meg, ha morált szomjazik, önérdékének híze-legnek, ha kenyeret kér, a szomszéd vetésre utalják, és ikariai álmokba ringatják.

Aztán azt mondják, hogy eszméiben nincs világos-ság és határozottság, terveiben hiányzik az összefüggés és következetesség, tetteiben a kitartás és változatlan irány-

tű. Panaszolnak, hogy ha úr és gyepplőről beszélnek neki, dühbe jő, ha szabad, kirúg; hogy a nép egész boldogságát abban találja: „Szabadnak hinni magát és valóban soha sem lenni az.”

És a francia népnek is harmadik főbűnéül róják fel: hogy nyugtalan, zavargó, forrongó; hogy mindig ellenkezőjét teszi annak, mit Hegel tanít: „hogy csak a hivatalnokoknak, kik az állam fejei, kell gondolkodni, a népnek pedig semmi köze ehhez. A nép csak tömje mindkét kezével a status gyomrát” hogy azután philosoph uraimék is megkaphassák osztályrészüln ezen általános tömetési theoria hízott libáit.

Pedig az egész szabadság és alkotmányossági új theoria, mely kegyesen megengedi a népnek, hogy a „suffrage universelle” útján új Caesar urát megválassza; mely a népet, mint gyermeket mindenütt járszalagon tartja, mely neki mindenütt és mindenben gouvernantokat, vagyis felelősségre nem vonható képviselőket ad, de őt magát jogainak közvetlen gyakorlatából mindenütt kizárja, s kis autonómiai léget, önkormányzati szegletecskét sehoh sem enged neki az új nézetek szerint, csak a Hegel-féle bölcs – nesze semmi, fogd meg jól – elveknek jezsuitái doctrinaire alkalmazása.

És ha már a népnek más feladata nincs, mint időről időre megválasztani nagy és kis urait, mire való is az a sok haszontalan lárma, midőn már a legrégebb bölcsök nem győzték eléggé magasztalni a hallgatást? – Népek hallgatása a hatalmasok leczkéje” – mondják, – valamint azt is, „hogy a sötét hallgatás szónokibb ékesszólás, mint a kamarák, lapok és utcák handabandája.”

De mit tehetnek arról a francziák, hogy nem mindenkinek van elég jó füle hallani a csendet, s mit tegyen akkor a nép, midőn a lehangosabb lármát sem hallják az önkéntes süketek?

Aztán kár olyan nagyon félni a szótól, mely mihelyt szabad ártalmatlanul pattan el, lármával, de sértés nélkül mint a vak töltés. – A szó, mint a lőpor veszélyes csak akkor, ha elfojtatik. Ilyenkor a legerősebb sziklákat is szétrepesztik, a legrégebb várkastélyokat levegőbe röpítik.

Villámhárítóról már maga a természet gondoskodott, két fület adván a kormány embereinek, melyeken minden hang átszalad, mint a lekötött villany folyam a lőpor-torony drótján.

És ha mégis a francia kormányok emberei nem igen követik ezen józan tanácsot, és a lármázókat a szabad levegőről négy fal közé dugják, oka a lehet, hogy az utczai és kávéházi szájhősök unokái a marengoiaknak, és gyermekei a júliusiaknak.

Mert minden hiúsága, változékonysága és nagy szavai mellett derék, s ha kell hős népfaj ez. Vigan dalolva és szivarozva megy meghalni az utczákon, és a Marseillaise” mellett löveti magát agyon. Lángol a puskapor-szag, szabadsági hang, és dicsőségi árny után. Többre becsül egy szót, egy darab szalagot, mint életét. -* „Könnyebben halnak meg ők, mint ti éltek!” – mennydörgé egykor, Börne a tudós, német philisterek fülébe.

Hányszor mondták már a politikai diatribák mesterei: hogy Franciaország csendes, hogy a szabadság és dicsőség láza helyébe az indifferetismus és nyugalomvágy lépett, de a tapasztalás mindannyiszor megmutatta, hogy itt minden csak emberére vár. Egyetlen lábdobbanás, mint a mesékben, hős seregeket és lelkesült tribuno- kat idézhet elő. A szökdécselő arszlányokat már többször láttuk rettenthetlen oroszlányokká válni. És ha a sereg és lelkesedés meg volt, a vezér magára soha sem várattott.

Hadd lármázzon, hadd danoljon tehát e nép, miért ugyis ő fizet, s ha nagyon megfizettetik, ismét új nótával vigasztalja magát.

És ilyen nóták, Beranger, – a fr. Petőfi – versein, a „Variété” Vaudevillejein, és a Marseillais” refrainjein kívül sem hiányzanak soha újabbnál újabbak. Egy napilap például két talentumos költő öngyilkossága felett, kik közül egyik sem haladta túl a huszadik tavasz virányainak elhervadását, ily búcsúztatót irt:

„Mi lesz belőlünk? hová jutunk? – Körültünk minden az életet látszik elkese- ríteni. Literatura és politika kétségbeeséshez vezet. Színházainkban nem hallunk egyébről,

mint gyilkosságokról, házasságtörésekről, banditatettek-ről. A vallásos érzelem kialudt, hit és bizalom elfonnyadtak! – Mire hát még az élet? Minő' kecsét nyújthat az? – Az ember nem egyéb ma, mint saját kiszáradt és hústalan csontváza. A természet gazdag öltönyéből, a világ illúzióiból ki van vetkeztetve. Mindenütt szomorúság, apály és üresség!”

És a mi még ezen nótában hiányzik, egy másik Jeremiás pótolja ki:

„Minden elhasználnak, kopottnak és élnélkülinek látszik. Művészetek, literature, erkölcsök, indulatok, minden satnyul, rosszabbul. A szellem legnemesb játékaik kiteszítatnak durva színmutatványok által, s ha gladiátorokat lehetne találni, tapsban részesülnének. – Anarchia uralkodik észben, morálban és akaratban. – Egy szélütött ember évekig marad néha ágyán, míg elhal. A hanyatló Rómának négy századra volt szüksége, míg meghalt.”

Úgy látszik, hogy a franczia nép közelít a „nosce te ipsum”-hoz, a bölcsesség, erény, szabadság és orvosi tudomány alapjához.

És míg a bohó francziák ily bús „de profundis”-t énekelnek, a bölcs német nemzetnek egy igen tudós tagja így rágalmazza S. Lajos népét: „E nép ismeri erejét, tudja mit akar, és nem kétkedik erős akarata biztos eredményein.”

Melyik a kettő közül okosabb tehát: a gyarló franczia, ki kezdi ismerni önmagát, vagy a tudós német, ki azt is tudja, mit az maga sem tud? – Ezen rebust talál-gassa a nyájas olvasó, mi egy nagy, s több apró európai kérdéseken átmenve, ezen cikkekre szaggatott fejtegetésből levonandó következtetéseket, mint politikai tanulmányokat, mi is elmondhatnánk.

Az orosz kérdés.

I.

Ha a római kérdés, nem mint a pápák világi uralmát tárgyaló, de mint tisztán szellemi thesis a legmagasb, – ha a német kérdés legbonyolultabb, mert legtudományosb; – ha a franezia kérdés politikailag legfontosb; – úgy az orosz kérdés terjedelmileg legátkarolóbb, legnagyobb ugyan, de mivel kitűnően az abszolút hatalom és anyagiság kérdése, legsőbb is,

Oroszországnál egy vezéreszmét, – vagy talán mert ezt eszmének nem nevezhetjük, – egy irányt vehetni észre: a terjeszkedést. Millió katonája, kiket éjjel nappal fegyverben tart, és a panslavismus, mit, mint hálót fél Európára lökött, ezen ösztönének külön eszközei csak.

Európa megszokta úgy tekinteni azt, mint boa-constrictorát, mely gyomra telhetlenségével folytonosan lesbe áll elnyelni mind azt, mit szerencsétlen sorsa közelébe hozott; és már nem egy szerencsétlen áldozat félelmes szemeitől lebűvölve, rohant mintegy önkénytelenül mindig nyitott szájába.

Félszázadja már, hogy sóvár szemei tantalusi étvágygal csüngnek folytonosan a hajdani Sophia templom fényes minaretjein. Még ma is talán a legtöbb ember úgy tekint az, mint menthetlen áldozatát; tíz évvel ezelőtt pedig alig kétkedett valaki abban, hogy a szerencsétlen Dardanellákon, siralom völgyünknek ezen édeni szegletén, a török selyem zsineg helyett a muszka kancsuka lesz a jogosztó.

Napjaink históriája azonban azt látszik tanúsítani,

hogy ezen újabb kolosznak éjszaktól délig szétterpesztett lábai sokkal koszvényesebbek, mintsem a hosszas erőlködést fájdalmas zsibbadás nélkül megbírnák, s hogy azok nincsenek szilárd ércből öntve, mint a Rhodus csudájáé, hanem, hogy a beteg Európa lázas álmának ezen réme éppen olyan, mint a hajdani jóféle szénán élő Babylon királyáé volt, kit egy ó-magyarok már egészen divaton kívüli túlbuzgósága: „Nebolondozzon az úr”-nak nevezett el.

És úgy látszik, hogy nála is azon természeti szabály rendes tüneménye mutatkozik: hogy a ki sokat fal, és nagyott nyel, rosszul emészt.

Mondják, hogy a boa-constrictor elnyel egyszerre egy szarvast és gazellát, de ilyenkor napokig magával jótéhetetlen, alig bír megmozdulni, s könnyen leölhető; sőt hogy a megnem emésztett végtagok sokáig kilógnak szájából.

A mi szörnyünk szájából is kicsüngnek még Lengyelország lábai, mit egy század előtt nyelt el.

Jónást is elnyelte egyszerre a bibliai czápa, de a próféta, kit Isten keze őrzött, a zsebében volt tollkésével ablakot metszett magának oldalain, és szerencsésen megszabadult. Még azt is megérhetjük, hogy a d.....ni bölcsnek lesz igaza, midőn nevezetes szavait monda: „az az: hogy a czethalat elnyelte Jónás.”

Mert már okosabb ember is, mint egy a legátusi agyakat kapálgató professor mondott már ilyesmit: p. o. az én egyik legkedvesebb német író, midőn kérde: „ki győzte le a szörnyeteg Romát!” – s rögtön feleli is: „A kis falu Betlehem. „– Ne akarjatok tehát kitalálni, hanem hinni.

Mi pedig a nélkül, hogy hallgatnék és rettegnők a sok esztelenséget, mit politikai okosságoknak neveznek, és azon vakandoki aláturkálásokat, miket ismét politikai remekléseknek tartanak, -- hiszünk:

Mindenekelőtt az emberiség megváltójában, ki istenországát már e földön nekünk megígérte.

Hisszük, hogy ez biztos és tartós is lesz a csárok, és caesarok uralma után.

Hisszük, hogy a zsarnokság uralma csak a három napos mesebeli khánok farsangja az emberiségnek hosszú és boldog éve előtt.

Hisszük: „hogy az emberiség sötét századai csak elmerülések Saturn árnyában, hogy az évek szerencsétlenségei csak napfogyatkozások állandóság nélkül!!

Hisszük, mert tudjuk: hogy az emberiség, mint Mózes népe csak a szenvedés vérveres tengerén át juthat el az ígéret földére, „de a vértanuk sírjai csak az elásott igazság kincsét hozzák napvilágra.”

Tudjuk, hogy egyetlen feltalált igazság, valamint egy elvetett jótett magva sem veszhet el a morális világban épp úgy, mint a physikaiban, s hogy a bűnnek sem adatott az igazat és jót megsemmisíteni, hogy tehát hit, remény, szeretet és önmunkásság a nemzetek feladata.

Tudjuk, hogy láthatlan kezek vezetik az emberiséget, de az út ahhoz küzdés és szenvedés. Hogy az embernek magának feladata saját dolgában járni el, mert az Isten csak vezéricsillaga és bírója az emberi munkáságnak.

Nem hiszünk tehát a politikai hamis istenek gondviselésében és hatalmában. Nem várunk tőlük semmit, de nem is félünk tőlük, mert tudjuk, hogy a népek ügyének csak három tényezője van: Isten, jog és önmunkásság. Az első adja az áldást, másik a fegyvert, harmadik a kivíteli eszközt.

II.

Az orosz kérdésnek, úgy a mint én felfogom azt, két fontos része van: bel és kül. Az a lengyel kérdést, ez pedig a keletit foglalja magában. A tulajdonképeni nagy Oroszország beléletéről alig lehet mondani valamit.

Az orosz politika azóta fonódott össze Európa politikájával, mióta Lengyelországot nyelte el, miután egykori vágytársa hosszas erőlködés után ármány és erőszak útján áldozata lett. S mióta sóvár tekintetét Byzanzra, mint kiszemelt gyönyörű és gazdag arájára vetette, Európa aggodalma nagyon is indokolt.

Európa nemzetközi viszonyainak két fő alapja van: a nép jog, mely a haladó műveltség gyümölcse, s egyezményeken vagy hallgatag conventiókon alapul; és a politikai egyensúly, mint kölcsönös szabadság és függetlenség feltétele. – Az első Lengyelország elnyelése által lett megsértve, a másik keletfelé irányzott terjeszkedése által veszélyeztetve.

Lengyelországot sokan már régóta elveszettnek hiszik, s a „nincs még elveszve Lengyelország!” hymnust búcsúztató éneknek. S valóban én sem merném állítani, hogy az oly lét, minő az övé, miben csak a feltámadás hitének szentelt moschusza tartja a lelket, valóban élet-e? de látom, hogy Macbetjét nyomában kíséri mindenütt, mint Banco árnya, hogy ez azon kísértet, mely európa-szerte majd itt, majd amott jelenik meg.

Megvallom, hogy a lengyel kérdés, sőt már e név maga nervosussá tesz. Mellőzöm is tehát ezen részét a főkérdésnek egészen, s csak azért említem meg, mert kell.

Mert minek is?

„Bár minő mélyen bukják a közmorál, – mondja Heeren, – annyira még sem sülyedhet, hogy az ily tett commentárra szoruljon/”

Minden jóra való ember, – pedig én csak az ilyenekhez szólok, – osztja nagy királynénk M. Teréz mély ellenszenvét ezen eljárásban, s mindenki sajnálja a derék és szerencsétlen lengyel nemzetet, de ki segít rajta?

I. Napoleon fagyos ember megvetése, a népek hitét és reményét önző s nagyravágyó céljaira felhasználó politikája mamelukjaivá tette őket, de csak szép szóval, üres ígérekkel tartotta. Lengyelországot nem szabad független állammá emelni, csak a hatalmas czárok ellen rémitési eszközül kívánta használni. Nem forumot akart ott, hanem mindig kész tábort. – „Ha a harcz szerencsésen végződik, bukni engedte volna”, mondja korunk egyik nagy historikusa.

Az angol parlamentnek minden évben van néhány dicsérő phrasisa és könnytelen dictiója bolgó zsidói szerepre kárhoztatott szerencsétlen nép mellett, mint a vallásos kegyelet koszorúkat rak, és gyertyákat gyújt a kedvesek sír-

jára minden évben halottak napján A mi hajdani parlamentjeinknek is legszebb gyöngyei egy Kölcsey, egy Wesselényi és Deák beszédjei a lengyelügyben. De ki segít, mert ki segíthet rajtuk, míg a jó Isten meg nem könyörül?

És ha úgy gondolkodunk is, a mintkell, s azt mondjuk: Ne is bizzon az ember, s annál kevésbé egy nemzet ha életrevaló, ha józan, csak önmagában és Istenben, átok - e e szegény népen, hogy minden saját mozdulata csak mélyebben sülyeszti a hínárba, úgy, hogy már testéből mi sem látszik ki, csak a szent kereszt, mit ideges kezeivel magosán az ég felé tart

Alig van századunknak fénylőbb hadi ténye, mint az 1831-ki kétségbeesett küzdelme a kis Dávidnak, a nagy Goliáttal, de alig van tanúságosb valami, mint azon fordulat, mit a lengyel nemzeti mozgalom tett napjainkban.

Valóban ha örvendetést keresünk, zavaros és eszme anarchikus korunk nehéz harczában, mely „mint véres Messiás tövis koszorúval fején és kereszttel hátán szenved a múltkor vétkeiért, és a jövő boldogságáért”, úgy azon tapasztalás az, hogy korunk az eddigi vallásos tagadás és indifferentismusból a valódi vallásosság felé józanodik ki, s mint a kelet bölcsei, a szellemi üdvezítő jászlát keresi fel, ha világosságot szomjazik.

Egyike materiális korunk lélekismeret nélküli banális phrasisainak, hogy a politika nem a morál és szív, hanem a számítás, a szükségek ügye és azért a „szembekötősdit” játszó caesarjaik elleni minden nyílt és szabad szót faragott bálványképeik elleni bűnnek, és a nép ügye compromitalásának hisznek. Pedig ha van észbeli számítás, erény és emberszerető szív nélkül, az csak a prédáját nyugton felemészteni vágyó ragadozó madár számítása, csak a róka okossága.

Csak tartsátok tehát fel magosra humanitásunk és civilizáciánk szent jelvényét, hittől erősült kezekkel, elhagyatott lengyelek! mert ha mindenki elhagy is, ez bizonyára elhagyni nem fog.

S ez biztosan vezet célhoz, mint minden protestátiók, proclamátiók, összeesküvések és forradalmak, mert meg van mondva: „In hoc signo vinces!”

III.

Korunk zavaros tételei közt, talán egyik sem inkább az, mint a keleti kérdés.

Hogy fontosságáról meggyőződünk, elég egy pillantást vetni Európa térképére, de ha a megoldásra gondolunk, míg „a beteget” napról napra gyöngülni látjuk, a megoldás a helyett, hogy tisztulna, mind inkább bonyolultabb, bizonytalanabb lesz.

Csak egy évtizeddel ezelőtt alig néhány vakmerő mert kételkedni abban, hogy Európának ezen kéjlaka és bástyájának egyik legerősb szeglettornya, a lesben álló hatalmas szomszédnak fog esni végrendeletileg, vagy „jure primi occupantis”, – mely barbárjog a haldoklók ágya mellett most is fennáll, – de ma már oly sok mindenfélét gondolhatunk, kombinálhatunk, hogy a gondolatok közt választani nem tudunk, s utoljára sem látjuk saját fájától az erdőt.

Mert az élesb szem, a mélyebb észjárat vonhat ugyan egy nagy kört a jövő körül a porban, de ezen belül nem Archimedes számaira és mérnöki szegleteire talál, hanem a véletlen – ezen másik történelmi tényező – szabad játéka. – Politikai naptáraink épp oly kevésbé lehetnek matematikaiak, mint a százéves kalendáriumok, mert nem határozott lényekkel van dolgunk, sőt a probabilitást is egyes nagy emberek, felfedezések, és mintegy közbeszúrt események, fosztják meg a teljességtől.

Mióta Péter csár önmagát nevezte ki Konstantinápoly örökösének, azóta minden utóda igényt tartott ahhoz, s mivel kimutatták is a jogcímet, midőn győzedelmes szuronyaikra mutattak, az egész világ meglepetve elhallgatott. – A varázs 1856-ban megszűnt, s most az ozmán birodalom mostoha gyermekei kezdenek egyen-

ként és összesen igénypert az ősi birtok mellett, melynek független birtokosaiból szolgálivá tétettek.

Azon őszinte és néha talán bátor nyíltsággal, melylyel szemközt a sok idétlen majomi állítással, becsületes meggyőződésemet kimondani szoktam, mit azonban jó embereim a közhiedelemmel daczolásnak, paradoxonokban gyönyörködésnek, s más ily excentrikus passióknak tulajdonítanak, – nem átalom e kérdésnél is bevallani, hogy ezen keleti faj iránt részvételt viseltetem; de minden törökhoni emigránstól is azt hallottam, hogy az effendik népe minden gyarlóságai mellett, jóra való faj; az oda való keresztény nép pedig kevés kivétellel aljás minden más keresztény népnél. Az még ma is a keleti római birodalom „plebs”-je, melyet a história annyira megbélyegzett. – De mind a mellett is be kell ismernem, hogy ügye köztünk meg nem menthető, mert nem korunk civilizációjának ügye.

A mahomedán el van ítélve, mert mahomedán, mert a korán egyenes ellenmondásban van a kor szentlelkének röptével.

Hanem a sultánok és pasák, mint mahomedán kényurak véres tetteit nézzük a múltban, – valamint a zsidó emancipáció ellenzői közül azok, kik az üdvezítő kín szenvedésére gondolnak, s csak is azért ellenzék azt, – könnyű belátni, hogy a török nem azon elnyomásért van elítélve, miben keresztény alattvalóit tartja, hanem valóságáért.

Az orosz kancsuka egy cséppel sem fájhat kevésbé, mint a török pálcza a mezeden talpon; a muszka úri gőg és burokratikus igazság szolgáltatás egy hajszálnyi-val sem áll feljebb az ozmanili büszkeségnél és a kadik kedélyes szóbeli eljárásaiknál; s mégis, mily gyöngének tartjuk annak állását ma, oly erősnek hittük eddig ezt.

Tehát csak a vallásban a baj. A koránnak, mert hajthatatlan, mert minden haladást elzáró szirt, szét kell okvetlen zúztatnia, hogy a keresztény jellemű civilizáció uralma biztosítva legyen.

Ha kincstára oly gazdag lenne, és mint Harun-al-Resid”é, és a többi „Ezer egy éj”-féle mesék Kálifáié, ha

minden katonája egyenként Omer pasává válnék is, le kellene győznie végre azon hatalom által, mely láttalanul küzd ellene.

A hajdan rettenetes, de inkább Seraili gazdászata, és velőt szárító fatalismusa, mint az orosz fegyverek által megtört f. porta uralma már többször lealázó és gyámkodó békék árán vásárolta meg meztelen létet, és az 1854-6-ki fényes hadi testek után is mahomedán monopóliuma feláldozásával válthatta meg problematikus európai életét, s a legrosszabb még az, hogy kötelezettsége feltételeit teljesíteni, mint látszik, nem képes, mint a betegnek felgyógyulásait a legtöbb esetben nem a betegől függ.

Napjaink politizálóinak tetemes része a legfeszültebb figyelemmel és részvétellel kíséri Montenegro és Herzegovina orr- és fülmetsző hőseinek, Bosnyák és Bolgárhon sajnálandó áldozatainak minden legkisebb mozdulát, s a naupliai lázadás mély tervek, és messzekiható eredmények symptomai. Nem is akarom elvitatni jelentőségüket, de megvallom, hogy a keleti nagy dráma kifejlődését én legalább nem ezen oldalról várom.

Én éppen a török helyzet folytonos rázkódtatása és bizonytalanságánál fogva, egy büszke és fatalista nemzet részéről előbb vagy utóbb kétségbeesett harcot várok. - Az ó török párt, – talán legnagyobb része e nemzetnek, – mely most elkábultan és kétségbeesett szívvel nézi az új tanok terjedését, alig ha nagyobb zavart nem fog okozni itt, mint nálunk a 47-sek, kik ha a 47-ből csak a jót megtartani, és a 48-ból a legjobbat elvetni nem akarják, soha se hangoztassák azt a „finis poloniae”-et!

Vallásos düh, és nemzeti előítélet iszonyú erőt foghat kifejteni ily népnél, melynek menete és eredménye fejtendi meg a nagy tételt: „hogy a mohamedanizmus korunk civilizációjának megnyerhető-e?” – mert csak ez a szorosán vett keleti kérdés.

Egyébb minden csak napi esemény és mellékes dolog.

IV.

Mindenki ismeri Péter czár testamentumát.

Apokriph vagy valódi, minden esetre egyike Európa legfontosb újabbkori „pro memoria”-inak, mert hűn jellemzi a minden oroszok czárjainak politikáját: Európa gyöngítésével és szétosztásával uralmi túlsúlyra vergődni, sorsa felett a Bosphorusból Pentarchiája megbénításával rendelkezni; védnöki szerepével, mint nagy hálóval fedni el az egészet, s abban fejedelmek által a népeket, és népek által a fejedelmeket elfogva tartani.

Napoleon maga Helena szigetén azt mondta: „hogya Európa vagy respublica lesz, vagy orosz birodalom”; és Sándor czárt természetes örökösének nevezte. – A czárrok legbüszkébbike pedig 1853-ban ünnepélyesen tudtunkra adatta: hogy Oroszország rettenetes ökle elleneit földre terítendi, és az orthodox sz. kereszt, Miklós által feltűzve, fényleni fog Byzancz felett!”

A tévedés csak abban volt, hogy a zuávok előbb tüzték fel a francia lobogót a rommá lőtt Sebastopolra. – Ily hangos kihívásokra, már gyakran ismételte a história ironikus igazságát: „kevélység a bukás előtt.” – Mencsikoff híres czilindere, mint egykor Geszner tollas kalapja, nem hasztalanul provocálták Tell Vilmosaik nyilait.

Tudjuk, hogy már egy század óta az elsötétült „fényes portát” mint egészen elgyöngült szilaj bölényt, fél hold szarvainál lefogva tartá; hogy a vele összevissza sógorosodott Németország általa lebűvölve volt; – hogy Svédhon a küzdelem színpadjáról egészen a háttérbe vonult; és a szétdarabolt, lenyűgözött büszke lengyel nemzet, csak lánczczal terhelt nézője a hetvenkedésnek; sőt általában Európa állása terveire kedvező volt.

Egész nyugat és dél hetven év óta forradalmi rázkodtatásai és parlamentáris szószatyárkodásai által a muszka nagyravágyó terveknek látszott használni egye-

dül; a Metternich és Polignac féle politika pedig ferdeségeivel, mintha csak zsoldjában állott volna.

Csak Anglia éles s gyanakvó szeme kísérte folyvást figyelemmel, mind maga az orosz Konstantinápolyt, s a diplomatikai szép szavak virág füzére alatt is kiszagolta a valódi tervet. Kimondta: „hogy a kalmük fejedelem hitelét megrontandja, s midőn megjött a másik Napoleon, kinek szinte letisztázandó contója volt a múlt és jelenből, ezzel kezét fogva, szavát be is váltotta.

Éppen az 1853-ik év volt az, melyben egy régi jóslat szerint a fél hold négy százados uralmának, (Muhamed 1453-ban foglalván el Konstantinápolyt) meg kell vala szünni, midőn Európa háborúinak egyik legfontosbika, minden számításon kívül, mint a gondviselésnek egy rögtönzött jó gondolata, orosz provocatióra kitört, s melynek csak hamar nyíltan bevallott célja: az orosz suprematiának megtörése lett. Hogy pedig a megaláztatás pohara telt legyen, a hadi szerencse mindjárt kezdetben az egészen benuitnak hitt török fegyvereknek kedvezett.

A török feletti gyámkodás megszűnt, Európa félelméből kigyógyult, a muszka hatalomba vetett hit megrendült. Oroszország elvesztette legyőzhetlenségi nyombusát, kevélysége meg lett alázva, hálója át meg át lyuggatva, tervei öszve kuszálva, de meggyöngítve nem. Az még mindig rettenetes és veszélyes hatalom.

Mint meglepte a világot e harcz kezdete, úgy a kiemenetel nem felelt meg időközben felfokozódott várakozásoknak.

Egyike sem oldatott meg a függő kérdéseknek.

Az orosz nem mondott le terveiről, miket a legelső kedvező alkalommal ismét elő vehet. A török nem lett erősb, s a veszély csak elnapoltatott. Végzeteljes sorsa korunknak: nagy feladatai mindegyikét csak félig meddig végezni el. Mindenütt kérdőjel, de sehol határozott válasz!

Ha vajjon az oriens nyugot műveltségének megnyerhető-e? és a mahomedanizmustól lenyűgözve, tartott kereszt sorsa korunk kívánalmi szerint biztosítható-e? –

tehát az úgynevezett fontos keleti kérdés, megoldva nem lett.

Ha ezen érdekes eseményt eredményeiben egyenként analysáljuk, mondhatnánk: hogy Anglia dicsekedése lett leginkább megszégyenítve; Ausztria halálos ellenséget szerzett magának; Poroszország nem szabadult meg az orosz nyomástól, mert tétlen határozatlansággal szalasztotta el a kedvező alkalmat; Franciaországnak pedig vitézségeért és áldozataiért hideg complimenttel kellett megelégednie; míg Oroszország, vesztett ügye és csatái mellett is megmutatta, hogy sok ponton meg nem támadható.

Tehát utoljára is hasztalan volt ennyi ember és kincs áldozat a harc molochjának? minden valódi siker nélkül fogyott el annyi láb, fül és remény?

Egy általán fogva nem.

A cselekvő és semleges nagy hatalmak közül egyik sem nyert ugyan semmit, s mindegyik vesztett valamit, de talán épp azért nyert a népek nagy ügye: a civilisáció, bár nem a czár büszke keze tűzte fel a keresztet.

A nagy orosz háború, mint az 1848-ki európai forradalom, önmagában és legközelebbi eredményeiben senkit sem elégített ki ugyan, de megfelelt a gondviselés magasb czeljának. Isten ujja, mely időről időre megjelenik korunk históriájában!

Az anyagi hatalmat nem a másiknak ágyúí és szuronyai, sem a népek összeesküvései és forradalmi, hanem az ellenkező szellemi hatalom fogja megsemmisíthetni.

Ismétlem tehát azt, min e cikksorozatamat kezdtem meg: „ne akarjatok kitalálni, hanem hinni”! – Hit azon lángoszlop, mely a népeket, mint hajdan Izraelét vezeti a pusztában.

A hit sehol sem üdvezít inkább, mint a politikában. – Hit nélkül csak a Görgeyek lehetnek.

V.

Mielőtt ezen óriási kérdőjel feletti futólagos szemlémet bevégezném, rendjén lesz a szorosb értelemben vett belügyeiről is mondani valamit.

Belügy alatt pedig az időről időre meginduló reform kísérleteket értem.

Hogy ott például az igazságszolgáltatás oly lábon áll, hogy a legfőbb törvényszék egy igen fontos ügyben 24 óra alatt három ellenkező ítéletet hozott; hogy ott a hivatalos rablás a kormány emberei részéről éppen a kormány ellen annyira ment, hogy kronstadti arsenal anyagai nyilvános bazáron árultattak, s midőn vizsgálatra került a dolog, az egész bazár leégett sat. ez lehetne a curiosumok czikke, de tanulmány tárgya nem.

Európát csak az érdekkelheti, hogy minő lépések történnek a távoli éjszakon civilisátioja felé, melyek napjainkban, miután az orosz nagyravágyás szárnyaiból a legerősb tollak kihúzottak, oly erélylyel indultak meg, mint-ha intensionak kellene legaláb ideiglenesen pótolni a megakasztott extensiót.

Mindenki kíváncsi tudni és méltán, hogy miként oldatik meg itt ama nehéz kérdés: egy nagy és nyers tömegnek polgárosítása, s ha vájjon az lehetséges-e oly indiai-féle visszahatások nélkül előbb egyik, aztán másik részről?

Minthogy pedig én egyáltalában nem szeretem a jövő elzárt könyvét az által találgatni, hogy a ködösen kékellő homályba ábrándozzam, lássuk inkább azt, mit tudhatunk, hogy t. i. mi? mily úton? és minő sikerrel történt eddig? – A jövő jóstükre a múlt.

Az ily törekvések nem az elsők ma. – Oroszország már többször részesült azon szerencsében, hogy autocrata urai, nemes szív mozgalomból, vagy mélyebb számításból a reformatori szerepet elvállalták. Sorsuk mindig a lett a Sándor czár, és József császároknak, mi Prométheuszé a mythusban: készen lett az egész új ember, de midőn az isteni szikrát kellett volna abba lehelni, össze-

ment a tudós tej. – Úgy látszik, hogy egy nép szellemi újjá születéséhez kell leginkább magának a népnek erős akarata.

De más baj is van, különösen pedig az, mit Montesquieu mond: „hogy ha egy czár a despotismusból kivergő'dni akar, az neki nehezebb lesz, mint a népnek.”

Aztán mi a nép az oly államban, hol még csak rabszolgák vannak egy részről, a másikról pedig oly oroszok, kikről Sándor czár maga monda: „hogy rangját mind-egyiknek saját szagáról megismeri,” hol nem az alkotmányos élet, de általában minden társadalom morális bázisaiból: a becsületesség és igazságosságból van legkevesebb, s hol századok óta katona, rendőr, és vesztegetés a fő rugó? – hol maga a vallás is „száraz formákba száradt”, és nem, az erkölcsiségnek folytonos friss forrása?”

Ha egy kormány eszközeit, hosszú időn át nem becsületességük és erkölcsiségük, hanem csak alkalmatosságuk s úgy mondott használhatóságuk szerint választja, az ily természetelleni eljárás okvetlenül megboszulja önmagát, s szinte mondhatnám, hogy minden reform ily úton lehetlen is. Az ily bimbóban benne már az önkéj rágó hernyója.

A szigor hazugságot és képmutatást szül, s a ki Augiás istállóját a műveltség és szabadság folyamával akarja kimosni, egy szomorú dilemma örvényébe esik, mert szabadság és felvilágosodás csak úgy lehetséges, ha feltételei megvannak. – A felszabadított egyik kéz, a másikat fogja legelsőbben felszabadítani, s kinek kezei mindig békóban voltak, nem tudja mihez lehet nyúlnia, mihez nem? Felszabadított rabszolgák, mint lánczaikról elbocsájtott, de előbb meg nem szelídített ebek, legelsőbben is a felszabadító áldott kezét fogják megharapni. – Ez így volt eddig mindig és mindenütt!

S ezért nem sikerült még Oroszországban is az, mit Péter czár barbár kegyetlenséggel, keményfát keményekkel, Miklós figyelő szigorral, és főleg a 23 éves 1-ső Sándor czár korunk reformátorainak vérmes reményeivel, és divatos eszközeivel kezdték meg. A szívtelen

kancsuka és olló, mint az emberszerető szív a sisyphusi munkába belé fárad, és a nehézségektől visszaretten, mert hol e sötétségben „muszaj” a legnagyobb úr, ott sok sakál és denevér lappang, a tudatlanság pedig, mint a korlátlan hatalom egyaránt babonások. – Itt legcsekélyebb egy csár akarata és legtehetetlenebb hatalma. A rontásban mindenható, de a teremtés neki megtagadtatott. – A másik Sándor, kit Napoleon gúnyos ember megvetése „kelet Talmájának” nevezett, komédiási szereppel hasonlítván öszve a philantropia nemes erőlködéseit, – mit gyökerestül kiirtani akart, végre alig merte érinteni, s maradt minden a mint volt.

Sok szépet olvasunk a mostani csár törekvéseiről, de a másik is ezen nevezetes szavakat írta Galyzin hercegnőnek: „nem ismerek hatalmat, mint a mely a törvényekből ered,” s midőn az ukázhatalmat megszüntetni akarta, segítségére volt „a kor emelkedett szelleme is,” mint most szerencse kívánatok üdvözlik a miénket mindenütt.

De rendőri és katonai államot törvényes és jogszerű társadalommá átváltoztatni, s az eddigi rugókat másokkal felcserélni sokkal nehezebb, mint hinnők. Universitásokat és akadémiákat alapítani könnyű, mint üvegházat, de a népnevelést a kifelejtett és csigamászású népiskolák adják meg, s a durva éghajlat bajjal szelídíthető. S végre a hatalom lehet jótékony, ha nemes szívű ember kezében van, de hogy önmagát korlátozván, ez által önmagát semmisítse meg, ez a történelem minden lapja által megczáfolt utópiája a dupírozott szívnek.

I. Sándor csár, például a miniszteri felelősséget is beakarta hozni, de midőn azt kérdezték tőle, hogy a mellett gondol-e kiadhatónak valami sürgetős ukázt miniszteri ellenjegyzés nélkül? egész naivsággal felelte: „természetesen”! –, „A szenvedőleges engedelem a korlátlan uralkodó előtt, elseje az evangéliumi erényeknek.”

És talán a jobbagyok felszabadításának kérdése könnyebb, mert mindenek előtt óhajtható nagy Oroszországban?

Adja Isten, hogy most sikerüljön! bár a körülmé-

nyék már máskor épp oly kedvezők voltak, s a remények nem csekélyebbek, de utoljára a czár is, a nemes gondolkodású nemesség része is félt, s a hosszab vajúdas egere lett: – Semmiből semmi.

„A szláv nép urának félnie kell nem csak népe belátásától, hanem szeszélyeitől is”, mondja Gibbon.

A kényuralom végzetes sorsának látszatik lenni, hogy saját céljait játsza el. Hogy e cél néha nemes is, az fájdalom, nem változtat a dolgon semmit!

Még néhány kérdőjel.

Anglia.

Miután a francia és orosz ügyet tüzetesen, az osztrákot és poroszt pedig a „német kérdéssel” közvetve tárgyaltuk, az európai Pentarchiából még csak az a n g o l lenne hátra.

Ki merné kétségbe vonni, hogy Anglia politikája, mint nemzetközi politika igen fontos, és szava nagy súlyú az európai egyensúlyi mérleg ingadozásai közt; valamint alkotmánya, mint conservatív elem a forradalmi s ellenforradalmi doctrinák fluctuatiói közt tanúságos, és a §. alakú bogarakkal rakott három napos életű alkotmányok áradatában, mintaképül méltán már nem egyszer tüzetett ki? de helyzete mégis olyan, hogy reánk közvetlen hatással nincs.

Angliát féltékenyen őrzött ősi alkotmánya épp úgy, mint szerencsés szigeti helyzete, kívül tartja az ujabbkori európai politika circulus vitiosusain, s kalmári professiója őt magát sem engedi azon önzéstelen magasb szempontlhoz jutni, melyből kiindulva hatása a veséig beteg világra valóban üdvös lehetne.

Ha Anglia eljárását a külföld irányában, bonczkés alá vesszük, korunk proteuszalakú egoismusainak azon saját nemét, mit szatócsságnak nevezünk inkább, vagy kevésbé beburkoltan és parlamentaris phrasisokkal beara-nyozva a fenéken találjuk. Legnagyobb háborúi, mint „thea”, „mákony”, „kén”, s más ily háborúk voltak. – I. Napoleon ellen is ennek continentális elzárása keserí-

tette el leginkább, s mivel gyöngé oldalán találta, tette engesztelhetlen ellenévé. – „Minő népe az óriásoknak lenne ez, ha kalmárnép nem lenne!” sóhajtott fel egy valaki a Themse alagútja előtt, kinek tökéletesen igaza volt.

Az ipar és kereskedés lehet a népek materiális jólétének emeltyűje, de a mindennapi élet, valamint a história is azt tanúsítják, hogy a szellem felemelkedésének útjában áll, hogy a kereskedő podgyásza teher a szellem szárnyain nemzeteknél épp úgy, mint egyes embereknél, kiket a „meggazdagulás” törekvése foglal el egészen.

Igen sok dicsérettel halmozták már el korunk praktikus irányát, mely most a jólét reményteljes záptojásain kotlaszt, de a mélyre néző Toqueville azt mondja: „hogy félő, ne hogy az ember jóléte keresésében magasb tehetségei használatából kiessen, s midőn mindent javít önmaga körül, önmagát ne alacsonyítsa le.”

Azonban egy szócskával sem vonom kétségbe, sem az üzlet fontosságát, sem azt, hogy az angol igen derék nép; hogy alkotmányos kormányzata, mert nem a „tegnapi” pro et contra experimentálások, hanem százados tapasztalatok műve, aristokratikus íze mellett is kitűnő, hogy jog intézményei s belgazdászata, mint szorgalma és „rostbeefje” mind egyaránt jó és zamatos, de ez mind Anglia belügye, az az: a pénz másikkal szemben szólanival nem czéлом.

Mert a börzei tudósításokon kívül kit is érdekel az tulajdonkép, hogy a Lord főnök mit diskurál a gyapjúárakon, az úgynevezett „gyapjú politikáról”, ha abban minden szó még oly talpra esett is?

Palmerstonnak azon szavai hatnak leginkább még az ideges tőzsérekre is, melyek külföldi politikáját érdeklik.

És ezen pont főleg az, mely iránt sajtátszerű tapasztalásokat szerezhetett magának sok menekült főnök, és forradalmi sensál, az a-b-c minden betűin keresztül, és Isten minden éghajlata alul hetven év óta.

Van sokszor „nép demonstráció” és „hurrah”! – „parlamentaris ékesszóló és diplomatikus jegyzéki ügyes dialektika”, de a nehéz hajók csak akkor indulnak meg,

a telt ládák csak akkor nyílnak fel, ha ezt Albion közvetlen érdekei múlhatlanul megkívánják.

A megszorultaknak a legtöbb esetben alig marad , egyéb, mint egy „jó tanács”, mi mivel legolcsóbb a világon, legkevésb haszna is szokott lenni, mert rendes körülmények közt, „midőn a kocsi vígan forog” Angliában a Pál mestereknél sem szokta keresni senki, s ha „szorul a kapcza” a segélytvárók fülében mindig úgy hangzik, mint a kölcsön kérőnek használatára adott azon bölcs mondat: „máskor kevesebbet költésél!”

A népek philantropiája, mint az egyesek könyörüllete, csak filléreket lök a kérelmezők levett fővegébe. – Testvéries segély helyett alamizsna. – Fájdalmas tanúság ugyan, de azon igazságot foglalja magában, hogy „mindenki saját szerencséjének kovácsa.”

De nem folytatom. – Ezen futólagos néhány szó, úgy hiszem, eléggé jellemző, melyeket ha tovább préselnék, félek, hogy csak még keserűbb nedűre találnék, mely gyógyerejű ugyan, ha rögzött nyavalyáját gyógyíthatná azoknak, kik „sült kappanyokat” „alla Napoleon” vagy „Palmerston szoszban” várnak a politikában is, s azért első dolguk mihelyt felébredtek az alföldi ember „hazug leveleit” végig glosálni, a helyett, hogy minden reggel éhgyomorra egy egy fejezetet Clio tankönyvből futnának át, s meggondolnák, hogy a hatalmasok szándékát mindenből lehet kitalálni inkább, mint „a diplomatikus jegyzékekből” és „ünnepélyes nagy szavakból.”

Ha a reményteljes búza vetés szét dúlatott, ki saját kezeivel vet el egy marék kukoriczát, és saját kezeivel kapálja meg azt, remélhetni, hogy míg a gondviselés a másik aratás idejét elhozza, csak eltengődik a maga becsületéből málén és puliszkán is, de „ki csak reményből él, az étlen hal.”

Palmerston a testesült angol „T i m e s”, mi ha a legnagyobb magyar City lap lenne „I d ő j á r á s n a k” nevezetnék. – Jaj annak, ki ily szélkakasok barátságára épít évenként – áprilisban!”

Tanúságteljes mindenesetre azon polémia, mi a francia és angol sajtóban Palmerstonnak Róma kiűrité-

sét tárgyaló beszéde folytán csak nem régen folyt. A legudvariasb gorombaságokat mondják egymásnak, s nem veszik észre, hogy oly tükört tartanak egymás elé, mely épp azért, mert mind a két rész önző céljait hűn tükrözi vissza, s a leghasznosabb igazságokat hozza napfényre. Egy nagy magyar lap is közelében azt mondta az öreg Pál úrról: „hogymindig titkos ellensége volt a magyar ügynek.” S ez igaz is lehet a nélkül, hogy az ősz „premier megbántva lenne, mert neki csak az angol ügy ellenségének nem szabad lennie, de az egy általán fogva nem következik belőle, hogy a magyar ember józan eszének inkább a Szajna, mint a Themse felé kell gravitálnia. – Archimedesi emeltyűket a haza négy folyóján kívül, elhelyezni ha lehetne is, sem tanácsos, sem biztos nem lenne, bár a geometria atyja azt hitte, hogy abból az egész bűnös világot, mint tollal töltött zsidósákokat röpítené a levegőbe. De hogy igazságosak legyünk Anglia iránt, megkell vallanunk, hogy az éghajlat minden menekültjeit vendégszeretőig fogadja, s ezen elavult társas erénynek éppen korunkban legszükségesebb nemét, a szerencsétlenek iránt lélekismeretesen gyakorolja, habár nem is megy addig, mint hajdan, midőn parancsoló vendégek még nem voltak, „a magyaros kerék kiszedés,” sőt néha oly formán „néz ki”, mint a kerék berakás a hosszasan és urasán élőködőkre. – Saját példájára hivatkozva a legtöbb esetben méltán indorsálhatja a folyamodványokra: barátom! még elég ifjú és ép-kéz-láb vagy. Fogd meg te is a dolog melegebb végét, mert példabeszédünk azt tartja: „Where does nothing, does wrong.” – A mi szótárainkban a „semmi” és a „rosz” egy értelmű szók.”

Lenne még egy másik fontos kérdés is, mi nagyobb dimensioju: ha vájjon Anglia hatalma magas polczán még soká fogja-e magát fentarthatni, vagy pedig igen távoli és messzire nyúló tagjaiban lassanként elbénulva, és kincsei forrásaitól megfosztva, természeti helyzetébe süllyed vissza? – de már ezen, mint más hasonló kérdések megfejtését azokra bízom, kik Anglia állását biztosítotttnak hiszik, nagyságát nem féltik, mert bár adóssága már is több, mint a világ minden pénze, oly szerencsés,

hogy csak ön magának tartozik. Minél aztán csak azt nem lehet érteni, hogy majd a torylordok fognak-e fizetni a chartista radikáloknak vagy viszont?

Legyen bár mint, annyi mindenesetre igaz, hogy Anglia dolga, hogy miként számol önmagával, és hogy sok számadásai végén nem talál-e oly Sebastopol-féle: „Kreuz über die Rechnung^u-ra.

Az emberiség „nyilvántartási protocollumának⁴: - a históriának, – sok lapjára fel van már írva a nagy számoltató kezeírásával a humorteljes megjegyzés: „Nagy számítás kis szobában.”

Észak-Amerika.

Kapcsolatban Angliával rendén lesz az egyesült észak-amerikai államokról is szólni valamit

Mit John Buliról elmondtam, az áll sok tekintetben Jonathan testvéréről is. Észak-Amerika csak az új világ és új kor Angliája. Ugyanazon vér, ugyanazon szabadsági vágy ugyanazon nagyratörekvés. Az aristocrata és democrata zászlókon ugyanazon jelszó.

Anglia az öregebb aristocrata testvér, ki az atyai egész birtokot előszületési jogánál fogva öröklötté; Észak-Amerika az öcs, ki a politika és üzlet által millionairré vált, s ma már, ha nem is oly nagy földet, de kikerekített és ki nem zsarolt öserejű birtokot vásárlott össze magának, míg bátyja a tagosítást nem is kísértheti meg, s a kezelés sok fáradság és pénzébe kerül.

Ha néha czívódnak, mint az már a gazdag és üzér testvéreknek régi jó szokása, azt csak azért teszik, mert a nagy tenger hajóik telhetlenségének nem elég tág, s néha ezen széles országúton is összeütődnek.

Észak-Amerika sokáig volt ideálja az új demokratia, és anyagi jólét eszmén képein csüngő új nemzedéknek.-- Magam is emlékszem, hogy ifjoncz koromban az „ezer egy éj”^u-féle meséket, későbbben pedig Cabet „Icariáját” sem olvastam oly érdekkal, mint Bölönyi Farkas észak-amerikai rajzát, melyben, mintha a nap soha se menne le a láthatárról ott, oly fénylő és világos volt minden. Nemcsak a pattogatott kukoriczát és a sült krumplit, hanem a valódi szabadságot is Észak-Amerika éghajlati növényének hittem.

Mióta azonban a vadoni ültetvényesek és kaliforniai arany ásóknak izzadsággal kent száraz kenyerébe többen belé haraptak, és az új democratiák árnyoldalait is a Toqueville-féle Columbusok felfedezték, a dicséretet rendszeren magukra az amerikaiakra bízzák, kiknek hányavetiségéhez tudvalévőkép csak a „nagy orosz” elfogultság hasonlítható minden- eddigi ismeretes sajt kukacok közt.

S valóban úgy látszik, hogy „az aranyjuezi arany napok” az atlanti tenger túlszéljén is megszűntek, legalább kissé komorulnak. „It begins to get dark”, és pedig leginkább azóta, mióta a jólét hajhászásának gyöngé oldala: a gyomor terhelés, és a nagyság forcírozásáé: az elszédülés, mindinkább előtérbe lépnek, s vele a beteges symptomák: a nagy hadsereg, nagy adó, deficit, s más hasonló járvány bajai korunknak.

A legutóbbi időkben különösen mondhatnók, hogy nincsen kedvesebb börzei tudósításuk, mint a Merimac és Monitor-forma párviadal, és nagyobbra becsült gépük, mint a vértezett hajók, melyek különösen olcsóságuknál fogva ajánlhatják magukat, s melyekre hihetőleg az öreg Franklinnak, ki azt a sok szép takarékosági maximát megírta amerikája részére, nem lenne kifogása, miután a quäkeri senatus 33 milliónál többet vértezett hajókra nem szavazott meg. melyek a 240 mázsás ágyukból 150 fontos golyókat vitézül kiállják ugyan, de hogy akkor, midőn mint Armstrong Vilmos hiszi, hogy vontcsövei, ezen bodzafa puskái civilisatióknak, 3 sőt 6 mázsás kavicsokkal is fognak parityázni, kiállják-e a próbát, mint „a szegény Richard” mondatai, az már más kérdés, miután alig lehet kétség benne, hogy a támadás mindig erősb lehet, mint a védelem lehetséges vizén.

A rabszolgartatról nem is szólok.

Ez viszonylatában hozzánk tisztán philantropikus kérdés, s mint amerikai ügy, localis baj. M u n i c i p a l i s k é r d é s ü k n e k nevezek, s talán igazuk is van,

A „Tamás bátyó kunyhója”-féle fris írósvaj ízű regényekben, és emberbaráti philipikákban kétség

kívül sok igazat és megkötöt lehet elmondani a rabszolgaságról, de kereskedői szempontból az, ki lóbőrrel és élőszóval kereskedik, nem tehet egymásnak szemrehányást. Mindkettő meggazdagodni és kényelemben élni akar. Ez közvetlen célja.

Amerikában az északi rész maga lát a dologhoz, de a déli nagyságos demokrata úr melegen találja a kapanyelét az ebnapokon kívül is, és szívesen másra bizza azt. Ebből okvetlen élethalál harcznak kell kifejlődni, mert a ki maga dolgozni nem akar, s mégis kényelem és szabadságban élni, célját csakis a mások rovására értheti el. Mivel tehát itt a négernek kell uráért is izzadnia, neki szegénynek mind a kalácsból, mind a szabadságból nem maradhat, mert egy ember, nagy erőfeszítéssel elvégezheti ugyan kettőnek is a dolgát, de egynek porciójával kettő sehogy sem lakhatik jól.

Itt tehát a déluraira csak két expediens van: elszakadás vagy dolgozás, ha már szegényebbek lenni nem akarnak, mi amerikai fogalom szerint a legnagyobb bűn lenne, s talán nagyobb magánál a rabszolgaságtársnál.

Veszélyes dilemma! nehezen, s mint látjuk csak véresen megfejthető kérdés, de hál Istennek, nem a mi dolgunk. Meddő találgatás helyett, nyugton bízhatjuk azon öreg úrra, ki aligha nem tudja már is, hogy mit határozott barna, valamint világos bőrű teremtményeiről.

Nem volt szándékomban egyébíránt is az amerikai saját viszonyokról, és politikai bonyodalmakról szólani.

Mint Ázsia és Európa: az ó és új világ, úgy a nagy óceán keleti és nyugati részei közt is nagy különbség van fogalom, míveltség, és törekvésben, és nyugot talán, mert még ifjabb és pezsgőbb vérű, sokkal zavartabb és hánykódottabb mély elégtelenségű világ részünknel is. Itt átalakulóban, ott készülöben van minden, s a vegyforrás ott talán még hosszabb lehet,

mint nálunk, s talán veszélyesb is, mint szerelmük lett reánk nézve.

Hadd forrja ki tehát magát. Eredménye talán örvendetes, de mindenesetre tanúságteljes lesz azokra, kik utánnunk teendik be az ajtót. Ez most igen messzire vinne, s czélomon kívül esik. Az egész politikai képcsarnok kiegészítéséül csak érinteni akartam azt, mi minket is érdekel, mi korunk humanitásának nagy kérdéseivel összefügg.

Belgium.

I.

Nagyszerű, de korántsem mindenben megnyugtató képei után az európai nagy hatalmasságoknak, s világunk túllapján rohanó sebességgel izmosodó óriásnak, mely tegnapelőtt még csak vadona durva bölcsőjében ringattatott; két-sokkal igénytelenebb festvényt akarok beiktatni az érdemes olvasónak, melyek politikánk zavart vonásai helyett, kedves kis képecskéi korunknak. Nem nagy szerű történelmi tableau, egy Cornelius szénjével, vagy egy Vernét Horace ecsetjével készültek, de a csendéleti és genreképi ízetlenségeknél is sokkal magosban állók,

Belgium és Schweiz, két kis zöld oáz sziget a hullámzó habok közt, patriarchális egyszerűségében és háztizhelye boldogságában.

Az a „mindenároni nagyságának kisszerű hiúsága rendesen a népeknek, mint egyeseknek igen sokba áll, s az s furcsa a dologban mégis, hogy aztán a nagyság maga sínli meg legjobban, mert régen meg van mondva már: „Du sublime au ridicule il n'y est qu'un pas.”

Valóban jól esik, hogy a censori komoly szemöld, mi nálam történetesen már a természettől erős, kisimulhat, hogy azon deák mulatságot: difficile est satyram non seri-bére, az oly kényelmes helyeslő mosolylyá változtatják.

Belgiumot nem tudom ki nevezte legelsőbben kis Franciaországnak, de bátran lehetne reá fogadni, hogy ezen ismeretlen valaki, francia volt. – A nemzeti hiúság mind azt, mi szép és jó, önmagához szereti hasonlítani.

Külföldöm utazásom közben, egy francia barátomnak amúgy szívből meséltem honomról, s hihetőleg az én zsinóros hiúságom is jó vastagon beczukrozta előadásomban a német szomszédok rovására azt is, mi az akkori kifoltozott „theresianum urbárium” áldásai szerint jobbagyra s földes úrra egyaránt elég savanyu volt. – „Bravo! – kiáltott fel lelkesülten az én pajtásom, – a magyarok tehát keleti francziák?

És a francia hasonlítás bár nem sántít mind két lábra Belgiumra, mint rendesen a magyar, egyik oldalra biezeg mégis.

Belgiumnak is volt kis utczai kövezet harcza, minek következtében van úgynevezett népfenségi királya. Vannak lárma szekér hírlapjai, opositiója és jesuitái, sőt a hiúsági eredendő bűnből is kijutott neki is az édes testvéri osztály rész.

És ezen utóbbival kimondtam nem csak azt, mi őt jellemzi, de a mi francia szomszédjától meg is különbözteti.

Franciaország democratikus iránya, és „égalité” phrasisai mellett is egy hiu legényke, ki mindenek felett pántlikákban és diadalokban gyönyörködik; Belgium pedig egy ártatlan kaczer hölgy, ki annak minden katonás mozdulatait megtapsolja, de páholyát, honnét tudvalévőkép a hősies színdarabokat nézni legkényelmesb s legilledelmesb is, elhagyni nem szokta.

S ezt nagyon okosan teszi is.

Franciaországnak igen sok becsületbeli s más baja van házán belül és kívül, mint az oly nyugtalan vérű embernek, ki „minden levesben kanál akar lenni”, s ha valaki jól megnézi, vagy éppen megnézni nem akarja, „point d'honneur”-beli dolgot csinál belőle.

Belgiumnak Oraniai Vilmos ideje óta csak egy baja volt: mogorva és csak váltókkal foglalkozó férje Holland. Mióta ezen megfordított házi keresztjétől elválva külön asztalt és ágyat tart, boldogul él Özvegységében sok parajai mellett. Kaczérkodik jobbra balra, mert majd a francia orosz lányok teszik néki a szépet, majd a német tudósok a csúnyát, azaz: hogy untatják a „német válmszö-

vétség” hasznairól. Ő pedig a „kis hamis” hamis szemekkel kacsingat azokra, és pápaszemes orruknál fogva hurczolja északi szomszédait, s hogy mulatása közben valami illetlenséget ne kövessen el, arra gyóntató atyjai ügyelnek fel.

Nincs a világon jobb a szabadságnál, mint nincsen rosszabb állapot a szerencsétlen házasságnál mindenek felett a népeknél (!) -Mindennap baj, panasz, gravamen, perpatvar és oppositionáisi feleselés. – Holland, férji jogánál fogva mindig parancsolni akart, de az elfranciásodott nő nem volt restszájú. Hírlapjai és paterjei naponta arra tanították, hogy négy millió embernek sincs helyes oka mindig csak kérni két milliót (auzitz!) és szeretni sem nagyon azt, ki mindig csak a veszőt mutatja.

De minő házasság is lehet az, midőn a férj komoly, hideg, számító és protestáns, a nő heves, vidor és bigott katolika. Midőn amaz mint kereskedő' a szabad kivitel, s az angolok mellett van, ez pedig mint iparüző, mint gyárnok védvámokat kíván, a francziákkal tart, s így két ellenérdek van öszvebékozva. Midőn a vegyesházasságbóli gyermekek neveltetése felett folytonos vitában vannak, s végre annyira megy a dolog, hogy a jesuiták a szabadság mellett harcolnak, s a radikálok jesuitai neveltetést követelnek. Az ily különös ízlést csak egy mély és nagy seb fájdalma fejtheti meg.

Belgiumot évek hosszú során át rágalmazták a bérbeadott német libatollak (már t. i. a mi „nosco te mi a”-ink) s midőn mindenről szokott tudományos mélységgel beszéltek, csak azon egyet felejtették ki, hogy az örökösen fájó odvas fognak legjobb orvossága a hideg vas.

Jaj azon tűzhelynek, mely alá az egyenetlenségnek ördöge ásta be magát! Ezen jóízú étel egyik számára sem főhet, s a hívatlan kukták fizetett fáradozásai mellett is, mint szoktuk mondani: „a fazék mindig rosszul áll a tűznél.”

És a míg négy fal közt maradt a dolog, még csak a kamarában és a hírlapokban, – a napontai „Speiszzetlik”-ben pereltek, addig csak ment – a mint mehetett;

de midőn már fényes nappal a piaczkra mentek ki verekedni, ez már több volt kettőnél is.

Hogy itt már heroikus orvosság kell, érezte a diplomata. összeült tehát az orvosi consilium s ugyancsak hullott a sok „recipe” mint conferentiae protocollum. És az igazat megválva a papiros kúra nem sokat használt, s pedig annyival is kevésbé, mert egyik rész sem vette be, Antwerp bombáztatása 300 réz torokbul nem hibázhatta el hatását, és a bécsi férczelés elvált.

Mióta ez megtörtént, azóta tudtommal csak egyszer volt lárma, s az is már régen, Limburg és Luxemburg kiadatásáért. De a harci tárogató első erős hangjára, a bank, mint Jerikó fala összeomlott, s mivel Cicero ideje óta pénz a hadistenének izomrendszere, végre belátta a lövveni diákság is, hogy fojtást ugyan csinálhat minden stúdiumából, de pénzt; – azt majd csak akkor csinál, ha vagy háromszor banquerottírozott. – Bizony haszatanul rágalmazták a sp-k a jóra való diákságot, mert utoljára is legjobb a diákság régi definitiója, hogy „a diák olyan semmi, miből minden lehet” – következőleg diplomata, tőzsér is.

Elhallgattak tehát, s azóta hallgatnak Belgiumról a lapok is. Korunk históriájának pedig csak egy boldog fejezete van: melyben t. i. nincs mit mondania.

A csendes és boldog házi életnek a népeknél sincs históriája, mint a paradicsomi életnek sem volt. Hosszú falusi bírói pálczájára az első felrovást akkor tette, midőn az első bűn követtetett el.

II.

Brüsselnak 1830-án, mindjárt a párisi után megkezdett, és „egy szuszra” szerencsésen be is végzett forradalma óta a lapok Belgiumról rendszeren hallgatnak, melyek csak az égéseket, vízáradásokat, földrengéseket, öngyilkosságokat, a „Patkó” és brigánti”-féle csapásokat regisztrálják, és változtatás kedvéért néha a nagyúri lakomákról, hivatalos illuminációkról, a kipurancsolt bänni-

ló tömeg előtti diadal elvonulásokról, és mindenféle diplomatai „hokus pokuszokról” beszélnek.

Körül belől így végeztem előbbi cikkemet. És Belgiumnál ma sem találok égbekiáltó jegyekre anyagot, s legfeljebb is az szolgálhatna politikai curiosum tárgyául: hogy szabad alkotmánya szerencsés egyensúlyánál bölcs fejedelméjé vagy az intézményeké-e a nagyobb érdem? mert annyi bizonyos, hogy ha mind két tényező karöltve működik, a nép, ha mindjárt a „kis Franciaország” pezsgővérű népe is, az egyensúlyt megzavarni nem fogja.

A politikai biztos szabadságnak pedig kísérője az anyagi jólét, mi mintegy megfordítva: hűsös árnya az egészséges szellemnek.

A nagyravágyás és szabadság elleni machinációk mennyire tönkre silányították egyebütt a financiaikat, oly virágzó itt ez.

Béke és szorgalom minden állam jólétének más két fő feltételei, s a kis Belgium a kettőnek védszárnyai alatt szépen felvirágzott.

Mindenek felett pedig Belgium iparúzó ország, de az sem oly széngőz és repczeolajszagú, mint egyebütt, s azért gyári munkásai és proletariusai feljajdulásait sem halljuk a kerekek és orsók zaja közé vegyülni.

Pár száz műkertészeinek vetekedő szorgalma igyekszik a szép hölgy dus hajfürtözeit a legszebb virágokkal felékesíteni; s viszont ez az évenkénti virágkiállításoknál a legszebb kameliát 1500 frankkal jutalmazza meg. Szép ösztönzés! mit leginkább azért érdemel meg, mert nem ül mindig a tükörnél és virágcserepei közt, hanem sző, var, köt szorgalmatosan, s drága kamelái, rododendronai és kolostorai mellett sem préda. — Háztartása példás takarékoságú annyira, hogy bár házassága idejéből adósságnál egyéb reá nem maradt, az adó kevesedik, a vasutak pedig szaporodnak.

Politikánknak egyik nyavalyája a terjeszkedés a nagyobbodási vágy, pedig a nyújtózkodás, minta hideg-
lelős embernél előpostája a bekövetkezendő láznak.

Az állam jóléte nem mérhető rőffel, mert nem birka

legelő, s jóléte nem a hízó vagy megnyírendő ürük számától függ. – A terjeszkedés inkább rossz, mint jó. – Az igen magos ember is hajlott fővel jár.

Belgium azért leginkább boldog, mert kis ország. Nagyokat álmodni elég helye és ereje nincs.

Pár óra alatt befutjuk az egészszet, de ha egyszer látuk, soha sem feledjük el.

Mióta pedig vaspályái minden irányban szaporodnak, még mindig kisebbedik, jóléte pedig nagyobbodik.

Istenem! be boldog lenne az én hazám is, ha minden őszi eső után még nagyobb nem lenne! – sóhajtottam fel egykor; most pedig miután más nagyobb baj is van, azt gondolom, hogy nemzetiségi apostolainknak is nem elmetszés, de belgiumos összekötés által kellene kisebbíteniök hazájukat!

Szóval: a kis Belgiumnak a mindenféle szép és jóból oly sok jutott, hogy koronás fejének, – míg társai a sok dolgot nem győzik, más teendője sincs, mint legatiókba járni a szomszédokhoz, s nekik a béke és szeretet Istenének igéjét hirdetni.

Utópiának mondhatnánk, ha valamiféle Owen meseterember mondaná, vagy egy szeretetreméltó Herodot, s nem korunk komoly Clioja tanúskodnék mellette.

De nem mártom be tollamat többé e mézes sejtbe, tinta helyett. A nagyon illatos virág hosszas szaglása gonosz fejfájást gerjeszt

Elég ennyi is, hogy a „hatalmas államok a kis ország sorsát megirigyelhessék, s azon román költők, kik a helyett, hogy a tudatlanság és rabszolgaság dudváját saját telkekből pusztítanak, minden reggel azzal ébrednek fel, hogy bölcsőben lévő hazájuk egy nagy folyóval előre van tolvá – a papiroson.

Kakas-pulykai felfuvalkodása a tojásnak csak egyben árul el valódi nagyságot: az értelmi kiskorúságban.

Schweicz.

I.

Mint Belgium példányképe a XIX-ik század alkotmányos monarchiájának, Schweicz épp oly szent reliquiája a civilisait és boldog köztársaságoknak a múltból.

Két hatalmas argumentum egymás mellett, s nem egymás ellen. Gyakorlati megfajtái azon nagy, de rendszeren félreismert igazságnak: hogy nem a kormány alakjától, hanem annak viszonylatától az emberek és fogalmakkal, tehát nem a holt és szabályszerű formáktól, hanem az élő élettől függ leginkább az állami jólét és szabadság, a haladás vagy elmaradás.

Mind kettő inkább felelet már, mint kérdés, miből jó lesz a mi doctraireinknek is megtanulni: hogy nem a régi jót kell az új szabályokhoz alkalmazni, sőt inkább a régi jónak kell új szabályok mintájának maradni. – A tojás nem lehet bölcsebb a tyúknál, – a politikában sem. Ha Schweiczot egy szóval jellemezni akarnám, nyugodt lélekkel mondhatnám: hogy az szabad hon, mert nem annyit tesz az itt, hogy az 1-ső §-ban szabadnak nyilvánítatik, s a többi 99. §. által meghazudtoltatik, hanem hogy valóban az is; hogy az életben magában, s nem az alkotmányok száraz herbáriumában szabad.

Pedig ő is szolgálja volt egykor az uraknak, kik az akkori politikai architectura szabályai szerint magas szirt csúcsokra rakták kőfészkeiket, mint leselkedni szoktak alpeseinek rablómadarai az alpokon legelő bárányokra és zergékre.

Az idegen urak várai, mint nehéz karikái lánczának,

öveztek körül hegyeit, s a védetlen nép már szinte botra tűzött kalap bálványimádóvá süllyedt alá.

Ekkor három tűzlelkű fia született Schweicznak, kik bár doctoratust letenniök előbb nem kellett; atyjai levének szabadságának.

Egyik ezek közül, azon bikkfa koszorúzott mély völgy szorulat felett, mely még ma is nevéből Teli Vilmos útjának neveztetik, így szólott Schiller szerint:

„Hol azon ítélőszék, mely elé idézhetnélek Geszler várnagy? – S ha nincs bíró, nincs törvény, mely elítélhetne, úgy mind ketten törvényen kívül állunk, s a szükség! védelem határoz. Ki fog hát elveszni? Ártatlan nőm és gyermekeim, vagy te? – Bukjál hát te!”

A másodikhoz így szólott neje Zschokke szép szavaival:

„Meddig fog a dölf nevetni és az alázatosság sírni? – Idegenek fognak-e urai lenni e földnek, s örökösei javainknak? Mire valók a hegy férfiai? Mi anyák csak koldusokat szoptassunk emlőinken, s a külföldnek rableányokat neveljünk?” – „Mentsen Isten!” felelt Staufacher Vilmos, s felkereste a szomszéd két Canton férfiait, kik kezet adtak neki.

Sempachnál a harczménekről leszállott lovagok eleven vasbástyát képeztek. A hegylakói már halomra hullottak az öldöklő dárdák erdeje előtt. Ekkor Winkelriedi Arnold: a harmadik férfiú kiáltott, s a hálás nép még ma is szorul szóra tudja azt, mit mondott, mert akkor néhány szó elég volt a halhatlanságra:

„A szabadságnak utcát akarok nyitni! – Hú frigyesek! Ha elestem gondoskodjatok nőmről és gyermekeimről!”

A három férfiú szólott és a szerint cselekedett, a nép hallgatott, de követte őket, és Schweicz szabad lett.

Azon nehéz problémát, miről annyi tudós vitakozott eredménytelenül, három tudatlan, de lelkes férfiú, minden fejtörés nélkül így fejtette meg.

Ez már régen volt. Azóta a világ sokat tanult, s még többet felejtett. Tudós hálósipkát húzott a szabadság

szabad fejére is, s madár ijesztőül rá tette a doctori kalapot. Megtanította dotrinaire werklíje után fűtyölni, és saloni menüetté lépésekkel járni.

És szólanak ismét azok, kik a szabadság embereinek mondják magukat, csak egészen más hangon.

II.

Szólanak pedig a tudomány emberei illetén képen:

„Schweicz nem az, mert nem is lehet az, minek lenne kellene.”

„Alig nevezhető államnak, mert csak helybeli érdekek, és független helyhatósági törvények által széjjel Szaggatott testek nagy halmaza, minden öszvetartó erő, és biztos kapocs nélkül.”

„Van lármás Tagsatzungja, de az soha sem növi ki magát európai parlamenté. Követei csak küldői apró bajai felett vesződnek, s egy garast, egy katonát a maguk fejtől megajánlani nem mernek. „

„Nincs központosító törvénye, nincs egy nagy közös zászlóul szolgálható szilárd alaptörvénye, mit minden Cantona ki nem játszhatik.”

„Nincs egyenlő közigazgatási, nevelési, és kereskedelmi rendszere. A pénzláb, mértékarány, vámrendszer zavart, egyenetlen.”

„Huszonkét külön kis status képviseltetik a Tagsatzungon, melyek egy közös focusban nem folyván össze, s helybeli érdekek szerint osztályoztatván, határozatlan, gyöngé, ingatag és jellemtelen. Üres szószatyárságai elaraboltságát, és végzései, melyeket soha életbeléptetni nem tud, tehetetlenségét bizonyítják.”

„Makacs ragaszkodás az ősi szokásokhoz és előítéletekhez nem csak egyes Cantonokat, hanem egyes községeket is elszigetel egymástól, és Stadler idioticonja szerint csak táj dialectje 72 van: 41 német, 21 francia, 8 olasz és 6 celta maradvány.”

Mennyi tudós anathema egy rakáson! – Ha csak huszad része igaz kelléke lenne a szabadságnak, már régen anarchiában halt volna el.

Szegény csalóánya Némethonnak, ki egykor azt énekelted: „Auf den Bergen wohnt die Freiheit!” – Ha fogalmad is lelt volna arról, hogy mi minden szükséges a status bölcseséghez, s azon furcsa gép összeállításához, mit doctrinairi nyelven „szabadság” gyanánt árulnak, elhallgattál volna szép, de csak költői mondatoddal, hogy te is philosoph maradhattál volna.

És valóban, hogy mi is kell tulajdonkép ahhoz, mit politikai szabadságnak hiszünk a nép erős akaratán kívül, nem is könnyű megmondani; de hogy mi mindenféle nem kell, sőt mi veszélyes abból a sok tudományos lomból, arra Schweicz fél évezred óta élő példa, mely naponta hálásan fohászkozhatik fel istenéhez, mint a hajdani philosoph egy nagy vásár kirakatai közt sóhajtott fel: „Istenem! de sok mindenfélére szükségem nincs”!

Status mestereink a tág és nagy világból, egy nagy kalitkát csinálnak, hogy abban az elvileg és §-ilag rendezett emberiségnek szép és harmonikus szabadsági dalmokat werklizhessenek, s összhangzó, de kiállhatatlan kintornálásuk mellett annyira központosítanak minden életmozgalmat, hogy merő centralisationális boldogság, és képviseleti valóság mellett, a népnek nem maradna más joga, mint vagy túrni míg lehet, s tánczolni a mint húzzák, vagy széttörni a kalitkát és sipládát, midőn már nem lehet.

De a szabadság tudós uraim! nem egyenruha, bár a doctinaire értelmű nép képviselői némely parlamentben abban ülnek, és abban hallgatnak, s egyenesen azért, mert természeténél fogva szabad, és ellentéte minden nyugöző formának, s az élet mint valóság éppen ellenkezője minden alkotmányos fictionának, nem lehet ugyan az mindenkor és mindenütt. A puszták beduinja és kalmukja mást kíván, mint a párisi vagy berlini, a IX-dik századnak egyébire volt szüksége, mint a XIX-nek, pedig szabad akar lenni mind: a mocz, a piperőcz, a quaker.

A szabadság kielégítése a hármas emberi természet-

nek: az érzékiek, erkölcsinek és gondolkodónak, tehát oly viszonylagos, mint műveltségi foka ezeknek.

Mi joggal kívánhatná tehát a berni reformált és felvilágosult helveta Schwyz vagy úrbeli polgártársától, hogy ne hídjen Krausz csudáiban, vagy jesuitái okoskodásában? És ezek viszont hogyan követelhetnék az Argaitól, hogy mivel ő a kolostorokba búcsúra jár, ez ne törülhesse el a magáét, ha a bujtogatás menhelyeinek ismeri. Hisz a havasokon még igen hideg van gyakran és még alig kezd olvadni a hó, midőn a völgynek déli oldalán már a fűszeres szőlőgerezdek érnek!

Ha megadta az állam azon szabadságot, mire érettségünknel, hely- és időbeli viszonyainknál, fogalmainknál és kívánalmainknál fogva szükségünk van, eleget tett, s megfelelt céljának, ha ebben véd, ellenkezőre pedig nem erőltet. A több talán még veszélyesb és rosszabb, mint a kevesebb.

Mi baj tehát, ha Schweicz politikai konyhájában mindenféle étel találtatik? – Örüljön kiki, ha oly terített asztalhoz ülhet, hol ő is, szomszédja is szájuk szerinti eledelet kaphatnak. – Legyen mindenkinek idvezülése az ő hite szerint; szabadsága pedig meggyőződése és fogalmi szerint!

„De így nincs előhaladás” – mondják.

Megkísértjük a feleletet erre is.

III.

„Schweiczban nincs előhaladás”!

Istenem! mily vágatva halad például Anglia s az a Franciaország, hogy ne is említsem a tudós Németországot és a politikai bölcsesség több európai áldozatait!

Valódi öröm csak hallani is!

Anglia már a katolikusokat is, – ezen újtestamenti zsidóit – emancipálta; a „rotten borough” romjainak denevéreitől elvette a törvényhozói jogot, hogy az élők százezrei százezreseinek adja; sőt, – mi több, hosszas küzdés után, midőn t. i. már egy tory állott a dolog élére már azt is megengedte, hogy szegény népe idegen gabo-

nával megmenthesse magát az éhenhalástól. Franciaország pedig oly becses jogok birtokában van, hogy már pénzen is árulta, mint nálunk hajdan a kutyabőrös áldást; a jólétnek és rendnek oly magas fokán, hogy vannak egész időszakok, midőn a S. Pelagieba becsukni, vagy légváltoztatás kedvéért Cayennebe utaztatni való betegeket sem talál!

És ugyan vájjon hogyan érezhetik magukat még ma is Anglia gyármunkásai, és Irland farmerei? vagy mivé változtatta Franciaországot a revolúció, császárság, restauráció, justmíleu, és ismét a revolúció, császárság - halt! – egymás felváltó centralismusa?

Aztán szokás Schweiczot, az egységes nagy államokkal hasonlítani össze, s ez oldalról puskázni ellene. De az municipalis szövetség, mint Éjszakamerika, s hogy ez gazdagabb, nagyobb fényűzéssel él; s így hisszük, hogy szénája is jobb rendben áll, annak 99 oka van, a századik pedig az, hogy Amerika vadonjaiban, szabadon, s tervszerűleg lehetett építeni. Nem kellett előbb zergevadásainak a várakat lerontani, és pásztori reszpublika tanyáját Róma és Bajorhon közt felépíteni.

„Van panasz, lárma, elég ületlenség Schweiczban”!

Van elég, megengedem. Sőt még többnek kell lenni szükségkép, mint egyebütt; mert azon felül, hogy a baj az élethez köttetett, tökéletest pedig még a világ nem látott, elégületlenségében itt mindenki szabadon szólhat, írhat, sőt ha nagyobb a baj, kaszákhöz is hamar nyúl. Itt nem használják azon mesterfogást, hogy a baj orvoslásául vagy a szájokat lakatolják le, vagy üres Ígéretekkel laktassák jól. A beteg legalább elmondhatja hol és mi fáj.

„Schweicz szegény”!

De ugyan miben lehet gazdag a hegyi lakos magas sas fészkeben kopár sziklám, és elzárt völgyeiben pusztító hegyipatakok, hó és közuhatagok, s földomlások közt, ha csak nem szabadságban, férfi erőben és egészséges romlatlan vérben? – Az olasz kövér telkei közt koldult eddig, s a „leggazdagabb” iparúzó nemzet fia szinte étlen hal el ma is.

Ha a szabadság társnéjának kellene lenni okvetlenül a gazdaságnak, úgy a szegény nem is lehetne szabad. - Akkor a pénz census a legczélszerűbb intézkedés. Pedig Schweicz példája azt tanítja, hogy valódi szabadság mellett a legsoványabb földön, és a legsanyarúbb körülmények közt is nem lehet a szegénység túlcsigázott, földhöz sújtó; s ha mégis találtak itt és amott, az bizonyára nem a szabadság hibája.

„Schweicz gyöngé, mert darabolt. Több erő kellene, mely összetartsa.”

Ezt könnyebb mondani, mint kivinni. - A főhatalom egyensúlyozását nehéz eltalálni, legkönnyebb eltéveszteni. És ha az ember oly könnyen tévedhet ott, mi reá legfontosabb, tanácsos-e több, mint kevésb hatalmat lerakni egyes kezekbe? Szóljanak Ezop békái, mert az ily ellenvetés nagyon hasonlít a békák panaszához a fatuskó ellen.

A nyelv különbség például, nála nem fő három nemzetiség külön programokkal és tíz parancsolatokkal, hanem 72 külön tájbeszéd csak, s azért kiki szólhat úgy, a mint nyelve felmetszve van, legkisebb veszély nélkül. - Én az öreg Tscherner elnöknek alig minden tizedik német szavát értettem meg. Mintha csak dán vagy flamand nyelven szónokolt volna.

Aztán hát az is baj, hogy az elnöknek nincs oly kolompféle csengetyűje? hogy a nép véréről és vagyonáról előleges tudta és világos beleegyezése nélkül senki sem rendelkezhetik? - Hát gyermek az a schweiczi nép cantoni inteligentiájával, hogy preceptorok kellessenek neki, mint az „aimable” francia és a „gemüthlich” német pornépnek? - Ha fukar vérével és vagyonával, - pedig a schweiczi nem volt soha az, hol lennie szabad nem Volt, - ő tudhatja legjobban, hogy miért az, mert ő fizet, ő „áll a tűzben”, míg a nép képviselője gyakran a „nem nép” által fizettetik, s még miniszterré is kinőheti magát, ha t. i. jól forgolódik saját „édes én”-jének utasíthatlanságával! (Bizony majd felakad tollam ezen parlamentáris újszónál).

A schweiczi népnek politikai érettsége van; maga

szeret tehát saját dolgaiban eljárni, s ha legdrágább vagyónát bízza valakire, legalább térítvényt adat ki saját biztosítására, mert a vesébe csak Isten szeme láthat be.

E népnek mondom érettsége van. Bátran megszólíthatjuk bár melyik úgynevezett parasztot (ha az egyszersmind nem „knacht”, hanem szabad ember) a napi kérdések felett, mert bizonyosak lehetünk benne, hogy kimerítő felvilágosítást ad arról a maga módja szerint, melyből annyit mindenesetre tanulhatunk, hogy ő neki is meg van saját véleménye, mit nem borral öntöttek belé, hogy tehát ő nem csak „választó felség”, hanem tanácskozó ember is.

Minden csárda, minden szegény „Bier und Wein Wirthschaft” faragatlan asztalán hever néhány hírlap telve tenyeres talpas elménczségekkel a „Herrenwirthschaft” felett, s a fapapucsos pásztor kemény sajtja megemésztésül jót nevet rajta, a helyett, hogy fokosa szorulna meg kezében, s fogai szájában.

Minden schweiczi azon korban, midőn egyebütt két garasról sem rendelkezhetik választó és választható. - Mindegyik vígabban eszi meg kenyereét, mit saván és szűk szántóföldjei, és darab sajtját, mit hegyi legelői adnak, s őszintébb fohászszal ad hálát Istenének estvénként, mint bár melyik nép – mondom nép és nem teins nagyságos urak – fia.

De mit ér mind ez! – Neki nincs centralisatiója semmiben. Ő logikaszertűen nem lehet mivel, tehetős, szabad és boldog!

A vakságnak legveszélyesb neme a tudós hájog. Ez nem gyógyítható, mert a baj ott van éppen, honnét az orvoslát remélhető lenne. Nem is fárasztom sem magamat, sem az olvasót argumentumok összehalmazásával.

Egyéb győzte meg a világot mindig, mint szók halmaza. Az elv harc még mindig botharczra vezetett mindenütt. – És én lennék elég együgyű szavakon építeni, midőn a tények beszélnek!

Tényt! tény! és ismét tény! kiált ma a világ, mely már azon kifejlődési ponthoz érkezett, hol üres okoskodások jól nem laktathatják. Tett segít a népen esnem a szó.

És tényért nem kell a régi harctéereket felkeresnem, mert napjainknak minden politikai csetepatéiban megtartotta a tért,

Mint ezelőtt húsz évvel megtagadta az üldözött Napoleon Lajos kiutasítását bár az egész európai diplomácia felült nagy lovára, úgy megfogja tartani a Dapp völgyet ma is az ugorkafára kerekedett III-ik Napoleon ellen is.

Mind ebből tehát azok részére, kik centralisált tudósnak nem hiszik magukat, e következő tanúságos corollariumok folynak:

1-ör Schweicz igen gyakran czívodik ugyan egymás közt, mint azt a szerelmes házások szokták, de ha egy harmadik tolakodik közójük, rögtön kezet adnak egymásnak, kutyát és macskát uszítanak ellene. – Miért vádolják tehát gyöngeséggel?

2-ör Minél határozatlanabb a Tagsatzung, s minél kevésbé tudja gyakran mit kellessék tennie a pártok közt? aonál határozottabbak az egyes cantonok, s annál inkább meg van minden egyes schweizinak saját meggyőződése. -- Miért volna tehát ingatag?

3 or. A Tagsatzung határozatai erejében ön maga sem hisz, s csak béke bírói szerepet játszik rendesen. De minden egyes canton bízik hegyeiben, czélba találó löfegyvereiben, kaszásai erős karjaiban, s testvérei rokonszenvében, szabadsága, függetlensége és becsülete iránt. A Tagsatzung gyakran lő bakot, de a „Freischützek” szívéen lövik a czélt Samiel golyója nélkül is, mint Teli Vilmosuk zsarnokát. Mitől kellene tehát félnie?

Egyébiránt ki jobban tudja, mondja, mert az „ö n-kormányzat” és „c e n t r a l i s m u s” saját logikai keléseikkel égető kérdése a magyar szabadságnak is.

Olaszország.

I.

Népek nem festhetők mint az arczképek.

Elkoptatott, kicsévelt állítás. – A legelső, ki egy nép jelleméről, s élte tarkaságáról írni akart, mondta kétségkívül legelsőbben, s a legutolsó, ki ismételni fogja, találand még szalmájában igaz magra.

Az oly sok és annyiféle részekből álló egész, mit népek; – azon sokszerűség s változatosság gondolatban, szóban és tétben, mit életének nevezünk, egy pár vonással nem jellemezhetők, ki nem fejthetők, körül nem írhatók.

Vannak azonban mégis bizonyos saját és határozott vonalok, melyek az egészen mintegy látatlanul vonulnak át, melyek minden tagján inkább vagy kevésbé vehetők észre, s közös származás, nyelv, történeti emlékek, szokás éghajlat, s más ily közös tételek által az egyes részeket, mint a láncszemek egy nagy egésszé fűzik össze; valamint van egyes családok arczképén bizonyos megnevezhetlen valami, mi bár az arcz minden egyes részei különbözők, mégis első tekintetre feltetszők. – A nemzetek az emberiségnek egyes külön családjai.

És vannak benszületett tulajdonok népeknél, mint egyeseknél, melyek a szerint, mint a magán és köznevelés: dajkánk és az élet iskoláztatása által kifejtetnek, jó vagy rossz irányt kapnak, áldásunkká vagy átkunkká válnak. Az önbecsérés kevélységgé, a takarékoság fősvenységgé, a szerénység alávalósággá, s így a hét fő

erény, hét fő bűnné fajulhat. – Indulat tesz hőssé, hazafivá, művésszé, s van-e mégis undokabb lény annál, kin az elfajult indulat korlátlanul uralkodik. – Ezek a tüzes szekerek, melyeken mennybe vagy a poklokra ragadtatunk.

Az olasz nép természeténél fogva eleven, vidor, nyílt, s politikai viszonyai őt alattomosná, titkolódzóvá, sötétté tévék. Élénkségéből, gyúlékonyságából bravokat, banditákat, költői zománczú vallásosságából bigottságot és vakbuzgalmat; az al, a felső rétegekben pedig atheismust fejlesztettek ki. Folytonos nehéz nyomása alatt kormányainak az erőteljes önállás, és határozott egyéniség, minden olasznak tulajdona, elveszett, s helyébe gondolat nélküli önmegadás, tett nélküli veszteglés, tunyaság, és testi gyönyörein kívül semmivel sem gondolás, mint mérges bürök növekedtek fel.

De ez még nem minden, – Olaszország előbb szerencsétlenné tétetett, aztán meggyaláztatott; előbb lealjasított, aztán eliteltetett.

Valóban, ha valamely nemzet iránt igazságtalan volt eddig a közvélemény – pedig mi is tudjuk, mint fáj ez! – úgy az olaszok iránt égbekiáltólag volt az. Huszonkét millió népnek a legszebb földön, a legszebb lég alatt a legalsó fokon állott morális becsültetése. Mintha csak a világ lenézése által akarta volna rajta, az elbukotton megbőszülni két évezredes uralmát, mit szellemi és politikai felsőbbségénél fogva gyakorlott.

Szabadjon úti tárczámnak több évekkal ezelőtt a helyszínén tett jegyzeteiből az idevonatkozó részt kiírni. –

„Szegény, sajnálandó Italia!”

„Isten és a sors, két külön hatalom vitáznak felette.”

„Isten megáldá e szép országot mindenével, és lakói mégis mily szerencsétlenek! – Csak vakondok a szép kertben, virágágyait feltúrok.”

A „magna parens frugum” mint Virgil nevezi, nem biztos az éhhalástól!”

„Három oldalát tenger mossa, s nincs kereskedése.”

„Az alpeseket bástyául nyeré, s idegenek által őriztetik.”

„Petrarca dalainak olvadó nyelve, mint éktelen és fülsértő lármája a rongyos halárusok és koldusoknak hangzik csak,”

„A legelső, s leghíresb egyetemek földén az olvasás mestersége is elveszett.”

„Rakva ezredéves dicsőség, lángész és művészi ihlet emlékeivel. – Tölgy-, babér- és myrtus koszorú mindennütt, s ez mind a napontai meggyaláztatástól, és megvettetéstől nem óvhatja meg.”

„A szabadság classikus földjét a szolgaság lakja. A szabad szó helyét a kémség és rendőrség pótolják, melyeknek minden alakban itt van nagy iskolájuk és kiterjedt patvariájuk.”

„Láncz csörög a gályarabok lábain, hol a diadalmas fegyver fénylett, s köny ragyog a napsugarainál a dús arák gyöngye helyett – A nap tiszta sugarai, a békók vasán tükröződnek, szemetben fürdenek.”

„E nép, mely évezredekig uralkodott népek felett, századok óta küzd idegen uralom ellen erőtlenül.”

„Európa édenét százados átok súlya nyomja!”
 „Az olaszok jobbjai azt hiszik, hogy azon sokszoros és változékony ismétlése a nagyságnak, mit históriája tanúsít, nemzetük és honjuk jellemében alapul; futólagos és átmeneti okoknak tulajdonítandó, ellenben jelen lealáztatásuk és szolgaságuk.”

„És van is e hitben valami, a mi szinte meggyőző erejű, ha a történelmet, és Európa térképét tanulmányozzuk, ha a „salami” „kezo” és „gipsz figurákat” áruló olaszokon kívül, néhány „transteverano” és „romagnolo” zsarátnok szemeibe nézni alkalmunk volt.”

„De még az, mibe reményünk horgonyát vethetnők: a nép, – mélyen alszik. Nem érez nyomataét és szégyent. Feladatuk tehát öt százados tompaságából becsület és sza-

badságra ébreszteti, s hitőket a gondviselés iránt ingatlanul fentartani. – De természetesen mind ez, nem idegen fegyver, honi „coltellok” és összeesküvések által érettetik el.”

Ezt mintegy 20 évvel ezelőtt írtam, magam saját multságára.

Néhány év óta az olasz élet ismét izgatott állapotban van, mi ismét az újságolvasó világot mulatja.

Nagy horderejű eszmék: a szabadság és nemzeti egység vagyai hatották át minden rétegeit, s most kirekesztőleg uralkodnak azon.

Ez tehát ismét dagálya azon sajátlag olaszos kedélyi hangulatnak, mely munkás elevenség és szunyadó henyeségnek, fáradhatlan munkásság és részvétlen indolentiának egészen jellemzetes keverékéből áll.

És napi politikánknak legnagyobb részét az olasz kérdés foglalja el.

Mindenki minden reggel azon kérdőjellel arczán veszi kezébe az új lapot: „mi lesz a római, a nápolyi bonyodalmakból?” „Az „Unita italia” törekvéseiből a vár négyszöggel, és „non possumus”-sal szemközt?”- Talál is bizonyosan néhány hasábot teleírva mindegyikben; de a megoldás, mint a mesebeli aranymadár, mindig néhány lépéssel odébb száll, s holnap kezdheti ismét ott hol elhagyta ma.

Következtesen eddigi eljárásomhoz, itt is nem aconjuncturák, hanem a tények kútforrásaihoz vezetem olvasómat, azon tanulmányokhoz t. i. miket egy nép históriája, és psychológiája nyújt. – S itt különösen szükséges, hogy visszagondoljuk magunkat Olaszország azon helyzetére, melyben csak pár évvel ezelőtt volt.

Egy népnek sincs érdekeseb, és tanuságosb, de egyszerűs mind nagyszerűbb és átkarolóbb történelme, mint az olasznak. – Kis töredék itt mitsem mondhatna. – Tartom tehát magamat a dolog könnyebb végéhez, s meggyóntatom az olasz jellemet, hogy bűnbocsánatot nyerhessen.

II.

„Mindnyájan kész gazok vagyunk” mondja Hamlet. – „A ki nem, az emeljen követ a rágalmozó Hamletre és bűnös olaszokra.” – Szólott az idvezítő.

Ezen udvariatlan, mert őszinte szavát egy józanul hóbortosnak, s mennyei parancsát a legbölcsebbnek a keresztény k. káté, midőn a bűnöket befolyásuk és eredményeik szerint külön külön elfiókozá, hét fő bűnökre olvasztotta fel vegytanilag, s így hét fő gyarlósággal bélyegezte meg az embert.

Egy olasz sem tagadhatja, hogy náluk, mint kíváloán élénk embereknél, a 7 fő emberi tulajdon is határozott vonalakban kifejezve van, de viszont kívánhatják is, hogy más pharizeusok se kiáltanak fel szemben velük: „Nem vagyok olyan, mint ők!”

Én legalább, midőn e szerencsétlen nép erkölcsi és társadalmi szennyeit mosás alá veszem, nem kímélem ugyan sem a lúgot, sem pedig a sulykot, de Hamlet szavainak igazságát sem vonom kétségbe.

A nemzeti bűnlajstrom élére mindjárt a röstiséget czégérezvén ki, inkább a latin példabeszédet, – mely azt „az ördög vánkosának” nevezi, – mint a káté sorozatát követem, mely ismét e bűnt, talán természetes lomhaságánál fogva, a hatlovas bűnszekér saraglyájába helyezi, mint hetediket.

Miért cselekszem pedig így, azt leginkább a fenékreható Rochefoucauld fejtendi meg, ki velünk született lomhaságunkat, nemcsak majd minden bűn és emberi hiány főbélyegének, hanem általánfogva tetteink egyik fő rugójának, sőt sok, úgynevezett erényeink fő alkatrészének is tekinti.

Annyi minden esetre bizonyos, hogy a népek minden jajait a gyávaság és tudatlanság szülik, ezek pedig a rost anyának iker édes gyermekei.

Hogyan nevezheti pedig az olasz költői szép nyelvén a csúnya dolgot: „dolce far niente”-nek, azt ismét valamelyik táblabíró tudósunk fejthetné meg, kiről hasonló

költőiséggel eldanolhatni: „játszi bodor füst közt, végre hamuba rogyott.”

Szívesen megengedem ugyan mindkettőnek, hogy a „henyélés” csak parasztnak való, mert az urak „comfort”-nak, kényelemnek nevezik, mi többi közt a támlás székeket, és paszomántos inasokat szükségessé tévén, a szorgalomnak és szegénységnek kenyeret ad, s így az igaz célhoz vezet. – Elhiszem, hogy a magyarnak azért van hosszú bajusza, és hosszú pipaszára, hogy a terhére lévő időt elpödrhesse s magától elfüstölhesse. Megengedem azt is, hogy a por életnapszámának nehéz fáradalmi mellett, erre némileg feljogosítva van; s hogy ezt az olasznál meleg napja, mostoha polgári helyzete, és könnyü életmódja hozza magával, de mind a mellett bűn marad mégis minden név alatt, s megmarad tojásainak nagy rakása is, melyből pusztító hernyó sereg búvand elő, itt és ott, és mindenütt.

Nézzük például a lazzaronit, ezen édes gyermeket „az édes semmit sem tevésnek,” ezen nagy olasz családnak.

A „lazzaroni” sem koldus, sem zshivány, mint a minék tartják, hanem egészen boldog nép, bevallott professiójával, a „far niente”-vel. Még a reakció eszköze sem, mert a világ minden fővárosi pornépei közt a lázadásokra, – miket csak utcai multságoknak tart, – a leghajlandóbb. – Valéry egy olasz könyv címét idézi: előadása a nápolyi igen hű nép 22 lázadásainak.

A lazzaroni oly két lábú s tollatlan boldog teremtvénye Istennek, mely munka nélkül, nyugodtan, minden testi lelki bajoktól háborítatlanul él, vagy ha úgy tetszik, vegetál, de vígan, játszva, gond és fájdalom nélkül, mint az ég madarai, és a tenger halai.

A nap tesz érte mindent. Szántóvetője, szabója, csizmadiája, orvosa, rendőre, törvénykönyve és politikai alkotmánya, mert míg a vérforrósága éleszti, a léghewe lehangolja az embert.

A szorgalomnak nincs itt rugója, hatalom, fény, gazdaság, az emberiségnek ezen varázsszavai, keble hőmérsékletét az O-n felül nem emelik. – Kíválmái nincsenek,

a szükségest pedig az éghajlat ingyen megadja, midőn gazdagsága táplálja, s melegsége ruházza. – A nyomor itt nem társnéja a rőstségnek.

A feleslegest legjobban Nápolyban nélkülözhetni. Mert mi egy lazzaroni fényűzése, mik szükségei?

Ha nem mezetlen, elég tisztéségesen van felöltözve. A ruha csak elfedésre, nem a test melegének megőrzésére szükséges. – Napontai egyszeri evés elég, s az ily ebédhez kevés zöldség, gyümölcs, vagy néhány csiga és apró liai kell. – Szomjúsága legfeljebb jeges vizet, és egy fél citromot kivan, mind ez pedig oly olcsó, hogy a legszegényebb is élvezheti, s a felett még a gyomrot sem csiklándoztatja, mint éjszak szeszes italai. – Az erkölcsök és vallás gyarlóságai iránt elnézők. – Mi kell több? – A szükséges, mi könnyen kielégíthető, s a szükség, mily kevés!

De nem csak kevésből és könnyen, hanem soká is él a lazzaroni. Élte nem csak olcsó, hanem hosszú is. – Munka és fáradság el nem koptatják, nyomor fel nem emészti, indulatok alá nem ássák élet elemeit. Nyugalom és mérséklet meggazdálkodjak éltét. – Az általános bádjadtság, a meleg hatása, meg akadályozza, a nagy bőrgőzölgés meggyógyítja, kitisztítja a betegségeket. – A statisztikusok végre még azon észrevételt is teszik, hogy sok a meleg gyógyforrás, és kevés az orvos.

Ily szempontból tekintve pedig a lazzaroni élte elvével: a mértékletesség és elégedettséggel, mint erényes és bölcs ember is áll, – vagy inkább hever, – mintául a telhetetlen századnak.

Nem a szükséges, hanem a felesleges kotlója a sok bűnnek. Nem nyugodt élvezete a létnek, hanem a gyönyörvadászat fogyhatlan forrásai a részes indulatoknak.

– A lazzaroni szintűgy hasonlít Diogeneshez, mint Árkádia pásztoraihoz. – Koldusoknak nevezi a mai kor, mert nincs pénzük. A régiek philosophoknak mondták volna, mert nincsenek szükségeik.

Ha igaz magyarul: „hogy a munka az élet átka;”

– ha igaz németül, hogy: „das Leben ist doch des Lebens höchstes Ziel;” – ha Cabet „Icariája” francziául

igaz ideálja lehet masina füstös korunknak, úgy több élet philosophia van egy lazzaroni kis ujjában, és „dolce far niente”-jében, mint egy egész újabb gazdasági rendszerben.

De éppen itt a nagy bökkenő, mert az „állat embernek másik kiegészítő fele „az isten ember.”

Igaza van tehát Rochefoucauldnak. Legnagyobb sophista minden indulataink közt az oly szelíd és ártatlan-
 űak látszó röstség.

A röstség okozat is, ok is.

Ha Olaszokban s egyebütt eredménye bizonyos visszás helyzeteknek, már maga ismét előállítója sok más rosszabbaknak. – Testőrei oldala mellett az elaljasulás, gondolat- és akaratban, lágyság és tétova az indulatok arezulatán, a lét unalma, a zseb szegénysége, s végre a szabadulás helyetti mélyebb sülyedés a rosszba. S ezen szarvas bűnre nézve az olasz nép családjait, állami helyzetük szerint osztályozhatni el. Nagyobb nyomás felülről, nagyobb röstséggel felelt alulról. – E népknél minden lökésre, minden buzdításra élénk mozgalom viszhangzott az ipar és eszmék mezején.

Az első főbűnnél tehát már az ítéletet arra bizzuk, kit az egyedül megillet.

III.

Második országos bűn az olasz k ö z ö n y ö s -
 ség (i n d o l e n t i a), mi körülbelöl gyávaságnak is nevezhető a leggyarlóbb magyar szóval, – mások retentő példájára.

Az olaszoknál időszakonként két igen különböző erkölcsi tünemény mutatkozik. Indulatosság és apathia, dacz és vak engedékenység, élénk vállalkozás és egykedvűség, lelkesedés és lehangoltság, erő és lágyság, felemelkedés és elaljasodás egymást váltják fel, mint örökös apály és dagály. A kebel tengere majd csendes és nyugodt, majd viharos és tomboló. A két szélsőség folytonosan érinti egymást Századok túlfeszültségét, századok elvetemültsége váltotta fel.

Agya fogékonyságánál és vére izgékonyságánál fogva a benyomások sebesen, és hatályosan történnek, s követik egymást. Ha a „nagy” és „szép” ábrándja felmagasztalta képzelődését, feltűztele indulatát, a lelkesedés lángolva tör ki. Ilyenkor viharos és erélyes. De mély meggyőződés, és határozott kötelesség érzet hiányában az akadályok veszélyezett kedves „én”-jére emlékeztetik, s ki csak előbb vakmerőnek látszott, félénk és gyáva lesz. A gyúlékony és könnyelmű enthusiasmusra az áldozatoktól vonakodás, vagyis a gyakorlatilag „okos számítás” következik, mi e népet épp oly készsége teszi a forradalmak megkezdésére, mint képtelenné azoknak keresztül vi-liére.

S itt kulcsa annak is, hogy oly szívesen szereti más-sal vétetni ki a tűzből a meleg gesztenyét, minek természetes eredménye nem lehetett más, minthogy más rendelkezett sorsa felett, hogy örökös protectoratus alatt volt, s tapasztalni kénytelenített, miszerint: „kegyelem kényérhez nem sok fog kell.”

Ha az olasz újabb históriát tanulmányozzuk, úgy találjuk, hogy az olasz nép sorsára voltak legnagyobb befolyással az idegenek.

Mióta a középkor köztársaságai belviszály, és saját caesarjaik nádalyi politikája által meggyengült, a birtoka felett tusázó „forestierik” leginkább németek és francziák fegyverpiaczává vált, minek folytán megszokta valamint szenvedése miatt az idegeneket okolni, úgy jólétét és szabadságát is idegen segílytől várni el. — Genua, Milano, de főleg Nápoly egész története nem más, mint az egymást felváltó idegenek, vagy pártfogolt vazaljaik uralmának változatos története.

Ki Olaszországot közelebbről nem ismeri, alig lehet fogalma azon mély gyűlöletről, melylyel az olasz az idegenek iránt, nem annyira még északon, mintlejobb délre az abruzokban és Nápolyban viseltetik. Legnagyobb ó testamentomi „német-faló” magyarjaink, csak iskolás gyermekek hozzájok képezt. A magyar rossz elménczségeket faragott reá, mert csak egy nadrágja, bajusza pe-

dig éppen nem volt; de ez gyűlöli úgy, mint csak az olasz gyűlölni tud.

Most látszólag átalános az enthusiasmus a francziák mellett, de nagyon együgyű ember lenne az a Napoleon, ha át nem látna az olasz szitán.

Midőn a francia uralom egész Olaszthonban megbukott, s Fontainebleau fogságából a 62 éves VII-ik Pius római trónjára visszatért, útja nagyobb diadalmenet volt, mint Victor Emánuelé most. Királyok hódoltak neki, s alig tudta akadályozni, hogy Piémont akkori királya saruit ne csókolja meg. – Még a himlő oltás és utczavilágítás is több évig megszűnt, mert a francziák hozták volt be, s a parasztok Bologna mellett a rizsvetések elpusztították, mert szinte ők kezdték meg ott termesztését. A Cenis hegyen épült francia útra nem adtak ki útleveleket, s az utasok kénytelenítették az összeomlott novalesi úton keréketöretni magukat. A fanatismus még a Po remek hídját is leakarta rontani.

„Sapienti pauca.” Pedig tudjuk, hogy az olasz ügy most „bölcs” kezekben van.

Hanem az olaszok helyzetében most sem tudhatni, hogy más szájával jóllakni s a közmonda szerint „az ördögöt Belzebubbba kiüzni” lehet-e?

De visszatérve szorosán themánkhoz:

Ellenkező éghajlati, és pszichológiai okoknál fogva az északfia lassúbb, fontolóbb, de kitartóbb is.

Az olaszoknak indulatai saját forráságuknál perzselődnek le, s szintoly hévvel ragadják őt az ellenkező lethargia vagy sybaritismus örvényébe. Sarkantyúra és kantárra tehát egyaránt szüksége van. – Ez csak akkor szűnend meg, ha a szabadság az önbecsülés érzelmét vissza fogja adni.

S itt a fő baj.

Az elpuhult nápolyiak, kiknél az önmegvetés példátlan, három napig védték magukat 1-ső Napoleon egész vitéz hadserege ellen vezér nélkül, s holttestekből csinálva bástyát a nyitott városnak; s mégis egy araszszal odébb Históriajukban, az 1821. és 1831-ki „nemzeti mozgalmak”

szánandó erőtlenséget és gyávaságot mutatnak, mert hiányzott a közmeggyőződés az általános nagy inger.

Ki éltében valaha okoskodott, az az: a tényekből felfelé okot, és lefelé okozatokat ki betűzni próbált, ennyiből is kitalálhatja, miért volt szolgai, indolens majd nem mindig utóda azoknak, kiknek munkássága csudálatos, állandósága legyőzhetlen, s akarat ereje minden akadályokon felülemelkedett volt.

IV.

Egyik fő emberi gyarlóság, s itt az olasz bűnlajstromban a harmadik az **ő n z é s**, mint túlfeszített egyediség.

Ezen kútforrásból születik a kevélység, mely magát mindenre kiválóan képesnek hiszi; az irigység, mely más érdemet nem tűr, és a politikában a szakadozottság, zivódás, önfejűség, pártoskodás és minden közérdekű válságok meghiúsulása.

Ez igen régi hibája az olaszoknak, s ha menyem asszony is értene róla, a magyaroknak is. Machiavell, és a hazai kapuczinusok keserű panaszokban törnek ki népeik e gyöngéje felett. Sőt könnyű lenne bebizonyítani, hogy mennyi bámulatos tettet követett el, és mennyi remek művet készítettett e kétértelmű szó Olaszthonban róz oldala kárpoztlásául, épp annyi rosznak szelenczét öntötte ki a szerencsétlen két magyar hazára.

Mondhatnám, hogy Olaszthon az individualitások hona.

Mily jellemzők az arczok, mily általános a személyes ügyesség, oly dúsan van elosztva erő és lélek. S mégis e nép államilag épp úgy, mint társadalmilag igen alacsony lépcsőn áll, mert egyesek szellemisége nem közszellem. A sok egyes önzés, ha mindig nem nemtelen is, természetellen hatásánál fogva egy nagy egészszé össze nem olvadhat.

Az olaszt nyugtalan vére, és dicső múltja tüzelik, a szép természet és emlékei gondolatra ébresztik, a könnyű életmód pedig időt engednek neki. Minden ezért tehát

önmagát önállóvá teheti, s határozott egyéniséggé kerekítheti ki. Mindegyik önmagából, idegen keverék nélkül van kifejtve, de élesb személyiségű is.

Ezért nem köti le az olaszt oly erősen a családi kötelék, azért nem olvad fel bár minő társulatban, azért nem ismeri a katonai rend közös hiúságát, a pálinka és káplár pálcza lelkesedését. Az olasznak nagy meggyőződés, mély áthatás kell, hogy reá számolni lehessen.

Olaszthonban most is sok democratiai anyag van öszszehalmazva. A középkor köztársaságainak kovásza nem veszett el: az önállás, önfejűség, míveltségi egyenlőség, s kevésbé érezhető ellentét a szegénység és gazdagság közt.

A részrehajló törvények, a szorgalom hiány, s az egyaránt gazdagító és szegényítő kereskedés általánosága, – mert minden olasz egy sensual, vagy szatócs zsidó, – megteszik ugyan itt is becsületesen a magokét, mind e mellett is ezen nagy válaszfal a polgári osztályok közt sokkal csekélyeb befolyású, mint bár hol. A szegény és gazdag mégis közelebb állanak egymáshoz, mint egyebütt. A szegény független a gazdagtól, mert kevés erőlködéssel és gonddal él napról napra, s szükséges mégis a gazdagnak apró szolgálataiért.

De mit ér a sok egyenlő czérna szál, ha kötélle nem fonatik? Mi haszonra való, ha vászonná nem szövetik?

Társadalmi szellem nélkül, az egyes csak gyöngé fonalszál, csak rongyolt vitorla darab.

A köz emelheti, fejtheti és gyümölcsöztetheti az egyediségeket. Egyes részek, ha egészszé át nem alakulnak, gyöngék, hatástalanok.

Most a nagy nemzetiségi mozgalom, a proclamait „Unita italia” jelszó lelkesedése mellett még az egyes olasz államokat is egy egységes alkotmányos monarchia, mint ez idő szerint egyedül lehetséges kormány forma alatt akarja egyeztetni, de ne feledjük mindamellet is azon tény, mely felötlő az olasz história minden lapján: hogy midőn szabad, hatalmas és gazdag volt, egyes részei a legnagyobb, és folytonos antagonismusban éltek egymás közt. Részemről megvallom, hogy történelmük ezen mindig megújuló ujjmutatását a jelen lelkesedés mámorában sem

tudom feledni, s az egységnek, ha létesül, hosszú életet jósolni alig tudnék.

Igaz, s könnyű belátni, hogy ma már a velenceinek nem lehet ürügye gyűlölni a genuait. Két tengeren egy érdekük van, és a vasút köztük valódi vaskapcsa lehetne a testvériségnek. Pisa és Siena egy konyhán főznek már rég Florenczczel, Grenua és Piémont egy alkotmányos pok-roczon hevernek.

Azt pedig az olaszok láthatnák be, mint múltjok legvilágosb tanúságát, hogy a politikai renaissances, korszak legszilajabb népe, – már mint ők, – mindenütt korlátlan uri pálcza alatt állott napjainkig.

Csak tehát az az olasz ember oly kitűnően ember ne lenne, kinek esze leginkább önmaga felé hajlik, mint a szentek karja, s ki oly könnyen feledi a jóban azt, mi a roszban rosz volt.

V,

E sorok olvasóinak egy némelyike előtt feltűnhetett, hogy midőn az „olasz kérdést” tárgyalom, morált papolok, s a helyett, hogy az ügy jelen fejleményei körül igyekezném tájékozni őt, az olasz nemzeti jellemet éppen erkölcsi oldaláról bírálgom.

Ma ugyan a legtöbb ember III-dik Napoleon és Garibaldi egyes szavainak anatomisálását nevezi „politika csinálás”-nak, de azért az ily művészet soha sem lesz sem jobb sem több a becsületes „kannenginesserek” mulat-ságánál

Ha civilisátióról beszélünk, el kell ismernünk a társadalom morális basisát, mit egyébiránt is hasztalanul vonnánk kétségbe, mert Isten akarata szerint, minden morál, mindenek előtt.

Már pedig jó, csak jóból születhetik. A jesuiták csak vádoltatnak azon elv felállításával: „hogy a cél kimentí az eszközöket” S valóban, ha ezt öntudatosan tették,” méltó is megróvátásuk. De azok közül, kik kígyót, békát kiáltanak e szerzetre, hányan úzik ugyan azon mestereéget? – A közszédülés tiszteletre-

méltó egyeseket, és kormányokat ragad magával. Szenvedély és sophisteria csábítanak el. Az indulatok harcza és ellenharcza hozza magával, hogy az ellenünk használt bűnös eszközökre, mintegy feljogosítva hisszük magunkat. – Nálunk ez más, mert részünkön az igazság” – szoktuk mondani, s az eltévedés annál könnyebb, minél inkább lelkesít a cél.

Azonban igaz marad, hogy semmi cél tökéletesen, állandóan, és minden eredményeiben jótékonyan nem érthetik el, hogy tehát örvendetes diadalhoz nem juthat, csak a maguk egész tisztaságában ragyogó eszközök által. A morál és nemzeti jellem rovására kötött minden alku, csak máig holnapig tartó kupeczkedés.

A viszonyok úgy rendezvék a gondviseléstől, hogy a rossz eszköz a jó cél, hanem is semmisíti meg mindig, csak haszonnélküli létre segíti, vagy oly roszaknak válik forrásává, melyek a jót magát túlhaladják.

A jóban pedig legyőzhetlen erői. Erőszak és ravaszság csak fénylőbbé teszik végdiadalát, fegyver és ármány csak rövid ideig akaszthatják meg útjában, s rendszeren csak célját hozzák közelebb.

A népek joga és jövője csak tiszta morálon alapulhat, s a humanitás céljaiért küzdő liberalismus, mely elleni fegyvereihez folyamodik, nem csak hasonlóul igazságtalan, de inconsequens is lesz.

S azért esik kemény megrovás alá a negyedik, mint kiválóan olasz bűn a coltello magyarul: harag, gyűlölség, boszú, s más hasonnemű bicskás rokonai.

Ez az egyetlen erős indulat, mit az olasz nép legmélyebb sülyedésében is megőrzött, s mivel egyetlen féktelen is; de egyszermind az, mit nem mentetni.

„Dolcissima mortali é la vendetta!” mondja egy költőjük. De pokoli gyönyör lehet másnak megrontásában édességet találni!

Az olasz vér igen gyúlékony. S ez még nem lenne baj. De hogy boszúvá ülepszik le, s mint pokoltüze égeti keblét, ez már baj. Legnagyobb baj pedig még az, hogy boszúja gyakran alacson s nyomorult. Hátulról és titokban működik.

A párbajt csak nevetik, nagy esztelenségnek tartván a megsértő kezébe fegyvert adni, őt mintegy felhatalmazni, hogy sértést, sértéssel tetézhessen, s így megbántott szeretetreméltó személyüket is veszélynek tenni ki. A magyaros „major potentiae”-féle beperlés pedig, mely néha félszázadot engedett a harag kihűlésének, éppen érthetetlen táblabíróság lenne előttünk.

Az olasz kés munkássága a Romagnában, Siciliában és Nápoly némely vidékein oly félelmetes, hogy gyakran a főhatalom munkásságát is megakasztja. – 1822-en nappal, a legnépesebb kávéház előtt, s az osztrák katonaság szeme láttára esett el az aversói érsek saját hintájában, magán boszú áldozatául. S hasonló esetek gyakoriak.

Ez az olasz nép fő szennye, de közös kormányaival, és gyóntató atyáival is. – Az inquisitio a papok, s dracoi törvények a kormányok coltelloi voltak.

Ha tehát az ily szenny mentsége sem felesleges, meg kell vallani, hogy az olasz nép a kormányok, és napirenden volt titkos társulatai által erre, mintegy szabályszerűen neveltetett.

Bizonyítványokért pedig nem kell „a velencei tizek” ólomtetőin, kútbörtönein és bravoin épült titkos boszúrendszere felderítéséhez folyamodnunk. Számptalan a szomorú példa napjainkban is, hogy a kormányok magok mentek jó példával elő.

Mozgalmas idők természete, hogy a társadalom elleni harcz a béke helyreáltával is folytatódik, mint rablás. Nápolyban ily harcza mindenkinek, mindenki ellen oly mesterileg van szabályozva, hogy arról „a lakosság gyakorlott kezét, s az anarchia classikus földjét” első tekintetre felismerhetni.

Azon rettenetes játék, mit ma a brigantik űznek, már a közép korban napirenden volt. Oka is, eredménye is az állam gyöngeségének, mert csak akkor, ha az állam erős, érzi magát minden egyes annak tagjául.

A francia uralom alatt szinte a kormány maga egyesült a rablókkal, kik a királyi címerrel, mint paizszsal fedhették undokságaikat, s a társadalom elleni harczukat angol pénzzel (kérem nem toll hiba!) folytatták, mint San-

fedisták. – Több főnök, mint néphős nevet szerzett magának, Calabriában, Terra d' Otranton, és Capitanatában s ezek közt egyegy „Signor Abbate” is mint ma.

Mindenek előtt tehát több morál a politikában, és erkölcsös s szelíd lesz a nép.

Semmi sem oly veszélyes a politikában is, mint a boszú, és semmi sem oly biztos, mint az idvezítő tana a megbocsájtás. „A harag munkálata méhszúrás, mely a méh halálába kerül.”

A visszatorlásnak, ezen közönséges kormányzati elvnek, már alapja helytelen. Elleplezése csak a boszúnak büntetés cím alatt. Pedig a jószág békéltet ki, nem a félelem.

Ezt kellene legelsőbben a hatalmasoknak meggondolni.

VI.

Következik az ötödik vádlópont: a gyönyörvág, a káté szerint: bujaság, mert a torkosság, amannak másik gyermeke csak az északi népeknek barommá alacsonyító bűne.

Ez a forró olasz vér másik bűnös túláradása.

Az olasz szeretetben épp úgy, mint gyűlötségben könnyen át lépi a határt és féktelen indulatossága nem igen válogatós az eszközökben. Árulás csak oly kedves előtte, mint a nyílt megtámadás ha célhoz vezet.

Polgári helyzeténél fogva nemlétén az indulatoknak nemesb élelme, törvényellenes, többször bűnös, sőt néha aljas tettekben tör ki azoknak heve.

Mennyi utczai és kocsmai czívodás, esztelen lázongás és örült szerelem következtében folyt már vér pallos, török és bicskák alatt? Mennyi erő és elszántság, mennyi ezeretet és gyűlölség fecséreltetett el.

A tett mezejéről leszorított olasz gyakran csak örömhadászatra szánja el magát. Sybarita lesz unalomból. – S volt már idő, midőn ezen szenvedélyét egész vakbuzgósággal üzte.

Éghajlat, elaljasulás, tetszomj, elsilányult társadalmi élet elcsábították könnyelmű, sőt bűnös tettekre.

De e részben is, hála Istennek! – tisztulnak már a fogalmak. Felvilágosodás, s a kor parancsszava komolyabbá, mélyebbé tette az ifjúságot. Az „abruzóiak” és „transteveranusok” féltékenységi dühe szelődül, valamint a nagy városok cynismusa is szűnik. A „cicisbeok” és „énekló kapanyok” a régi mesék közé tartoznak, mint a boldog velencei „bravok” és római „fra diavolok.” Az olasz „szegény legények is hamarabb jutnak már gallerára és „száraz ágra”, mint hősi halhatatlanságra. – Sőt a színész és tánczosnők iránti fanatizmus sem nagyobb, mint észak legjózanabb népeinél.

S ez is egyelőre elég.

Hatodik fő bűn az ismeretes olasz r a v a s z s á g .

Egy közmondásuk tanítja őket: „Legyél róka, ha oroszán nem lehetsz; legyél ravasz, ha erőd és bátorságod hiányzik.”

A régiek az okosság egyik kifolyásának tartották a ravasszágot, s még ma is a mindenkori nyíltság rendesen becsületes ostobaság.

A nagy számoló népek mindig ravaszok, valamint azok az elnyomatottak is: a parasztok, a zsidók, és az asszonyok.

Mit várhatni tehát egyebet ily philosophiánál és ily védelemnél az olaszoktól, ki mindenütt rendőröktől és kémektől, az egyházi és világi inquisitiók ijedelmeitől környezetik, s minden nyílt és szabad úttól elzárva él, – mit várhatni tőle egyebet, mint képmutatást, színlelést és csalást?

Olaszokban félszázad óta az összeesküvések napi reüden'voltak. Ezek mintegy politikai időtöltései voltak a szerencsétlen népnek. – A közvéleménynek minden ventillái hiányozván, a bélbetegség ily mérges pattanásokban nyilvánult, mi ellen aztán fogházak és nyaktilók használtattak, mint czélszerű emplastrumai az olasz status bölcsészeti dulcamaraságának.

Az olasz nem mutatja fogait, mert ravaszokos, mint hellen hősei Homernak, s Mazzarini tanár követi:

Simula, dissimula,
Nulli crede, omnia lauda
Vide quid agas.

De azért nem mondhatja ő is azt, mit Schylock? Nem lát, nem hall, nem érez-e?

Ha tehát az olasz ravaszság példabeszédessé lett, menti őket a visszas politikai helyzet, és közönséges tév-nézet.

Mert csak a tudatlanság tarthatja a ravaszsgot okosságnak.

A ravaszság mindig csak a belátás hiánya és erőtlenség. „Ravasz lehet a legnagyobb tökfilkó is.” – Ravaszság a tudatlanságnak sántító bölcselete.

És a csalás, a gyöngeség segéd forrása Eredménye látszólagos haszon, valóságos kár mellett Becsületesség a legjobb politika.

Minél több gyöngeség, annál több hazugság. Az erő egyenesen jár.

VII.

Hátra lenne még a hetedik bűn, mely azonban korántsem egyedül az olasz nép sajátja: a t u d a t - l a n s á g .

Ez tulajdonkép minden r o s z n a k emlője, mert az erény: okosság, a bűn pedig nem más, mint ostobaság.

„Az emberiségnek két megváltója volt; egy isteni és egy emberi. Az első alapította a vallást, második a tudományt, a sajtót.”

Tudjuk, hogy Krisztus urunk mindnyájunkért halt meg, s utódja még eddig legalább nem látta szükségét annak, hogy Rómát elhagyja.

E tekintetben tehát alig lehet panaszuk az olaszoknak, de annál többet panaszolhatna világi oktatóira azon sok úrias kinézésű olasz, ki szerződményei alá még ma is a középkori hyeroglyphát húzni szokta, mert nevét leírni nem tudja.

A tudományokkal is úgy van Olaszhon, mint mindé-

nevel. A sok nagy és szép nevek csak reliquiák. A nagy és gazdag egyetemek, egykor világító tornyai Európának, s bölcsői korunk műveltségének, most csak kripták, melyek busán és üresen viszhangozzák a vándor és vezetője lépteit, a kis szókat, és még kisebb eszméket.

A népvándorlás sötét chaoszában itt gyújtatott meg ismét a gyöngé mécs világa. A rom és hamv alatt pislogó szikrát a Byzanz felől jövő jótékony szelő lassanként élénkíteni kezdte, s nem sokára vidor tűz pattogott fel, melynek melegénél legelsőbbben Olaszhon kezdett a tudatlanság dermesztő hidegéből új életre melegülni.

Ennél gyújták meg fáklyáikat a nagy elmék, s lökték azokat a világ minden részeibe, keresztül a tengeren, keresztül az Alpeseken, hogy lássanak ott is, és megelégedjenek mindenütt.

És eljöttek a Medicik, a Viscontik, az Esték és Sforzák több szellemdús pápákkal, s ekkor már a kis mécsből nagy örömtüzek, mint diadal máglyák égtek a boldog hon minden pontjain. Nemzeti dalok, új nemzeti édes nyelven hangzottak mellettök, s míg a nép nyelve ÚJ nagy élet korányára ébredt, az ősök nyelve visszavándorolt az életből a könyvtárakba, az utczáról a tudósok szobájába.

A reformatio, mely Európát lelki nyúgeitől megszabadítá, Olaszhont épp szellemi szabadságától fosztotta meg. A visszahatás szigorú gyász lepelt vont e szép országra. Elnémítá szellemeit, mint elhallgatnak zivatarkor a liget dalosai.

És a szellemi szabadságát veszített nemzet elvesztette öntudata büszkeségét, férfiaságát, el szellemi röptét és mgékonyságát. Olaszhon fény polczáról épp oly mélyen sülyedt alá, mily magosan tűntenek ki egykor nagyjai. - Nemzet, mely századok óta csörteti rablánczait, mely a korlátlan és gyanakvó kényuralom vesseje alatt oly régóta vérzik, nem is lehet más, mint tudatlan és elbutult.

Miért keresni sülyedége okait politikai eldaraboltságában, szellemi indolentiájában, és erkölcsi aljasodásá-

ban? Ez mind mellékes, alá rendelt ok, ezek is ugyan azon közös forrásból származnak: egyházi és világi több százados szolgaságából.

Midőn Dante verseit írta, midőn Galilei a világ golyóját megindította, midőn Raphael festett, Palladio épített, és Angelo Mihály Mózesét faragta, Olaszhon összegzagatott volt, kisebbnél kisebb darabokra, de akkor még a szabadság nemtője ébren volt.

Ma már Arquino Tamás, Machiavell, Beccaria, Filangieri, Galvani, Vico sat. honában a lehető legkisebb rész bír a legegyszerűbb elméleti előismeretekkel. Ki olvasni tud, már a kivételek közé tartozik, és míveltnek tartja magát.

Olaszthonban adattak ki az első politikai hírlapok, s századokig nem volt egyetlen lapja, mely e nevet megérdemlette volna, mely szolgálai viszhangja ne lett volna a hatalomnak; mely megmondhatta volna, mit mondania kell vala, vagy elhallgatni mert volna, mit mondania nem szabadott,

A könyvnyomtatás mestersége gondola sebesen terjedt el itt. Doninál Velenczében jelent meg az első tudományos lap, s a legközelebbi időig csak a tiltott könyvek lasjtroma nőtt a hegyekentúli felvilágosodással. - A természettani és csillagászati könyvek olvasása és nyomtatása szintűgy tilalmaztatott egyházi és világi fenytíték alatt? mint a vallást, politikát és történelmet tárgyaló.

Minden tudományok kapcsolatban vannak. Egyik a másiknak nyújt kezét. Mindegyik a szellem békóit oldja fel. Egyik sem lehet tehát kedves a tervszerinti obscurantismfis előtt.

A censura igen szigorú, s vétója épp oly kiterjedt, mily kisszerű és kérlelhetlen volt. Még a színpad és egyházi szószék is szigorú bírálat és örködés alatt állott.

És szintoly nehezített volt a külfölddeli közlekedés, sőt még egyik olasz államból a másikba a belöldije.

Szóval az olasz kormányoknak semmire sem volt oly sok gondja, mint a tudományos műveltségre, már t. i. hogy ne szaporodjék el a kolumbácsi légy.

S mi volt ezen kormányrendszernek logikai eredménye?

Miután az ablakok berakataása azt nem eszközölheti, hogy a nap az égen ne ragyogjon, minél ritkább tünevény lett az olvasás, írás és nyomtatás, annál mindennapiabbá kellett válni azon Bell-Lankaszteri rendszernek, mit titkos társaságok eszközöltek. – A szellemi munkáság, ha nyílt szabad útja nincs, lappangva forrong.

Egészen igénybe veszi és felemészti az ifjúság hő erejét, és szellemi munkálkodását.

Ki ezt a távolban nem tudja, elálmélkodik az alattomos munkáság gyakori fellobbanásain, a szökevények sokaságán, a börtönök rakottságán, a politikai inquisitíók folytonos munkáságán, s mind azon roszakon, mik az ily viszonyoknak múlhatlan eredményei.

Ennyi szellemi s anyagi békó mellett, az olasz számára nem maradt más tanulási és műveltségi út, mint az élet iskolája. A nevelés, tanítás, könyvek, hírlapok és alkotmány hiányait ez pótolta némileg.

És így lett az olasz practikus ember, ügyes és okos, mit csak az élet! s nem az iskola ad. A mit tud, – pedig igen sokat tud, mert találékony, elmés és szellemdús nemzet, azt nem feneketlen teoriákból merítette, hanem kezeivel tapogatta. Más tanultabb alaposabb lehet, mint ő, de ritkán oly ügyes és mindenhez értő. – Practicitás szintoly ismertető sajátsága az utolsó olasz facchininek, mint bár melyik tudományos tekintélyének.

A tudós német és tanulatlan olasz közti különbséget így fejezhetném ki: a németek igen értelmes emberek, kik a sok megfontolástól nem érkeznak cselekedni; az olaszok pedig épp ellenkezően csak a tett után fontolják meg, hogy bakot lőttek.

Az olasz tehát czélt akar érni eszközök nélkül; a német a tudományt, mint eszközt, a czállal téveszti fel, mint az üzér, ki a gazdagság felett elveszti az életet.

A nép művelődésének czélja a humanitás, vagyis a

morállal kapcsolatos haladás a szabadságban, egyenlőségben és testvériségben.

VIII.

Ki a legelső tisztán olasz városba lép: mindjárt az Alpések alján, azonnal megérti nem csak azt, hogy idegen városban van, melynek „más virága, más felhője”, hanem hogy oly nép méhkassába is került, melyet éghajlat, származás, szokás és közös erkölcsi sajátságok egészen elváló nyomatúvá bélyegeznek; valamint felfogj a egyszeri átnézettél azt is, hogy ezen szilárd palotákat, a gazdag fényben ragyogó templomokat, a piacok faragott óriási kövezetét, s a művészet csudáit nem azon nép teremtheté, mely az utczákon és tereken rongyosan és részvétlenül álldogál, szivarozva vagy kurjongatva bodorog, s a napnál pirítkozva hever. Az emberek és épületek közt szintoly kiáltó az ellentét, mint születésük korszakai közt. Gyermekeket velünk szaladgálni és játszva látni bástyáin, alakosokat a paloták sorozataiban.

Felöltő volt továbbá minden elfogulatlan előtt már régóta, hogy Olaszhon szolgasága és elaljasodása, mint erőszakos okoknak erőszakolt fejleménye ellen, minden oldalról erőteljes visszahatás emelkedett,

Olaszország a francia forradalom óta folytonos forrongásban van, s ez annál inkább erősült, mennyivel inkább nőtt az európai polgárosodás, melynek minden mozgalmi hozzá eljutottak, s minden nagylelkű óhajok benne viszhangzottak.

Ma már félre nem ismerhető a szabadság utáni törekvés, oldala mellett a nagy nemzetiségi irány.

Minden jobb olasz azon sóhajjal fekszik le: „vajha egy nagy nemzetté egyesülhetnének,” s azon óhajjal ébred fel: „vajha ezen nagy nemzet aztán a valódi nemzeti szabadság kellékeit is bírhatná!” – És midőn így imádkozik reggel és estve, valami egyebet is mormog fogai közt a „forestierik” ellen, mi olyasminek gyanítható, Exit Brutus mondott a philippi ütközet után: „Ne feledd el Istenem, hogy ki mind ennek az oka!”

Néhány év óta az olasz kard is kihúzva áll hüvelyéből, s a nemzetiségi ügy formulázása a p. napi kérdések tárgya, mi különböző szempontból Ítéltető meg ugyan, valamint a harczra bízott ügy kimenetele is egy időre legalább a harczkoczkájának adatott át, de mint égő kérdés, minden esetre megoldandó.

Az oly soká elfásultnak látszott Olaszország nem csak lát, hall és érez már, hanem cselekszik is, most tehát csak egy van hátra, hogy t. i. lássák be a bicskás és üvegbombás liberalismus elfogultjai is, miszerint addig, míg e szép föld régi hármás dudváját: a szolgaságnak, indolentiának és röstségnek ki nem gyomláljuk, addig üdvös aratásban reményük nem lehet.

S valóban úgy látszik, hogy egy darab idő óta mind inkább szaparodnak azon „szénégetői” (carbonari) és „kőművesei, kik voltairianismus helyett épületjüket, evangéliumi alapra fektetni, s a véletlenségek homokjával kevert csement helyett, a népmorál tisztult érzelmét használják, sőt találunk oly liberálisokra is, kik a sok kéféles közben azon elmés gondolatra is jöttek, hogy saját libériájukat a szennytól kikefélni, és elveiket a sansculotti és atheismusi sártól kiporozniok mindenek felett szükséges.

A jó Isten, ki tulajdonképpen azért adott két gertyaként égő szemet minden olasznak, hogy láthasson vele a sötétben, megtette a magáét; Thaies „legbölcsebb ideje” is végzi a maga dolgát, s így csak a szükséges, hogy az olaszok is megtegyék a mit mindenek előtt tenniök kell: tanítani, segíteni, és szeretni egymást.

Legyen azonban bár mi végkimenetele az „olasz kérdésnek” én meggyőződéseim egész erejéből osztom egy lelkes olasznak szép szavait: „ha nagylelkű és philanthrop szellemek, valamelyik nép emancipatiójára és újjászületésére szavaznak, akkor főleg Olaszhonéra kell szavazniok, mert ezen classikus nép polgárasodása az egész emberiségre a legjobb eredményű leendne.”

Mert ezen „nagy nemzeti óhaj érzeményben is sok igazság lehet” – az embernek, majd minden böcsesége sejtetem.

Olaszthon iskolája volt Európának szinte mindenben, miben ez nagyot és fénylőt tett: tudomány és művészetben, egyházban és politikában. – Ki tudja, mit várhatnánk tőle, ha Italia sasai ismét a felhőkbe emelkedének. – Még igen sok tudományos és vallásos, politikai és szociális problémái az emberiségnek várják a megoldást.

De úgy veszem észre, hogy Olaszország határait átlépve az „ifjú Italia” álmainak országába érkeztem.

Azonban se baj!

Élni annyit tesz, mint álmodni, okosnak lenni pedig annyit tesz, mint édesen álmodni, – mondja Fiesco.

Spanyolország.

„Mi lesz a csudálatos Spanyolországból?”

E kérdéssel végzi a pyreneusi félsziget félszázados zavarainak előadását egy újabb történetíró, a nehéz feleletet mintegy a jövőre bízván.

S valóban a felelet, mit ma is adhatnánk nem lehetne sem igen örvendetes a jelenben, sem igen megnyugtató a jövőre.

Míg költői hajdan büszkén énekelték, „hogya a nap soha sem megy le birodalmuk felett, „már úgy látszik mind két oldalán lemenőben van.

Amerikai roppant birtokaiból, Pizarro és Cortes árgonautái regényes foglalásaiból, még csak Cuba szigete van meg, de az ellen is megkezdte az északamerikai terjeszkedés martalóczi harczát, s alig lesz megmenthető. -

És az anya ország maga, II-dik Fülöp, s főleg V-dik Károly alatt „Európa ijedelve,” egyedül boldogító egyházával kebelében csak vegetált már a múlt század végéig, s akkor a szomszéd földrengés által anarchiára ébresztve felülről és alulról, csak mintegy lételeért küzd.

A sötét középkor lidércz nyomású álmából ébredő Európában, a románfaj indult legelsőbbben virágzásnak. Spanyolhon művészei és tudósai is az első sorban haladtak olasz testvéreikkel. A költészet egyik vonzó faja, és saját jellegű festői iskolájuk egészen az ő érdemük. De épp oly mélyen bukott is vissza, mint azok, s ma már a civilizáció és jólét zászlóját a szászgermanfaj, az angol és

német lobogtatja. Még Franciaorszá'g áll a síkon, de mintegy akarata nélkül és ellen hajlik meg előtte ez is. -

Európa legutolsó óriási harezában Spanyolországé a legnagyobb érdem, bár mások rakták zsebre a hasznot. Korunk nagy Sándorát, mindent ledöntő útjában, hegycsúcsai és rendezetlen guerillái tartóztatták fel legelsőben vezető, pénz és katonai rendezet nélkül.

Mind ez azt mutatja, hogy a spanyolnál szellem és jellem, a két fő elem, nem hiányzik ugyan, de hogy vajúdása kínos és válságteljes. Rendes tünemény mindenütt, hol századokig az absolutismus uralkodott, s megmérgezett, elrohasztott mindent,

Katonai és polgári forradalmi, melyek a század elején itt indultak meg legelsőbben, mint viszfényei a Pyreneusokon tuli nagy állami egésznek, szinte csak folytonos ellenmondások a régi „desperat” állapotoknak.

„Óvjon meg Isten minden újságtól!” – E régi szójarattal köszönt egyik spanyol hidalgó és öszvérhajtó egymásnak; mi körül belől annyit tett, mint a magyaros: „Adjon Isten jó napot.” – Újabb progresistái és forradalmárai legengesztelhetlenebb ellenei mindennek a mi régi.

Századokig volt e nemzet a legnagyobb poshadásban. Az absolutismus és papi uralom volt minden. Fülöpjei és sz. inquisitiója generálisai, mintaképei örökre, a lélek és test vérét kiszívó nadály zsarnokoknak. – Épp úgy butították el, és alacsonyították le az embert, mily hidegvérrel gyilkoltatták a polgárt s gyújtatták meg közünnepélyül az eretnekek alatt a máglyát. – Spanyolhon története a francia revolutióig a vak, siket, és szívtelen kényuralom örülsége volt.

S ez a spanyol „csendéleti” festvénynek egyik oldala.

A sokat emlegetett, s már annyi áldozatba került „Cortes alkotmány” mit 1812-ben a cadixi központi junta adott a népfelség alapján, épp oly hyperdemocraticus szédelgés, és mondhatnám esztelenség ott, hol a korona

jogai babonásan tiszteltettek, hol a nemesség, papság és köznép határozott ellenei ma is,

Már csak politikai curiosumul sem lesz felesleges néhány pontját itt felemlítenem.

A cortesek maguktól gyűlnek össze, s fel nem oszthatók.

Egyik cortesi követ a másik reá következőbe nem választhatik meg,

A néptől ministerek a cortesbe, s a király által a cortesből ministerek nem választhatók.

A cortes testület mindenben korlátlan, a végrehajtó hatalom pedig, mindenben korlátolt (Megfordított abszolútizmus)

A cortes beleegyezése nélkül a királynak megházasodni, de még kiutazni sem szabad.

Sőt a 181-ik §. szerint a cortes, mint ítélőszék bíraskodhatik a fejedelem személye felett, ki koronáját veszi el „ha arra alkalmatlan” vagy „ha oly tettet követ el, mi a korona elvesztését vonja maga után,” – Oly két „ha”, mely épp úgy ajtót és ablakot nyit a sansculotizmusnak, mint a körmön font §§. az új szabad (!) alkotmányoknál a kényuralomnak.

A régibb eszélyes. s azért állandó alkotmányoknak, – például a miénknek, – kitűnő jellege volt a pietas az iránt, kinek fejére a közhatalom koronáját tette le. A hajdani magyar nemes azzal tisztelte meg leginkább fejedelmét, hogy magát „a szent korona tagjának nevezte.”

S nagyon helyesen. Mert ki ez alkotmányos hatalom feje nem lehet, annak csak „pictus” és „coronatus masculus.” – A koronát csak utczai komédiások hordják fejükön arany papírból metszve.

Királyság vagy respublica: bor vagy ser a gusz-tus szerint, de semmi pancsolás, mert ez sem mire sem való.

I. Napóleon is ily alkotmányos királyra gondolhatt, midőn azt: „cochon á l'engrais”nak nevezte megvetőleg.

S hogy az, ki az állam feje nem is lehet egyszersmind csizmatalpa, hogy a király azért, mert alkotmányos nem lehet az abszolút hatalmú cortes bábja, azt a spanyol újabb történet tanúsítja.

A népe vitézsége árán trónjára visszatérő VII-dik Ferdinand elfogadta ugyan a cortes alkotmányt, de csak oly spanyolos „mentális reservatával”, mert az első alkalommal halomra döntötte azt, s kárpótlásul a régi abszolutizmust egész élességében állította vissza.

Azóta az állami fő hatalom, s vele természetesen minden józan szabadság, mely sem egyik, sem másik részen egyensúlyát nem találhatja meg, majd egyik, majd a másik részen merült el.

Hogy a mérséklet és józanság mindkét oldalról mennyire szükséges a politikában, annak legkiáltóbb bizonyítványa a spanyol állapot, – Az, mit alkotmánynak nevezünk, csak kiegyezkedés, csak alku, mit mind két résznek lélekismeretesen megtartania kell.

Vegyük még a cortes és korona közti folytonos és véres küzdelemhez a fő hatalom felett, a két trónkövetelő makacs és gyilkoló harczát, mely véggyűrdzéseiben még ma sem szűnt meg, s előttünk lesz a pyrenei félsziget sajnálandó sorsa.

Az aranyjuezi aranyos napok, a Sevilla, és granadai holdvilágos estvék „szerelem, dal és gitarré” kíséretben, fogyhatlan tárgyai voltak hajdan a regényekben gyönyörködő boldogabb világnak; miután pedig ma már csak pénz és politika, az az: hogy politika és pénz az okosabb világ: „Eduard és Kunigundája” méltán kérdehetjük mi is: „mi lesz hát a csudálatos Spanyolországból?”

De „persze” azt, „hogy honnét fog jönni a segély?” mások is szeretnék tudni, kik oly szerencsétlenek, miszerint a várt mannával jóllakni, és a párisi lotteria legújabb számaival álmodni nem szoktak. Mert a j ö v ő b ő l a múlt nyomán csak azt lehet tudni, hogy szükség az „ezermester”, s hogy Thales szerint „az idő legbölcsebb”, mert mindent feltalál, mindent megfejt.

És ezen ezermester már a spanyol grandok lekopott aranyozású ajtaján is kopogtat, következőleg a spanyol Thaies sem lehet messze. Addig pedig, ha már egyszer az amerikai kincsbányákat el „don”-oskodtuk, és siestáztuk, a „tűröm olaj” legjobb enyhítő szer.

A spanyol nemzet valóban hasonlít egy elrongyosodott nemes emberhez három narancs fája alatt, ki semmit sem tanult, hogy kenyerét megszerezhesse, s ki igenügyetlen és savanyu képeket vág kezdetben, de a ki végre mégis „neki fanyalodik” és dolgozik, hogy étlen ne haljon meg.

Skandinávia.

Európa térképének egyik szegletéből a másikba vezetem olvasómat.

S mily nagy a geographiai és éghajlati különbség a pyreneusi és skandináviai félszigetek közt, oly nagy az a politikai helyzetben és népe életében is.

Csak egyben egyeznek meg: hogy mindkettő régi nagyságának és állami hatalmának „praeteritum plus quam perfectum”-át hajtogatja.

Skandinávia a reformatio harczában játszotta utolsó döntő szerepét Európa újabbkori historiájában. – Mily nagy tényező volt a szellemi szabadság nehéz harcánál, oly kevéssé érdekeltetik korunk politikai szabadságának zavart küzdelmeinél.

A nyugtalan svéd XII-ik Károly kalandos harca Péter czár ellen, csak utolsó fellobbanása e nép harczias szellemének. Csak egy hősie szindarab, melynek hőse végre elesik, s a függöny legördül. – A politikai égnek aranyozott piros színe északon, míg az orosz napnak felkeltét, Skandináviának lenyugvását jelzetté.

A westphaliai békével, mely a reformatio hosszú harczát bevégezte, Európa nemzetközi viszonyai egészen újból alakultak. Ez mintegy tojása volt az újabb helyzetnek, melyből a „pentarchák” nagy hatalmi állása fejlődött ki, s nőtt fel lassanként nagyra.

Anglia, Russia, s végre Poroszország nagy hatalmi állásra vergődtek, s felléptek azon állványra, melyről Spanyolország, Skandinávia, és a török birodalom léptek le,

Azóta a porta európai állása kétséges, Spanyolor-

szagé talányos, de csak Skandináviáé nyugodt. A hatalom elvesztése csak nála nem dülta szét állami biztonságát s jólétét is.

Svédhon Finlandját az oroszoknak, Pomerániát és Rüg- gent pedig ifjú Poroszországnak volt kénytelen átenged- ni, de megnyerte rövid önállási harcz után Norvégiát; míg Dániának flottája és tartományai veszteségeiért csak a kis launburgi herczegséggel kellett megelégedni.

Svédzia Norvégiával mintaképe az állami és alkot- mányos dualismusnak. – Amannak meg van saját rendi országgyűlése, ennek Storthingja, sokkal szabadabb alkotmány- nyal, mint a svédeké, s a két nép el van testvéri egyetértésben egymás mellett, a két korona nyugodtan egy főn és egymás felett.

Dániában más, de szinte egészen sajátos történelmi és politikai tüneményt találunk.

Régibb időben az alkotmányos királyi hatalom, gyakran jött összeütközésbe a nemességgel, s az ily alkotmányos csetepaték, mint jégeső pusztították el az ország jólétét.

Egy szép reggelen a dán parasztrend azon eredeti gondolatra jött, hogy az aristokratikus rendtelenségeket megszüntetendő, a királyt abszolút hatalommal ruház- za fel.

E kétségbeesés kísérlete, – mint gondolni lehet, – veszélyes volt, de sikerült.

A nép sok apró zsarnok helyett királyában atyjára talált, talán azért, mert átadhatta ugyan a hatalom teen- dőit választott urának, de azt, mi a hatalom visszaélései ellen jobban biztosít, mint a „soi disent” alkotmányos §§ t. i. önmaga jóra valóságát és érettségét is nem dobta el magától. – A dán abszolutizmus alatt is megmaradt a személy és vagyon biztonság, az osztályok teljes egyen- lősége; és a szabid sajtó soha semmi megszorítás alá nem került, tehát épp azon föltételek, melyek egyik „mo- dern alkotmányban sincsenek meg egyebütt, mint a pa- piroson.

Valóban, ki elfogulatlan szemmel tanulmányozia a nemzetek különbféle szükségzeit, g ásson szemfényvesztő

játékot, mit mulatságára gondoltak ki, és „alkotmányosdi”-nak neveznek, a népek históriájában igen meglepő adatokra talál.

Dánia p. o. – mint mondtam, – önkényt mondott le alkotmányosságáról, s megtartotta egyéni és polgári szabadságát. Svécziának szabadságát pedig alkotmánya mellett saját királyának kellett istápolni, A dán nép alkotmány nélkül szabadság tisztelővé tudta tenni királyát, és Bernadotténak, Svédhon királyának gyakran kellett a Svéd rendekkel parlamentarizmus harczokat vívnia, hogy alkotmányos király maradjon, mert szabadelvűbb volt népénél. Sok jó, mit létesíteni akart, a rendek szűkkeblű makacsságán bukott meg. A halálbüntetés eltörlése is felségsértési esetekben ezért nem létesülhetett.

Egyébiránt Skandinávia távol forrongó földrészünknek mindig nyílt vulkánzásaitól, s mintegy saját régi alkotmányossága csiga házába vonulva be szikláin. Európa újabb villongásaival, csak Dánia által a Schleswig-Hollstein-féle nemzetiségi kérdésben érintkezett 1846 óta „nagy és szomorú” harczával.

Dániát, i. Schleswig-Hollstein, és a lauenburgi herczegségnél fogva a német szövetséghez is tartozik, mely herczegségek vele csak „personal unio”-ban vannak.

Az oldenburgi királyház koronája a leányágra is száll, míg Hollstein és Schleswig a férfiak kihaltával a legközelebbi fiúi – agnati – örökre, – jelen esetben a Dániában népszerűtlen Hollstein-Sondenburg-Augustenburgira ment volna át jogilag, míg más részről az állami kapocsnak felbomolhatlannak kellene maradni.

Valóban nehéz helyzet, s épp azért talán eszélyesség lett volna megvárni, hogy ezen eset valóban álljon is be, miután még az öreg királynak volt fiú trónörököse.

Egyik gyakorlatilag leghasznosb latin közmonda: „Nimia praecautio dolus”, mert semmi sem csalja meg úgy az embert, mint a túlon túli óvakodás.

Vannak dolgok a világon, mikre legutoljára kell gondolnunk, bárminő fontosak is, mert ki mindig a halálra gondol, soha sem élvezendi az életét. – Ezt a józan

philosophie könnyelműségének nevezhetném, mert némileg a bölcsészet higvérősége, mi annyira szükségei, az élet sok nehéz megpróbáltatásai közt, hogy vérsűrűségben időnap előtt ne pusztuljunk el.

De a dánokat elkésérítette már azon gondolat, hogy ily történhető eset valóban be is következhetik, s hogy a tüzet megelőzzék maguk gyújtották fel házukat fejük felett.

Július 8-án 1846-ban megjelent Kerestély király ismeretes „nyílt levele,” mely a dániai örökülési rendet, a herczegségekre is érvényesnek nyilvánította, s ezzel felnyíttatott Pandora szelenczéje a szerencsétlen országra.

Az öreg „multa expertus” királyt, fia VII-ik Frigyes, egy buzgó dán, követte trónján, s jött, minek jönie kellett: előbb a herczegségi rendek ellenmondása, aztán a német szövetség, a Vorparlament, porosz király, Ausztria, a muszka, az angol, s az egész világ beavatkozása, tollal és bottal, minek levét természetesen a herczegségbeliek és dánok egyaránt itták meg.

Mert a ki új jogot, régi szerződmény ellenében fegyverrel alapít meg, viszont e jog címét csak is fegyverrel képes megőrizni. – Jog és erőszak örökös ellenségek.

A dán örökösödési harcz óta Skandináviának csak egy baja van: anyagi jólétének sínlődése, mert szellemi műveltségben előbb áll, de sokkal, mint bár melyik „nagy nemzet” fia. – Ezer svédre alig esik, ki írni és olvasni nem tud.

De az adónak nagynak kell lenni terhes adósságok mellett, földje sovány, s kereskedelme pang.

Innét a gyakori kivándorlások Norvégia kopár telkeiről a szomszéd Északamerikába.

A pauperismus és proletariátus azon két csapás, mely korunk politikai áldásai közül őket is felkereste festői szikláikon.

Ázsia.

Czélom volt eddigi szemlémmel a jelen politikai állásnak rövid de átkaroló, s ha szabad mondanom, magasb szempontbóli átnézetét adni, mintegy madár távlatból.

De ez nem lenne kiegészített, ha világunk többi részeinek állását, s míveltségünkhözi viszonylatát pár szóval nem érinteném.

Mint a csillagászatban eddigi szűk naprendszerünk, a nap csillagok százezreinek világrendszerévé emelkedett, úgy az eddigi európai államrendszer öt fő planétájával egy nagyszerű világrendszernek enged helyet, hol egyesek helyett népek, államok helyett világrészek válnak napjaink históriájának grandiosus rugóivá.

És valamint egy korszak sem volt esemény és változat dúsabb, s így tanuságosb és fontosabb, mint a legújabb, úgy egy sem volt oly Összebonyolított és mindent átkaroló, mint a miénk.

Ha pedig Európa határán túl tekintünk, felötlő mindenek előtt a vizsgáló szem előtt világrészünknek határozott túlsúlya, nem csak politikai, de általában szellemi tekintetben a többiek felett, legalább a mennyiben nem kifolyásai.

Mint Ázsia, s általában tropikus rész szépségében, bőségében és változatosságában terményeinek messzire maga után hagyja Európát, oly határozott előnyben áll ez mind abban, mi az ember műve, mi szellemi.

A legnemesb, ha nem is csirádzott fel itt mind, virágzás és gyümölcsözésre itt jutott: a tisztult vallási; foga-

lomban, a tudományban, a művészetben. – A család, az egyéni szabadság, a politikai egyenlőség, mint az emberi méltóság és művelődés fő feltételei, éghajlatunk vívmányai. – Ázsiában, az emberiség és vallások bölcsőjében csak a nomadi-életnek, a rabszolgaságnak, a babonának és a zsarnokságnak folytonos megújulása.

Nagy birodalmakról szólnak történetírói, roppant városaik, óriási gránit és márvány elszórt csont darabjaival rakottak pusztái, s még sincs históriájuk, mert soha sem voltak Tacitusaik. – A politikában épp oly nagy a különbség, mint egy chinai festvény, egy indus szövöszék és a gőzerő művek, villansodronyok és a vatikáni frescek közt van. – Tudományuknak nincs intézete, művészetüknek nincs esztétikája. Nincs mértéke a szépnek, a jónak, s csak rendkívüli, a nagy minden. Nem a genie, csak a tömeg teremt. Voltak prófétái és hitalapítói, de nem voltak philosophjai és szellemi teremtői. Voltak nagy hódítói, de nem voltak művészi hadvezérei. Voltak analistái, de nem történészei.

Honnét tehát ezen határozott túlsúly? – Ezen igen fontos kérdés emelkedik élönkbe, mintegy önmagától.

A fejér szín elsőbbsége, mint kétségtelen históriai tény áll előttünk feleletül, s a tudomány a koponya alakját, az arcok szegleteit méregette, mely az európai népeknél egyenes szegletű, s minél inkább távozik el a 75-től, az állati fejek alakját közelíti meg. így tehát a többi faj fokozatosan lefelé, a műveltségnek csak bizonyos fokára lenne képes, hol aztán megáll. De az emberszerető szív, a nemünk méltóságát féltő humanismus visszaretten ezen alapok elfogadásától.

Beszéltek éghajlati befolyásokról is, de tudjuk, hogy Ázsiának sok éghajlata a miénkkel egyező; s az éghajlat a növényi osztálynál is nagyobbá vagy kisebbé, kövérébbé vagy soványabbá teheti azt, de a jót rosszá, valamint a rosztat is jóvá nem változtatja át.

Bár mint legyen azonban, ezen túlsúly eredményeiben örvendetes, mert a humanitás céljainak szolgál. – Ázsia csordái, még az Arabsok fénykorában is öeak pusztítottak. A legkonokabb európai foglaló: az orosz elbutí-

tó, elnemzetlenesítő eljárásával; a szükkeblű és csak saját zsebére gondoló kalmár a „Themse,” és „Zuydersee” mellől önkénytelenül a civilisatió magvát hintik el.

Ha tehát egyéb nem lenne is, már ezen tudat megnyugtató, midőn a férfias szabadságot, Ázsia magas hegyeinek végmenedékében is, hova kelet zsarnokainak elpuhító maszlaga be nem hatott, egy félig európai, félig ázsiai nagy hatalom által megtámadtatva és halálra üldöztetve látjuk, más részről pedig a javíthatlan Mahomedán fanatizmus részéről, az időről időre megújuló keresztény és zsidó mészárolásokról kapunk tudósítást a Lybanon csúcsairól, és Damaskus térieről egyiránt.

A mahomedanizmus. Ázsia közeli részeinek vallása, mintegy érzi, hogy a kereszténységnek nem vándor kalandoraival, hanem hatalmas szellemével előbb vagy utóbb élethalál harcot kellend vívnia., s mivel a civilisatió fegyverei nem küzdhet ellene, a pusztítás kanóczához és bárdjához folyamodik.

Valóban, kinek zavaros lelkében legkisebb kétely emelkedik a felett, hogy az idvezítő keresztjén a világot váltotta meg a sötétség és szolgaság kárhozátától, tanulmányozza kelet történelmét.

Kétségesnek tetszhetik ugyan, ha vájjon jobbá tette a keresztény vallás is az embert, de az első tekintetre felötlő, hogy jobbá, s így boldogabbá tette az emberiséget, az embereket.

Az emberi indulatokat semmi intézkedés sem semmisítheti meg a nélkül, hogy a nemesb értelemben vett embert is ne semmisítené meg, de azoknak a legnemesb, a legmagasb irányt a kereszténység adta.

Minden vallás jobbá teszi az embert, mert mérséklí benne az állatot de nem minden templom ajtajával nyílik fel előtte a haladás és tökéletesedés azon távlata, mely jövőjének édenét reménylenie engedi, s mit a „non possumus” hasztalanul igyekszik függönyözni el.

Az ős Egyiptus vallása, mely vallási kegyeletből még az állat üldözését s húsának; használatát is bűnné emel-

te: szelíddé, a Braminoké: önmegtagadóvá, Chináé: engedelmese, a régi Helléneké és Romáé: elégtét, viggá, munkássá, a Mahomedanizmus: jótékony és vitézzé tették az embert, de csak Krisztus vallása tette őt szabaddá, boldoggá és mívelté.

Egyptus és India kászta rendszere áthághatlan fal volt ember és ember között, chináé egyenlővé változtatta őket az elaljasodásban; a helléneké gyarló ember istenek, a perzsáké a természet elemei imádójává tették nemünket, s bizonyos tárgy és körhöz lánczolták le azt. A keresztény vallás megnyitotta előttük a földet és mennyet, midőn a haladást és tökéletesedést mondta ki végcélul.

És mivel a kereszténység egész Európának vallása, mivel civilisatiójának vezér csillaga, azért emelkedett oly magosán testvérei fölébe, daczára földje és éghajlata alárendeltségének, daczára folytonos véres és örült belküzdelseinek, melyek éppen vallásán rágódtak legtöbbit.

S e gondolat,- ismétlem – megnyugtató, e gondolat nagy, e gondolat döntő.

Miért kutatnok tehát tovább Ázsia viszonylatát mi hozzánk? – Lehet neki igen sokban előnye, lehetnek jóra való törzsei, de a nemes gyümölcsöt a legszerencsésb éghajlat, a legdúsabb föld, a legegészségeseb törzs csak úgy teremtheti meg, ha a föld növényébe az ég oltógalya szemeztetett be.

Legelső óhaja tehát a philantropiának, midőn más színű és más agyú testvérei sorsa felett elmélkedik, hogy a kereszténység, eddig Európa vallása világvallássá emelkedhessek.

Ez a forrás, miből minden egyéb folyik, mert csak ettől várhatjuk „Isten országát a földön,” ha – mit talán mondanom sem kell, ennek apostolai nem a jesuiták, és megalapítói az inquisitiók máglyái.

Nem is kutatom fel tehát több ezredéves, de homá-

lyos és egyhangú históriáját, nem bonczolgom jelen helyzetét. Ez mind másodrendű dolog. Minthogy azonban van oly politikai nézet ma, – „mert midőn mindenkünk keresztényi csak politikánk pogány” mondja egyik genialis írónk, – minthogy – mondom – van oly politikai nézet, mely a keresztény míveltségi szempontot félre taszítva, a hajdankor felé kacsint vissza, midőn a jövő apostolának hiszi magát; egy másik czikkben Ázsia egy szerencsétlen népének sorsával megkísértem illusztrálni azon jövőt, hova az ő eszményi képük vezet.

China.

Megszoktuk figyelem nélkül hagyni mindazt, mi nem napi érdekű, mi tőlünk távol van, s a „mennyei birodalom”ról, különösen a mi szempontunkból szólni, bár ez lakott földünk $\frac{1}{3}$ -át teszi, talán sok ember előtt több, mint szó vesztegetés, mert nevetséges dolog.

Pedig már néhány okos ember is gondolt olyasmit, hogy bár ha a chinaiak nem is igen törik még petrifikált agyvelejüket azon, hogy a mi civilisatióinkat dicsérjék, nem tudhatni, hogy mi magunk nem közeledünk-e hozzájuk?

S ez különösen a mélyreható Toqueville aggodalma korunk túlsúlyúan anyagi és mindent nivellírozó iránya felett, midőn mondja: „én oly tisztességes materiálismustól félek, mi a lelkeket nem rontja, hanem elpuhítja, s minden rugót ellankaszt”

E gondolat mélységét, s így aggodalma alaposságát megértjük tökéletesen, ha a chinai állami és sociális viszonyokat kellő vizsgálat alá vesszük.

Már külalakja, a mennyei nagy birodalom boldog kis polgárának félreismerhetlenül magán hordja a lélek lágy-ságának és érzelem puhultságának kinyomatát.

Valóban különös egy mézeskalácsból gyúrt bábja Istennek az a chinai, – kinek kül ismertető jele lágy: ritka sima haj, schwarzgelb szín, széles lapos arc, hosszú metszetű méla bamba szem felemelkedő szegletekkel, s felül rajtok szokatlan távolságban ritka szemöld, deszka test és lágy hús. – Az erő és szellem nélküli köznapiság, egyik nyomorult felekezete talán azért neveztetik chine-sernek.

Midőn Nápolyban a „de propaganda fide” intézetet megtekintettem, figyelem nélkül hagytam a chinai pitykés öltönyöket, a piczinke. de idétlen alakú női czipőket szalmából fonva, és papirossal talpalva, és mind azon liba-aprólékokat porcellánból, elefántcsontból és béka-teknőből faragva, melyek az idegen látogatók kíváncsiságának tárgyai, de jól nem lakhattam azon intézetbeli 7-8 fekete szoknyás apostoli apród laposságnak látásával, kik itt neveltetve, Isten ígését fogják néhány száz mértföld távolban hirdetni.

Óriási tehát a különbség már külsőleg is az ily telivér chineser legátus lapossága, és collegiumaink növendékei közt, kiknek tógája alul is kirí az ideges gömbölyű természetnek vasinge, s kiknek kezében épp oly ügyesen forog a „gerundium,” mint a biblia; de a szellemi ember és állami polgár közt szinte megmérhetlen az.

„Eppur' se muove!” – mondta egykor Galileo; – s mégis igaza lehet Toqueville-nek, – mondom én.

Am nézzük a chinai állapotokat és törekvéseket.

Chinában az anyagi jólét előmozdítására minden lehető megtörtént. Az egész ország hasonlít egy mesterseges, és nagy szorgalommal mívelt kerthez, hol minden szeglet utilizálva van. Minden község egy dolgozó gyár, hol minden osztály, nem és korbelt dolgozik, még az erőtlenség, siketek és vakok is. Itt a legtöbb jó és művészi utak láthatók s a csatornák, mint egy élő test erei futják be azt. Semmi sem vész el, minden felhasználtatik annyira, hogy az országutak trágyája is felszedetik. Az iparüzlet hihetetlen magosságig fokozva. Még a nagyobb vizeken is állandó telepek vannak, melyek rucza neveléssel foglalkoznak. Maga a selyem tenyésztés milliókat táplál. És Chinában az erkölcsi míveltségre épp úgy megtörténik minden, mint az anyagi jólét előmozdítására.

Az atya iránt tartozó gyermeki tisztelet és engedelem alapja minden intézményeknek. Törvénykönyvük nem más mint erkölcsstan, mi itt egyedül állami szabállyá van emelve, s minek rendes kifejezése a köznapi életben azon illem és udvariasság, mit a legutolsó chinai sem sért meg.

– „Még nyelve is a dunaiaknak a morál szótára” –

mondja Herder, – A családokbani minden kihágás éppen úgy büntetés alá esik, mint az államra vonatkozók.

Chinában a vallásgyakorlat egészen szabad, és alapja mindennek.

Chinában az államszervezet tökéletes egyenlőségére van alapítva a polgároknak. Örökülő nemessége nincs, s csak az értelmi nemesség és derékség útja minden méltóságnak, megtiszteltetésnek. A mandarinok kihágásai nem az osztály, hanem a burocracia gyarlóságai,

China kormányzata a tökéletesedésre és virágzásra vitt centralisáció. Minden hatalom és tevékenység vég-szállai a főkormány kezében jönnek össze. A chinainak hajszála sem mozdulhat meg, a kormány tudta és előleges beleegyezése nélkül. A császár pedig csak közös jótékony atyja és főpapja alattvalóinak.

Chinában a mindentlátó és mindenttudó rendőrség, mely a kis szemek legkisebb ravasz vonásaiban is olvas, mint nyitott könyvben, mintegy csak a személy és vagyonzabiztoságért van alapítva.

Egy államban sincs annyi gond fordítva a nevelésre, mint Chinában. A nevelés köz, nemzeti, minden oldalú és átkaroló.

Szóval: az egész roppant chinai birodalom egy pompás, nagy, jólrendezett családi porcellán palotája, 300,000,000 „erényes, nevelt, szorgalmas és boldog gyermekeknek és testvéreknek.”¹⁴

Csak még a „suffrage universelle” áldása kellene, hogy a legfinyásabb centralista gyomor is egészen ízletesnek találja, főleg ha igaz, mit a lapok hazudnak, hogy az orosz után a „mennyfia” is, földi fiait még a mostani divatú parlamentarizmus nyal akarja boldogítani.

Nem csuda tehát, ha Voltaire, és a 18-ik század többi materialista bölcsei, – „kik egy jó emésztést többre becsülnék egy halhatatlanságnál,” (Voltaire szavai.) – idealjokul fogadták, s még ma is sok ember, s a többi közt egy némely pödrött bajuszú is a napi sajtóban materializmusi bálványának a szellemiség rovására oltárt emel, s elhiszem, hogy tudta és akarata nélkül vakbuzgó tisztelője s

talán apostola is annak, mi a becsületes chinait s a jóhiszemű magyart egyiránt chineseré teszi.

Mert mit is kívannak ma, az úgy nevezett civilisátióknévében? jó lesz röviden resumálni.

Mindenek előtt anyagi jólétet, mely közösen és általánosan legyen biztosítva, és pedig ha kell a kommunisusi „egy nagy vályú és sok fakanál” elvei szerint, miután porcellán nincs mindenütt oly nagy bőségben, hogy abból tornyokat is építsenek.

Egyenlő míveltséget, nivellírozott erkölcsöket lent, központosítást fent.

Tökéletes egyenlőséget a souverain polgárok közt, ha mindjárt egy „okos” Caesar kezéből kapják is azt.

Nyilvános és köznevelést, mely egyedül lehet alapja az új államnak, hol mindenki egyenlő s egyiránt dolgozik a kiszabott órákban.

Rendet, csendet, nyugalmat, békét, minek örökös megzavarói az egyéni és municipalis szabadság pártosai, melyek folytonos forrongásukkal, zavaraikkal és néha „ólmosaikkal” s az állam gépezet kerekeit is összevissza bolondítják.

És mi lesz akkor, ha a materiális centralistico democrata ideál létesül? kérdjük mi, s feleletül mégis mutatjuk a chinai „csendéleti kép” másik oldalát

Legelsőbben is feltűnő, hogy itt tulajdonkép az élő életből van legkevesebb, s hogy az élet itt a téli álmát alvó állatok élete. „Ez egy bebalzsamozott, felülről lefelé tusch-hyerogliphákkal beírt, és selyembe takart boldog nép.”

Az erkölcsiség és jóság szajkóilag betanult mívelt szójárat, és udvariassági külmáz. Csak cerimonialis nyűg a nyakán, mi császárját épp úgy nyomja, mint a legutolsó polgártársat.

Az állam egy tökéletes cséplő gép, mely mellett a híres Kien-long Mátyás királyuk is a vidéki népnek, nem igazság osztójául, hanem kegyetlen zsarnokául jelenhetett meg.

A rendőrség azon gőzerő, mely az idomtalan és lelketlen masinát hajtja, míg a kormány centralisátió elálmosítja.

A nevelés csak a szabad léleknek összeszorító, elidomtalanító chinai czipője.

Szóval ismét – az egész chinai jólét, műveltség, erényesség, neveltség és boldogság nem ér „egy irgalmas kiáltást.” – Az irány és arány elront mindent.

Petrificálva van itt minden műveltség, denaturisálva az erény, robottá téve a szorgalom, kiléniázva a boldogság, agyonütve minden haladás.

Itt tehát nincs az tulajdonkép a kérdés: hogy mi lesz Chinából? China talán évezredek óta az, mivé lennie kellett nézetei mellett. Hanem éppen megfordítva a kérdés az: mi lesz civilizációnkból, ha az ő útvonalon haladunk?

Mert arra sokban lehetne fogadni, hogy ott is „a nagy nemzeti temetést” sok forrongásnak, küzdelmeknek, párttusának, aristocrata és democrata, centralista és municipalis villongásnak, s végre caesari ügyes politikának kellett megelőzni: „a közös állami jólét előmozdításának” czíme alatt, mi ma is a jelszó ott, „comme chez nous.”

Igaz, hogy China az egész külvilágtól izoláltan él. Öbölytelen tengere, melynek egy jó kikötője nincs, és óriási falai a mongol puszták felé végkép elzárják. De úgy látszik, hogy mind ez a chinaiféle szellem elterjedését nem akadályoztathatja. A „philisterek,” „hájfejűek,” „vaskalaposok,” „nyárspolgárok,” és a sok „tudós parókák,” mind osztályos atyafiak.

És ha csakugyan ezen egész had, s vele a hívők serege, a civilizáció ezen útján halad, bajos dolog lehet a hájfejekkel és csont szívekkel kikötni. Legyünk tehát ébren, és eszünknel mi, kik az ő centralisációjuk „mennyei birodalmába” üdvözölni nem akarunk, hogy az ily élő halottak nagy politikai temetőjévé ne változtathassák azt, mit a valódi chinaiak finom hangzatú nyelvükön „cho-cha-zu-nyiu-zán”-nak neveznek.

Afrika.

Ha világunk a természet nagy könyve, e könyvben Afrika egy fekete szegélyű titokteljes fejezet.

Az emberi tudvány felkutatja a tengeri fókák és fejtér medvék jeges világát; megmászsza a Cimboraso és Montblanc örökös hólepte szarvait; felemelkedik az ür szárnyain a légben, alámerül üvegborítékában a tengeri szörnyek világába; sőt volt oly kíváncsi is, ki egy vulkán nyitott szájába ereszkedett; valamint szellemileg is naponta próbálgatja, „hogyan a tevé miként bújhatnék át egy varrottú lyukán”; – de ezen világrész belsejének a természet rejtett műhelyének vizsgálatát, még hasztalanul kísértette meg. – Éghajlat, geographiai helyzet, víz hiány, vad népség, s más ily legyőzhetlen akadályok mindig azt hangoztatták felé, – ott a bakfordító körül valahol: – „Eddig, s nem tovább!”

A mit Afrikáról tudunk, ma is alig több annál, mit már Herodotnál feljegyezve találunk, ki északi felét három részre: emberektől, állatoktól lakott, és pusztá Lybiára osztotta fel; min túl Aethiopiája kezdődött fekete színével és sötét mesés világával.

Pedig az csak mégis boszantó, sőt megszegyenítő lehet arra, ki magát a „föld urának” kiáltotta ki, hogy birtokának egyik igen fontos részét még megnéznie sem volt szabad.

Afrika régibb történetét épp ily homály fedi. – Egyiptus óriási gúláival, zenésző szobraival, hieroglifáival, lélekvándorlásával és mesés kora míveltségével még mindig meg nem oldott rejtvényei a tudománynak.

A Pharaok uralmát, Charthago diadalmas ipara és csudaszerű fénye követte, s ezt ismét a muzulmán pyráták félelmetes pusztító dacza, de a história is mindig csak partjai hosszában tette fel jegyzeteit.

Beljebb csak egy végtelen homok pusztát ismerünk gyilkoló Samum jávai és csudálatos girafjaival; más oldalról pedig csak bepillantunk a gazdag rétekekkel, méltóságos folyókkal és ős erődökkel rakott szegletbe. Hogy mi e világrész magva ily ellenkező két véglet közt? arról még sejtelmeink sem indokoltak.

Mert rejtélyes és bámulatos világ ez, hol minden nagy: a pusztá, a meleg, a hottentotta, az elefánt, a sturcz, tűzok, a boa constrictor kígyó, a krokodilus gyík, a cactus uti lapu, az óriási pálma. Isten egész országa a legnagyobb arányt éri el itt, valamint az emberi elvetemültség és undokság a legalsóbb fokára sülyed a rabszolgaság végett üzőtt ember vadászatban.

Utóbbi időben északi és déli végein érintkezett napjaink históriájával. Ott a kis vámszedőből nagy basává emelkedett Mehemed Ali egyiptusi harcza által a fényes porta és védnökei ellen, valamint Algier és Marokkónál a francia fegyverek mérköztek meg a beduinokkal és a „puszták oroszányával”; a déli Caplandban pedig, mely hollandi gyarmatból angol birtokká lett, a Cafferekkal és a hollandi paraszt boerekkal, kik a fekete és vörös, a capper és angol fegyverek kereszttüzebe szorulva, beljebb vonultak, nyilván csak azért, hogy az újból mívelendő földtől az angolok által újból megfosztassanak. – Szomorú történet! melyből csak három nagy név emelkedik ki három tragoedia számára: Mehemed Alié, Abdel – Káderé, és Pretoriuszé, a boér főnöké.

A régiek az életet mosolygó ifjú képében jellemezték, s a vígság, mint a lét nyugodt élvezete, a bölcseség volt előttük, mit egyik latin költő így fejezett ki: „ride, si sapis”. Berangér pedig így fordította át: „Ne vess, ha kopasz vagy.” – De ki tud képzelni magának egy néger arcot mosolyogva, kit otthon kutyákkal fognak el, s a szabadság hazájában kutyákkal őriztetnek?

Korunk ítésete saját szempontjából, mind a három

említettem eseményt örvendetesnek találja, mert függetlenné lett Egyiptom, mert a puszta Algiernál megnyitotta a civilisátiónak, a tengeri rablás pedig, mely századokig beszennyezte és elnéptelenítette egyszersmind a közép tengert, megszűnt; s talán, mert a más végén egy új piacot nyitott az angol gyapotnak és finom aczélnak, mi szinte fontos előhaladás lehet, mert míg Afrika csupa fényűzési cikket szolgáltat nekünk: elefántcsontot, strucztollat, aranyat, fűszereket és rabszolgákat, mióta „a dicsőséges francia fegyverek által Európa míveltségének megnyerve” is lett, cseréül szinte csak kávéházakat, bankféle játék asztalokat és európai fényűzést nyert volt.

Lehet tehát, hogy ez mind igaz, s Európa megelégedhetik hódítmányaival; de Afrika története szomorú marad, mert a legundokabb zsarnokságnak volt classicus földje mindig, s még ma is legnagyobb részben nem más, mint ember vadászó rengeteg és embervásár piac.

Egyiptus gúlái a bámulat lelkesedésére ragadtak már sokakat, de én nekem csak azon szklávok százezreit juttatják eszembe, kik ily éghajlat alatt ily kődarabokat emeltek magosra és mindig magosabbra, kiknek keserves izzadságát sem egy Pharao aszalt múmiája, sem az utazó angolok sámpányirozása a magosban nem fizethet meg. – Ily ár mellett aztán csakugyan jobbak civilisátiónk óriási palotái üvegből építve, pappendeklivel fedve, és levegővel világítva, melyekhez tehát sem kő, sem fa, sem emberfaggyú, s így négerárus sem kell.

A gúlák, a hatalmas Pharaok hiúságának óriási csóvái csak már, a mennyiben homok hamuja alá nem temettek az időnek: de a rabszolgaság még is nagy s szomorú ügye Afrikának. – Ember vadászatért folynak a belharczok és rablások, s ez az oka a négerfaj nagy vadságának. Ennek megoldásától függ tehát leginkább civilisátíója, s hogy ezen nagy ügyben tett legtöbb kísérletek, mind ügyetlen orvoslatok a bajt sok tekintetben súlyosbították, ez a mi históriáját főleg szomorúvá teszi. – A mi civilisátíónk ferde haladása akadá-

lyozta az övéket, mint a hajdan koré szükségessé tette a rabszolgaságot.

Egy kis történelmi ismeret, és felületes statisztikai kimutatás, meggyőzhet bárkit e paradoxonnak tetsző „állítást” igazságáról.

Hajdan a rabszolgaság az állami szervezet alapja volt. Még Plato sem tudta nélkülözni ideális respublikájában.

A lakosoknak tulajdonkép két osztálya létezett: a harcosoké és a dolgozóké. Egyik vérével, másik izzadságával áldozott a köznek, s bajos lenne megmondani, melyik húzott rövidebbet? – A katona még ma sem dolgozik sehol. Ki éltét minden órán veszélyezteti, legalább henyeség, vig és gondtalan élet által akarja, s kell hogy kárpótolja magát.

A rabszolgaság azóta vált anomáliává, és a szent lélek elleni bűnné, mióta a világ a keresztény civilizáció: a lelki és testi szabadság jellegét öltötte fel. – Azt, mit mindenki elkerülhetlennek hisz, mindenki nyugalommal és lemondással tűri, s a dolog maga nem válik immorálissá.

És a kereszténység terjedésével a rabszolgaság – mondhatni – önmagától megszűnt, s legfeljebb a mohamedanizmusra szorítva maradt, mely csak a zsarnokság vallása volt.

Jött azonban az ipar és kereskedelem korszaka. Az evangéliumi egyszerűség és emberszeretet helyett a fényűzés és meggazdagulási vágy foglalták el, s az eddigi hívők serege, az aranyborjú imádók sectájává vált. – Amerika felfedezése és a déli coloniák rendszere óriási lendületet adott a kereskedelemnek, de még nagyobbat a rabszolgaságnak.

Csak egy kalmárnép: az angol látta be kezdetben mindjárt a rabszolga rendszernek nem csak lázítón igazságtalan, hanem eszélytelen, sőt veszélyes voltát, s ki is mondta roszalását felette szóval és tettel. – Ez az angol nagyságnak örökös történelmi gúljája Afrikában.

Mióta a nagy Mansfield lord 1772-ben meghozta egy peres ügyben ítéletét: „hogyan angol földre me-

nekült minden néger szabad;” – mióta a nemes Wilberforce nőgatására 1824-ben az angol parlament a „rabszolgakereskedést tengeri rablásnak” decretálta; – mióta 1841-en az angolkormány nyugatindiai 800,000 sklávjának szabadságát vásárolta meg saját birtokain 10 millió font sterling kárpótlással; – meg kell ugyan vallani, hogy igen sok történt már ezen utálatosság eltörlésére, de ha a gyakorlati eredményt tekintjük, örömről a fagypontra esik alá.

A legegyszerűbb statisztikai kimutatás valódi hideg zuhany az emberbaráti meleg szívre.

Nyugatindia p. o. 1817-1820-ig évenként 20,000 néger vitetett be; 1840-ben már 90,000, mert a kávétermelés emelkedett. Déli Amerikában szinte többre volt tehető 200,000 fejnél, melyből az angoloknak évenként 8,000 (!) sikerült megmenteni. – Eddig ezen lelkes heringek elszállításában az ember veszteséget 1 T-re lehetett számítani száztól, mióta az ellenőrzés nagyobb lett 25-re. kik elhaltak, vagy ha „szorult a kapcza” tengerbe vetettek, s hogy például 100,000 sklávot lehessen fogni, legalább 250,000 megöletik.

De a belafrikai tartományoknak legfőbb, s majdnem egyedüli kereskedelmi czikke az ember. Szülők eladják gyermekeiket, királyok élnek alattvalóik húsának árából, s ha egy rabszolgákkal terhelt hajó szerencsésen rendeltetése helyére juthat, a „netto” bevétel, – a tiszta nyereség az európai civilisátor részére 100-200,000 dollár! - Nem csuda tehát, ha még ma is Délamerikában három millió fekete rabszolga él, bár évenként egy harmada hal el.

Nyugoti Afrika partjain Sierra Leonében az északamerikaiaktól több szabad néger állam állítatott fel. – Liberia saját fajú fekete presidensével 1847 óta souverain szabad állam 400 négyszög mf. területtel, de ez alig egy csepp civilisátiónk égetőleg szomszédjába.

Valóban nagy bajnak kell lenni ott, hol, mint Keltindiában Carmetic, Misore- és Malabárban egész légiói jönnek a szabad négeknek, hogy az angolok szeméi előtt adják el önnön magukat.

S ez eddigelé legalább kamatja azon rengeteg pénz-
öszevegnek, (több mint száz millió dollárnak) mit Anglia
a civilisáció ezen nagy ügyébe fektetett! – De természe-
tesen a siker hatása sem lenne kiszámítható 531.688
négyesög mf. és több mint száz millió emberre, mit ösz-
vesen Afrikának nevezünk.

1861-ben febr. 7-én, egy pénteki napon végeztetett
ki kötéllel Gordon John rabszolgakereskedő hajóska-
pitány az Unióban; a legelső, ki az emberiség elleni fel-
ségsértési bűn, a valódi „crimen lesae majestatis” miatt a
közönséges gonosztevők halálával múlt ki.

Most pedig az északamerikai kard van kihúzva
mellette. Várjuk el tehát nyugton a rettentő példa és sze-
rencsétlen testvéri harcz eredményeit, mert mint Gordon
ítélete szépen mondja: „az, ki a fehér és fekete embernek
egyiránt istene, nem hallhatja közönyösen legkisebb
gyermekének jajjait.”

De lökjünk fátyolt az emberiségnek ezen elfenesült
sebére, s nézzünk körül az új világrészünk déli oldalán
is, hol, mivel minden új, talán jobb is.

Délamerika.

Ha Ázsia és Afrika a hajdankor míveltségét, Európa pedig az újabb civilisációt képviselik, Amerika a jövő kor meleg ágyának tekintetik. – „Ha itt már mindennek vége lesz, van még egy menhely, hová a szabadság elhúzódhatik, s hála Istennek ezen szeglet nagyobb, mint az egész tömlöcz Európa!” – mondta Jean Paul.

És annyi igaz is, hogy hely van elég, s az állam alakja is mindenütt köztársasági, mert a brasíliai császárság is nagyon északamerikaias ízű valami; hogy azonban a sok üres hely mellett, és a democratiák egész műkiállításában is találtatik-e aztán valami a józan szabadságból? az éppen, a mire sok mindenfélét lehetne felelni.

De Isten világa évezredekken át fejlődött oda, a mi. A história egy lapja századok alatt íratik be. S mint a kopár sziklából porhanyulás és trágya letelepedés által hosszú időn át állhat elő a termő föld, úgy az emberiség történelmének elemei épp oly hosszú időszak alatt jutnak virágzásra. – Hogy Isten, világárok egy szegletét sem hagyja üresen arról bizonyosak lehetünk. – Lehet hogy Peruból nem csak a „guanót” hordják egykor sovány telkeink élesztésére.

S valóban e hitre nagy szükségünk van, ha Délamerika államaiban a változatos anarchiát, mit szabadságnak, és azon cifra chaoszt, mit históriájának neveznek, látjuk.

Egy forrongva készülő világ ez, mely még nem hűlt ki annyira, hogy azon oly nemes plánta, minő egy jól

rendezett állani felnőhetne, s annyival kevésbé humanis-
musban, nyugodt biztos szabadságban virágozhatnék fel.
A nagy zúrben repkedő részek majd itt, majd amott üle-
pednek le, s phantastikus jegeczekké alakulnak. Nincs
állandó súlypont, nincs elég vonzerő sehol. Örökös har-
cza az állami elemeknek: az elvek és embereknek, hol a
legszükségesebből: a rend és biztosságból van legkevesebb,
a béke pedig csak kivétel a rendes állapotból – Szabad-
ság helyett anarchia, erős kormány helyett más más há-
rom napos zsarnok, kiknek egyetlen mérges fogát sem
ütheti ki alkotmányuk.

Itt minden csak a nagy szántóföld, melybe az új
mag vették el. Új élet sarjadzik újra ott, hol a múmiák
milliói ásatnak ki a földből, míg az őslakók mindenütt
enyésznek el.

Λ délamerikai roppant spanyol gyarmatokban e szá-
zad elején indult meg mindenütt a szabadsági harc, mi-
dőn mindnyájan majdnem egyszerre rázták le a spanyol
uralom jármát, mely már tűrhetlenné vált volt.

Az alkirályok, vagy fő kapitányok önkénye határ-
talan, az „audienciás”-ok igazságszolgáltatása eladó por-
téma, a katonaság fegyvertelen, a jesuitai és inquisitói
káté szerint nevelt nép tudatlan és annyira erkölcstelen
volt, hogy még az ágyú golyókat is ellopta, s volt eset,
hogy a népet piasterekkel kellett lövöldözni. – Mily nyo-
morult lehetett az állás, mutatja már az is, hogy p. o. a
100,000 □ mfdnyi Texasnak 1824-ig nem volt több 6,000
lakosánál, s 1840-ben már 150,000-ig nőtt. Igaz, hogy
így is csak másfél ember jutott egy négyszeg geograf.
mértföldre, de legalább azóta ily óriási arányban sza-
porodik.

És a nagy, bár részekre szaggatott harcza, megter-
metté a nagy neveket is . B o l i v á r é t , M i r a n d á -
ét, P u y e r r e d o n t , az ifjú hős S c u - t, valamint
H i d a l g o és D o l o r e s lelkészeit is, kik függet-
lenségének megalapítói, s nagy részben szabadságának
vértanúi lettek, de a sors megtagadta tőlük a Washingto-
nokát, a kard mellett a tanácsházi nagyságokat.

A régi rosztat tehát feldönteniök, mert már a zsarnokság szűférge megőrlötte azt, könnyen sikerült, de az újban a jót megalapítani, megerősíteni, és fentartani, mi sokkal nehezebb, nem. – Szabadok lettek, de csak hogy egymás szabadságát üldözzék s azt kölcsönösen lehetlenséék.

Északi csúcsán a mexikói, – lejobb a central-amerikai, (a régi Quatemala) délen a columbiai frigyesülés, délnyugaton a 13 tartományból álló ezüst folyami (Rio de la Plata, vagy argentinai) frigyesült respublikák alakultak, de másnap mindjárt feloszlásnak indultak.

Minek democratiai kormánynak kellett volna lennie az északi minta szerint, csak folytonos dictatura lett, oly szeretetre méltó apró szörnyetegek alatt, kik magukat szerényen presidenseknek, vagy egyszerűen tábornokoknak nevezték.

Ezeknek sorozata valódi Walhallája az újvilágnak, p. o. a Montevideoi Ribiera és Buenos Ayresi „vérszomjazó bolond” Rosas, mind kettő pásztor ember volt, kik a dél végtelen Savannáin bérért őrizték a marhát. Egy Carrera, ki sertés pásztorból dobossá avangirozott, de olvasni nem tud; – a míivelt, de jesuitai falábos S. Anna, s a csudálatos Francia, oly természeti elleni zsarnok, ki a vallásról, szerelemről és pénzről, – tehát a fő három emberi szenvedélyről nem tudott semmit, s egy új államot rendezett, midőn a legjobb szenteknek a lőfegyverek sorozatát tartotta.

De minden „capacitás” S. Simon grói elvei szerint, a maga helyén és idején tör magának utat, meg kell tehát vallani, hogy délnépe sincs jobb vászonból szöve. A „Guachos”-ok a legvadabb nép faj, s minden kalandori vállalatnak, lázadásnak és pusztításnak kész eszköze, míg ellenben a „Pampas”-ok, a nádas síkságok lakói, valódi lajhárai az Isten képére teremtett fajnak. Míg a szivar szájukban lehet, s ők a tűz körül heverhetnek, boldogok és elégteltek annyira, hogy senki fijának, vagy ügyének kedvéért nem mozdulnak meg. Az ökör itt minden, nem a pampas ember. Húsával élnek, összevarrott bőrében

tartják gabonájukat, abban, egy szegre akasztva csüng a gyermekük, s az ökör csontok szolgálnak karó és tüzelő helyett.

Mit használ aztán minden alkotmány, mely democraticus képviseleti, ha a nép arra még korántsem érett meg, hogy önmaga gazdája lehessen? Népsouverenitás proclamálva gyermekek, és sajtószabadság azok részére, kik olvasni nem tudnak. – Zöld szilva aszalva. Tessék!

Már Északamerikában is, „a királyok népének hazájában,” meg van az író a köcsög fenekén. Próbáljon csak valaki a szabadsajtó classikus honában p. o. a rab-szolgaságról amúgy lelke meggyőződése szerint, s kellő respectus nélkül a felséges nép iránt irni! – A „lynch”-féle bunkós ostracismus, nem nagy ritkaság, s a vadon urai (The lord of the Wilderness) száz meg száz mérföldön uralkodnak a vad medvék és szelíd rendőrség felett Képzeltetni tehát, hogy mi lehet még itt, midőn amúgy javában forr minden, hol 3-600 elszánt ember nagy országok sorsa felett rendelkezik, s hol még a híd alá rejtőzött Bolivar is hallotta feje felett „halál a zsarnokra” népe isteni szavát?

Itt a szélsőségek folytonosan érintik egymást, és folytonos küzdelemben vannak egymással. Centralisták és foederalisták, ochlocraták és fedett egyeduralmi pártok vitáznak egymással, a tanácskozmányokra pedig a végzést mindig a kard és ágyú hozza meg,

Államrészek államrészekkel állanak harczban, egyik főnök, egyik párt a másikat üzi el, s minden tábornoknak meg van a maga fegyveres pártja, mint a „schlaf-rokos” Európában minden befolyásos személynek a maga lapja, itt nem szavakkal, hanem golyókkal conversálnak,

Egy alkotmány él reggeltől estvélig, a főnök estvétől reggelig, s akkor aztán az első kicseréltetik, mintegy pár szennyes keztyű. a második pedig föbe lövetik – hátulról.

A sokat emlegetett M e x i c o egy ilyen feloszlásban lévő gyönyörű mákvirág, egy oly érett gyümölcs, melynek még csak magva van meg, miután

húsa mind lehullott, s ez is már az európai „magnyitók” kezébe került, kik aligha kis királtságú lapdacsot nem adnának be neki.

Legnyugottabb még *Brasília*, Ez csak egy császáraját üzte még el, s tőle is csak egy tartománya: *Montevideo*, vagy a *Banda Oriental* szakadt el. Bár alkotmányos császárság, a kormány nem erős.

A csudálatos *Paraguay*nak is, ezen hajdan jesuitai telepnek, később pedig egy dictatorrá emelkedett doctor ügyvédi experimentumai boldog helyének, mióta *Franciája* meghalt, ellett vele temetve „paradicsomi csendje” is – sok pinczére és szakácsa van.

A nagy *Sz.-D o m i n g o* sziget pedig történetével és drámai jellemeivel csak ugyan inkább egy regénybe, mint a komoly *Clio* szájába való.

Mi lesz tehát az ily államokból, melyek szakadatlan küzdelem és feloszlásban vannak, az oly társadalomból, mely folytonos anarchia?

Felelhetném: hogy a gondviselésnek mutató ujjá máris látszik az északi rész folytonos terjeszkedésében, bevándorlók, gyarmatok és fegyver által, mert kétségbeesésében azt is mondja végre az emberbarát, mit már egy névtelen itt Amerikára alkalmazva mondott: „hogy még a hódítás is megszűnik erkölcstelenség lenni, ha az által nem csak a hódítás, hanem valódi civilizáció is eszközöltetik.” – Az egoismus is jobb, mint a gyilkolás és pusztítás anarchiája.

Úgy látszik, hogy a tiszta és kevert spanyolvér honában az angolszász fajnak kell örködni, hogy a barbárság el ne terjedjen. – Kétséges lehet ugyan, hogy a foglalat politikája hasznos lesz-e észak uniójára, de délre okvetlen áldásnak kell lennie, mert dél északról igen igen hátra van, s csak kettőben nem maradt el: papiros pénzben és adósság csinálásban. – Az állami adósság oly terhes, mint a kevéssel ez előtt „szűz vállú” unióban. Csak a kamatfizetés délen, – mert hiszen a töke letisztázásáról csak – ábrándozni lehet mindenütt, – de itt mondom a kamatfizethetés is annyi, mint = 0. –

Azon föld, mely egykor aranyával öntötte el Euró-

pát, most saját rongyaiban leli fel csak kincsbányáit. -
Ebben tehát A m e r i k a úgy hasonlít E u r ó p á -
hoz, mint rohadt n a r a n c s hasonlít a rohadt a l -
m á h o z .

Van azonban neki még sok más baja is, melyek
ellen Bolivar Simon, – ki, miután sokáig „arany
tartományok” felett rendelkezett semmit sem hagyott
hátra, mint az Andeneken keresztül hannibali átvonulá-
sának emlékét, s honja históriájának „el libertador” ne-
vét, – a gyógyszer halála óráján e sóhajtással fejezte ki:

Egyetértés! egyetértés!

Ausztrália.

Az utazót, ha egy nagy városnak minden nevezetességeit megnézte, a kíváncsiság, ha egyéb nem, végre elviszi a nyomor helyére is: az ispotályokba és börtönökbe.

A vén felmagzott szűz, kinek becsületes neve Európa, „egyik kezében a bibliával, másikban a karddal” folytatja civilisátori nagy munkáját, miután az előtte veszélyesnek látszó korszellem ellen mindenfélét: érvágást, baunscheidirozást, vizes pokróczot, vértisztító hajtót sat. megpróbált, végre azon eredeti gondolatra jött, hogy társadalmi betegeit a világnak egészen külön s távoli részében helyezze el, s Ausztráliát nagy szigetvilágával ispotályul és börtönéül szemelte ki.

Hogy itt mi lesz azokból, kiket javítania, azaz: tanítani és segítenie kell vala? hogy a sok zsebvágó, gyilkos, politikai rajongó, és emancipált nő hogyan lesz el együtt? hogy a sok farkas, sakál, róka, s más ragadozó állat felfalja-e egymást, vagy egymás kedvéért és jó voltáért kiszelídül kölcsönösen a homeopathia: „szeget szeggel” nézete szerint? – azzal aztán ő nem törődött. Neki nyugalom kellett, és azt olcsóbban és biztosabban nem találhatta meg.

A monda szerint Rómának magvát is az asyllum öszvegyült csőcseléke tette, s maga a két testvérfőnök Romulus és Remus farkas tejjel táplált fejedelemfi volt, s még is Róma a világ urává nőtte ki magát.

Több physiolog is tette már azon észrevételt, hogy törvénytelen házasságbóli gyermekekben rendszeren több a szellemi kovász, mint a törvényes aluszékony ágyból születteknél.

Lehet-e tehát ezekből Ausztrália jövendő sorsára következtetni?

Hogy ott rabló bandákról (bushrangers) tudósítanak folytonosan, kik e nomadi fosztogató életmód mellett vélik legkönnyebben a mindennapit megkereshetni, ez úgy hiszem, senkit sem lephet meg, mert azon ördögöt, mi már a vérben rögzött meg, a példabeszédként: vasvillával sem lehet exorcisálni, de meglepő ellenben az, hogy ott rendes városok, sőt államok, bámulatos sebességgel, mint gombák nőnek ki a földből, s a lakosság száma, még a legfinomabb vászon cselédség nagy szűke mellett is igen szaporodik, s minthogy ezen bűnbánó életű lakosság vásárnaponként fekete kabátban szokta végig hallgatni valamelyik methodista pap érthetlenségeit, néhány angol posztógyárnak munkát is szerez. – Kár hogy a nagy meleg miatt ezen jó emberek kaucsuk czipőt és szőrharisnyát is nem hordhatnak! – jegyzetté meg egy emberbarát.

Úgy látszik egyébiránt, hogy a természet maga, ezen világrészünkénél egészen szeszélyesen járt el, mert ott minden rendkívüli és sajátzerű. A fáknak, növényeknek, hegyeknek, szikláknak, sőt az állati világnak alakja is egészen más, mint egyebütt.

És az ily physikai világalkathoz csak oly morális basisu társadalomra volt szükség, minőt az emberek szeszélye gondolt ki, t. i. olyanra, mely immorális életű, és antisociális nézetű polgártársakból alakul, s készen lesz a czifra világ, a még eddig nem látott politikai Wirthschaft.

De lássuk mindenek előtt minő az ott ma.

Már „Polynesia” neve mutatja, hogy a szigetek világa, melyek közül természetesen nem mindegyik olyan, mint a Margit, vagy Csepel sziget, mert elvéteve akad oly nagy is, minő egész Európa.

A német alföldi coloniák közül Java és Sumatra legnevezetesebbek voltak előttem már gyermek koromban, miután a legnagyobb és legszebb pillangók oda valók, Borneo pedig azért oly híres ma az experimentáló politikusok előtt, mert ott 1839-ben egy James Brooke nevű magánzó, saját privat mulatságára egy országot kez-

dett rendezni; mi szinte igen nemes passió lehet, miután az ember fia sehohsem szeret egyedül lenni, „mint üres boltban a görög.”

Cook felfedezései által ismeretessé lett Új-Hollandon Banks úr előbb botanisált; (Botanybay) a practikus angol nép pedig Sidney, Jackson, s más helyeken büntető gyarmatokat kezdett legelsőbben alapítani. Ötven évre 1788-tól vehetni, mint egy százezer ily elkárhozott lelket.

Igaz, hogy később, miután sok úgy megjavult, hogy a többi javítandók bírójává is válhatott, eltértek e rendszertől, s a szabad bevándorlást 20 font sterlinggel segítették. Miután azonban az ily szabad bevándorlóknak a szép Adelaida gyarmaton rendesen első dolguk volt megszökni ismét, a Marquesas szigetek – Nukahiva va sat., melyek 1842-ben Franciaország részére foglaltak el, III. Napoleon alatt jutottak, mint deportácionális hely, szomorú hírességre.

De csak nevét is sok lenne elszámlálni az új coloniáknak. Az ily száraz terminologia, valamint a még mindig korszerű „párisi kéjutasztások” helyett, sokkal jobban esik megjegyezni, hogy minden angol gyarmatnak húsz év óta alkotmánya van, t. i. 15 személyből álló törvényhozó testülete, és végrehajtó tanácsa a kormányzó oldala mellett, ki a törvényeket szentesíti, fenmaradván az anyaország korlátlan vétója, 1850-ben Lord Grey alkotmányt adott a coloniáknak, melyekben a választási census 20 font sterlingről 10-re szállított alá, – s 1834 óta bank is van itt, eredetileg 200,000 font sterlinggel.

Az európai civilizáció tehát oly óriási léptekkel halad itt, hogy nem csuda, ha az őslakók – a Pápuák – mind inkább húzódnak a vizetlen távolba hátra, hogy egészen fel ne olvadjanak abban, mint medveczukor a köményes vízben, mint szagos faggyúgyertya az alkotmányosan befűtött kályhán.

Mert az angol példa ragályos! – A francia protectoratus alatt levő Otaitin Pomare királyné képviselői alkotmányt octroyait, eskütt székeket állított fel, Ő maga pedig Lukács evangéliumát fordítgatta. – No no-

lulun (Sandwich szigetek) III. Tameameha ő felsége statutanács és a „Sandwich island gazette” moniteur felle lap mellett uralkodott, és új üst színű parlamentjét egész britt ünnepélylyel szokta volt évenként nyitni meg. Sőt mesélik az Új-sidney-ből Új-walesbe hajózó idegenek azt is, hogy egy ily „vad majestas” gazdagon hímzett világos kék palástjában, rettenetes nagy kalappal és vállrojtokkal, – de ing és saru nélkül, – a megérkező hajókat szokta meglátogatni, s leereszkedőleg vendégeitől néhány pennyt, a „nagy nemzeti adósság” fokosának rovására kölcsönözni, hogy, – mint motiválni szokta, – betegeskedő fenséges nejjének egy csésze theára, és önmagának egy korsó serre való jusson is maradjon is.

A szegény és tudatlan pápuákon kívül, senkinek sem juthat eszébe tehát a papír alkotmányok és papír bankók áldásait kétségbe vonni, feltűnő mégis Ausztrália történetében, hogy a legnagyobb népáradatot oda 1850-ben nem ezen divatos népboldogító eszközök t. i. a paragrafhok és feczlik, hanem a Melbournban felfedezett arany gazdagság idézte elő. Azon 120 fontos aranydarab, melyben egy melancholizáló fegyencz megbotlott, százezreket villanyozott fel. Boldog, boldogtalan futott a diggins-ekbe, magával vive kész csigaházát, kályháját sat. A pásztor elhagyta nyáját, a matróz hajóját, a boldog férj Xantippejét Mindenki ásta, kaparta és mosta képzel, lábbal az aranyat, minek eredménye lett, hogy végre egy darab kenyér majdnem annyit ért, mint egy akkora súlyú arany, mit senki sem ehetett meg.

Ausztráliának arany termelése két év múlva 150 millió forint értékű lett, valamint ugyan annyi lakosainak száma is.

De könnyű is a szaporodás ott, hol az arany oly sok, a föld pedig e mellett is drágának találtatván, ingyen foglaltatik el.

Legközelebb egy angol: J. C. Ross, fia az északi-sark vizsgálójának, a legnagyobb déli szélességet 78°4' érvén el, egy nagy continenst Victoria tartományt fedezte fel. – Mondják, hogy itt, mivel emberi lakói nincsenek,

csak a czethalak és fókák folytatják antdiluvianus vilá-
gunk törtéelmét.

S így már nyájas olvasó! csakugyan elérkeztünk
volna a világ végéhez, hol a régi magyar eredeti gondo-
lat szerint „lábainkat a semmibe lógázhajjuk.”

Tehát a viszontlátásig, más téren, hol elmondandjuk
azt. mit a népek nagy panorámájában tanultunk, ha az
t. i. ismét csak semmi nem lenne, – mert:

„Első lépés a bölcseségre tudatlanságunk ismerete”
– oktat a philosophia.

TANULMÁNYOK

Tanulmányok.

I.

„Hadd lássuk már most a medvét!” – gondolhatta sok türelmes olvasója az „Alföld”-nek, ki az egyes politikai situációk körüli fejtegetéseimet eddig, figyelemmel kísérni szíves volt, ámbar talán többször torkán akadhatott a sok sovány európai és nem európai kérdés szálkája, – mint a becsületes falusi auditorium rivait egykor a festett színpadon hadonázó drámai hősre, miután lelkéből megelégtelte az eddigi mulatságot.

Én pedig magam sem tudom, hogy a sok szárazság után, nem „fogjuk-e meg mi is úgy a medvét” mint az alföldi ember pusztai szérűjén; mert a mai vizenyős politikában is lehet ugyan egy pár apró halat fogni meg az egészség gas humornak, de hogy ebből a sok tudványó éhes gyomor aztán jóllakhatik-e? mint Isten igéjéről megírva áll, – az egészen más kérdés.

Az olvasó, kivel bejártuk Tornyát, Battonyát, talán kíváncsi már a végére, én pedig őszintén szólva azt nem tudom ismét, hogy hol kezdjem meg most, miután az első pontot leírtam, s a nagy gondolkodó jelt utánna húztam.

Mert csakugyan úgy rémlik előttem, hogy legjobb megoldás lenne, ha az olvasó az előadott tényekben maga lenne szíves a természetes, sőt több tekintetben kényszerű következtetéseket vonni le.

A természettan rendszerei között van egy, mely a színeket nem magában a látott tárgyban, hanem a néző szemében véli rejteni, mi aztán természetesen a legjobban

megfejtí azt, hogy ifjú leányok és ifjú democraták miért látnak mindent piros színben: a magyar huszár nadrágokat és a garibaldi-féle ingeket, a vén nénik és vén diplomaták pedig mindent feketének: az emberi szív természetesen vágyaitól egészen le a szegény manóig.

Aztán rendes tünemény az is, mi tehát egy pusztai politisálónál sem lephet meg senkit, hogy míg sok toll igen ügyesen forog a negativitások terén, mihelyt önmagunkból kell teremtenünk, megbicsaklik a nyelv, és csü-törtököt mond a logika. – Egy jó íróra legalább száz jó kritikus esik, s korunk oly gyarló, hogy nagyszámú íté-szeire nem nagyon orrolhat is.

Rengetege táruul fel előttünk az eszméknek, de éppen ezen rengetegben, legyen az bár lelki forrás nélküli pusztá, vagy az elfogultságok ős erdeje, semmi sem könnyebb, mint az eltévedés, mert míg egyes nyomokat, sőt kopott ösvényeket is látunk nem találunk itt, mint a civilisait polizeistaatokban mutató táblákat, melyek útba-igazítók és utcontok egyszersmind. – A gondolatok vámmentesek mindenütt. Csak a szó és betű tárgyai a contrebandoznak.

Igaz a „modern” eszmék, és az új rejtély és vágyaknak ezen víz és fűszegény saharájában, már néhánynak sikerült elég pontos térképeket dolgozni ki, s egyet a legjelesbek közül Toqueville után Fábíán Gábor derék veteránunk is átmagyarított, hogy láthatnánk és okulhatnánk mi is; de a situatio, – mondhatnám -naponta változik. Egy viharos szél, – minő van ma elég, – befújja az ösvényeket; a legelső reactio fris hófuvataga elfedi a nyomokat. A vándor utoljára is az égre kénytelen nézni fel, hogy lábai el ne tévedjenek a földön. Kétszer, háromszor boldog, – mint a latin költő monda, – ha ott vezér csillagát találja fel. – A sötétülő föld felett, csak a hit lám-pái világítanak.

Egy tény áll azonban kétségbevonhatlanul minden elfogulatlan előtt.

Mi ma egy egészen új világ előcsarnokában állunk. A függöny hátunk megett legördült. A múlt hitével, vágyaival, meggyőződésével törekvéseivel és álmaival his-

toriává vált. Előre kell mennünk akarva vagy nem, mert a visszavonulás vonala el van vágva. A mentő hajók és csolnakok a múlt század végéni nagy állami égés, korunk Trójájának lángjai által felemésztettek. Ki megáll, és hátra néz, az előre és mindig előre siető tódulat által eltapostatik.

Hol lesz a megállapodás, mi lesz a végkifejlődés? – ki merné meghatározni, bár találgatni mindenkinek szabad, s a legjobbat remélni legjobb.

Hogy most ízetlen, fanyar, sőt néha keserű és undorító sok mindenféle, abból mi sem következik. A legjobb bor, ser, és nádmézszesz meg sem ízlelhetők forrásuk időszakában.

Mi visszataszítóbb a szőrös hernyónál, a sima kucacznál? mi érthetlenebb, csudálatosb lény a féregbáb-nál, a gubónál, mi mozog, de nem él? s mégis mi hasznosb a selyem bogárnál, mi szebb és ragyogóbb az ékes pillangónál?

Korunk ezen hernyó, ezen báb. Reméljük tehát belőle a pillangót, mely harmattal, mézzel, és virágillattal él.

Hit ád ösztönt a munkásságra, remény tart fen a küzdelemben, emberszeretet (az erény dióhéjban) a vezér csillag. A hit tervez, a remény cselekszik, de „a mennybe csak a szeretet megy be.” –

Ezen hármas jelvény alatt folytassuk mi is munkánkat.

II.

Azok, kik világunk történelmét, – az emberi nem életleirátát, – tudományosan rendszeresítették, három fő korszakra osztották fel azt: az ősi, a régi és új történelemre, melyek ismét hármas apróbb korszakokra oszlanak fel, és mindig rövidülnek, mert az akadály kevésbül, a haladás gyorsul.

Ha pedig az emberiségnek nem a korszakokhoz és évekhez kötött kül, hanem művelődési beléletét tekintjük,

eddig négyes fokozatot találunk, mint lépcsőt: theocratia, rabzolgaság, feudalismus, és polgári szabadság.

Az első Isten nevében uralkodott a lelken; második erőszak által a testen; harmadik születési előjogainál fogva a véleményeken. Ma már csak a birtok és pénz nyúgei a teljes egyenlőségnek.

Előbb volt a „bramin” és „paria”: a tiszta és tisztátlan; aztán az „úr” és „szolga”: az erős és gyönges, később a „nemes” és „paraszt”, ma a „birtokos” és „proletár.”

Kezdetben a sötétség, aztán a hatalom, később a születés, ma pedig a pénz ellen folyik a harc.

A történelem tehát, mit Schakespeare, „a testé vált időnek” (Body of the time.) nevez, nagy tankönyvet nyit fel előttünk, mely az emberi nem tévedései és gyöngeségei által a múltban, a jövő bölcseségének anyagát foglalja magában; de nem egyaránt fontos mi reánk nézve.

A régiben egyes kiálló nagy emberekéi kajátafc valódi óriásait a jellemnek, mint a testnek, Vallás, szokások, viszonyok, nézetek, szóval minden egészen írás, mint a miénk. Alig értjük e korát a homályos eseményeknek? s minden viszonylataiban éppen fel nem fogjuk. A lélek szemeinek épp úgy, mint a testének meglévén saját távlat, a tanúság oly világról, mely tőlünk oly távol van, elveszett A cyclopsok és mamuthok. világa mi reánk nézve csak mese és monda, miben inkább gyönyörködünk, mint okulunk. Felczifrázzák lelkünket a phantasia képeivel, de a napi szükségletre valót nem adják meg. Csak az újabb történelem festi saját életünket, s így befolyása is közvetlen.

Különösen pedig az 1789-iki francia forradalom volt a legelső nagy politikai és sociális mozgalom, melynek fontossága csak későbbi fejleményeiben lett felismerhető

Ez volt az újabb kori nagy eszme harc kezdete. – A legnagyobb szerű küzdelem volt ez. mit a világ látott, s mind az, mi azóta történt ezen harcnak nyílt vagy alattomos folytatása.

A legszentebb eszmék, s legbámulatosb tettek, fustató sophismák és unalmas, javíthatlan; „routin” kísére-

tében jelennek meg. Az óriási és pulya, a rendkívüli és köznap, a szilaj genie és burocratikus múmia, a pirosvér és hamisított pomádé egymás mellett.

Nagyszerű negatiókkal és visszahatással indult meg a régi hit és meggyőződés ellen, s épp oly heves és ki-méletlen volt a felelet is.

Az addig hatalmasok, biztonságuk szunyadásából felrázva, még ma sem tájékozhatják magukat« Visszarettennek a követelések nagyszerűségétől, kétségbeestek jövőjük felett, sa felelet, mint rendesen a túlhajtott igényekre, e volt: „így hát nem kaphattok semmit.” – Ki bottal köszön, annak természetesen doronggal felelnek.

De a világnak meg kell kapnia mégis azt, mi a kor kívánalma. Ma már a józanabbak ezt nem is tagadják, s – most ismét az a kérdés: „Mi hát a kor józan s kielégíthető kívánalma?”

A kérdés mily egyszerű, oly nehéz megoldású, már t. i. nem papiroson, hanem az életben. Hogy a „betű” öl, és nem éltet, ezt leginkább korunk históriája tanúsítja.

Az elméleti felelet oly sok, mint a „tökmag,” melyek közül sok már is díszes „úti tökké” nőtte ki magát, de a gyakorlatban mindig egyet találunk: egyik részről révolu t i ó, a másíkról: r e a c t i ó, tulajdonkép tehát csak majd felül majd alul jövő forradalom, – Nem csuda, ha a megoldás a két szék közt mind eddig a pad alatt maradt

A francia forradalom előtt a fejedelmek korlátlan uralkodók voltak. Hogy a föld és nép az ő uralkodó családjuk birtoka, azt senki kétségbe nem vonta. Tehettek a mit tetszett, mert senki ellent nem mondott. Ők igyenesen „Isten kegyelméből” uralkodhattak, mert „a nép akarat” nevében senki belé nem szólott. A koronára húzhattak hálósípkát, s nyugodtan alhattak vagy dorbészolhattak. Még Luthernak reformjai is mind a vallás és szellem körében maradtak, s az államhatalmát érintetlenül hagyták, sőt a nyugalomvágy, mely a harmincz éves zavarokat követte, reájuk még kedvező volt.

Ma már az idők nagyban változtak. – Az elavult régi elvesztette hatását, s az új talán még csak első heves fogyásán ment át.

A diplomácia mesterséges épülete: az egyensúly tartatlan. Az idő befőözhatlan lyukat ütött az eddigi kormányzati bölcseségen. Tankönyve elrongyosult. A nagyhatalmi oraculumok és kormányzati mysteriumok, melyekben már senki sem hisz, elvesztették varázserejüköt. Még csak a szurony támogatja minden oldalról. A világ látni akar, okosabb lett, s azon gondolatra jött, hogy ő maga arassa is azt, mit vetett. Új politikai physikát, új morált, s ezekhez új politikai naptárt kíván.

De a történelem hasztalanul látszatik megírva lenni. A hatalmasok csak az emberi nem árnyoldalaira spekulálnak, mert csak ezt tanulmányozták. Eltanulták a Caesároknak mesterségét, s figyelem nélkül hagyták ezen mesterség eredményeit. Látták Napóleon szerencsését, de behunyták szemeiket bukásánál, melylyel épp a letiprott nép úgy boszulta meg magát. Benne csak a legitimitás β nem a népjog megsértőjének intő példáját látták.

Mi lett hát az eredmény? – Egész láncolata a vulkánoknak Európában, lábaik alatt, és az örök sors intő szava fejük felett. S ők tétováznak mégis, mint az útját vesztett utas éjjel a pusztán. Nagy kört csinálnak, de mindig visszatérnek oda honnét kiindultak.

Átalakulóban van minden, megingatva minden. A régi támaszok gyökerükben törtek meg. A monopolizáló igények, a hadsereg, mértföldek, az erősb joga, mind tartatlan. A kor egészen mást kíván, mint ármányt, elaltatást és bizalmatlanságot. Erkölcsi és nemzeti alap kell mindenben.

A politika még soha sem volt valódi keresztényi, pedig a szeretet és haladás tana nem csak egyeseknek, hanem a népeknek és kormányoknak is szól. A telhetlenség, dicsvágy, rablás és csalás politikája igyenes ellenmondásban van vele. Az embergyilkolás „en gros” nem lehet dicsőséges tett, mert az ily dicsőség gyalázatja az emberiségnek; a diplomácia rókája nem lehet az evangélium szelíd béránya.

Mert a haszon és hatalom minden, a jog és morál pedig csak a gyöngék fegyverei, innét származott minden baj, hogy a régi tradíciók az új eszmék felett túl-

súlyra vergődtek, ez nem engedi a gyógyítást. – Ezt minden állam történelmével bebizonyíthatni.

Azzal, hogy a mai törekvéseket kivihetetlen ideáloknak neveztük el, nem segítünk a bajon, nem mondunk semmit.

Lehet, hogy sok, mit oktalanul követelnek ma, csakugyan kivihetetlen, de csak azért, mert oktalanság, s ami ilyen az ellenmondás a természettel. De az úgynevezett politikai ideáltóknak feladatuk realitássá válni, s mi hiszünk ebben, mert megvagyunk győződve, hogy a vágyak a népet felvilágosodás, tisztult morál és szabadság által emelni nem egyedül arra valók, hogy néhány könyv lapját betöltsék, némely ünnepélyes dictiókat felpitykézzenek.

Erre pedig két garantiánk van:

1-ör. Az emberi ész, mély postulatumait épp azért, mert ő a földön a legfőbb hatalom, minden akadályok dacára előbb vagy utóbb, de okvetlen létesíti.

2-or. Azon valami, mit határozottabb szó hiányában a gondviselés akaratának kell mondanunk, s mi a haladás útján fentartja és vezeti az emberiséget, s mi már a dolgokban magokban annyira meg van, hogy a rosznak is erre jó az eredménye, s mi majd nem kézzel foghatólag nyilvánul korunkban, mit tehát csak az esztelenség és rősz akarat tagadhat meg.

Sok visionariusnak mondatott már, ki csak a jövőnek előhírnöke volt, s a kereszténység sok ideálja teljesülésben ment.

Platónak ideális köztársaságáról írt könyvében lerakott eszmék, épp úgy áthattak az akkori világ politikai és sociális viszonyaihoz, mint például Sue Jenő „Martin” című regényének végén kifejtett socialista eszmék a mai viszonyainkhoz. Utópia mind kettő. Eszmény képe az emberiségnek mind kettő. Csak egyik két ezer év előtti, a másik pedig mai. S vajjon min alapszik Plató republikája? – Felelet: a rabszolgaságon, mi ma már, legalább világrészünkön egészen elítélve van.

Hol ma tehát a legutolsó európai sem áll, odáig Plató nem emelkedhetett. A mai tömeget a legtisztább fej, a leg-

emberszeretőbb szív, sőt maga az álmadozás otól nem ér-
 hette. Olyat tett fel, mint nélkülözhetlent az ó kor első böl-
 cse, mit ma a legvastagabb ágy, a legsötétebb szív, sőt
 maga az önzés sem merné visszakövetelni. – Mi ma csak
 vállat vonítunk azon, mi hajdan ideál volt.

Hogy a világ egykor egészen nélkülözendi régi po-
 litikai alapjait, egy cséppel sem nehezebb felfogni, mint
 lett volna nehéz elhinni hajdan azt, hogy lesz oly tündé-
 ries világ, mely gözzel nyílsebesen utazik és csépel, vil-
 lanyossággal ir, napsugárral fest, levegővel világít és fűt.

Jelen történelmi korszakunk kezdetén mindjárt három
 nagy szó íratott fel a haladás lobogójára: „s z a b a d s ág,
 e g y e n l ő s é g és t e s t v é r i s é g !” melyeknek
 corollariuma lett volna mintegy az a n y a g i jólét,
 miután minden népnek kettő kell mindenek felett: jólét
 belül, és függetlenség kívülről.

Ezen jelszavaknál és törekvéseknél tehát csak egy
 maradt ki, s történetesen az alap: a morál, erköl-
 csi b a s i s s a a j o g t i s z t e l e t n e k , sa meg-
 kezdett harcz kezdetben mindjárt mégis termetté gyümöl-
 csét a Convent alatt. – Ha nem morál az alap, a guilo-
 tinnak kell támogatni mindent, és a revolútiók theoriája
 népszabadsági cultussá válik.

De szóljunk legelsőbben is az anyagi jólétről.

Anyagi jólét.

I.

Az ember test és lélek összeolvadása. Csodálatos egy aniphibium, mely az érzéki és szellemi világban hon van, Átszellemült anyag, a menny és föld fia.

Az ember érdeke, s így műveltsége is kettő, s mivel az emberiség nem más, mint az ember „melynek biographiája a történelem,” a népek érdekei is szellemi és anyagira osztatott már akkor, midőn az emberről beszéltek legelsőbben.

A lelki egészség népeknél is a testinek kifolyása. A test szolgálja a léleknek, „s a szolgának erősnek kell lennie” mondja Rousseau. A materiális irány tehát csak akkor lesz káros, ha a szellem rovására túlsúlyú, ha ő az úr.

Korunk materiálisnak mondatik, s én már szóltam „per tangentem” ellene, de bizonyára nem azért, mintha idealista lennék, de mert minden készül lenni mindenben, és ha túlsúlyú lett, az emberben éppen a legnemesbet fenyegeti.

Ha már valamely irány túlsúlyú és egyetemessé lett, annak hatása az egész emberre, s mind arra, mi vele kapcsolatos, kiterjed: vallásos és erkölcsi fogalomra, tudomány és művészetre, társadalmi és polgári állásra. Minél nagyobb tért foglal el ő, annál szűkebbre szorul a szellemiség határa.

A tudomány reális iránya éppen a humanismust fenyegeti veszélylyel, s a ragyogó színek és hízelgő képek

mellett elvész a művészeti ihlet s magasztosság. Ha csak mindent üveggel nézünk, és vegytanilag kémlelünk, oda lesz a lélek; – ha mindenben a hasznot kutatjuk, oda lesz az erény önzéstelensége. A vallásba szervtani problémává lesz a lélek halhatlansága, beteges idegessége a szigorú morál lélekismeretessége, üres speculatióvá a tudomány feladata: az igazság, a szépművészetekben felesleges lesz az eszményi. – Midőn az ember mindenben a realitást keresi, éppen akkor vész az, mi igaz, jó és szép, mi minden tudásnak végcélja.

Alig hiszem hogy tévedek, midőn azt állítom, hogy a materiálizmus pusztítása az emberiség főszentségei körül máris világosan látható, a mint nem is lehet másképp.

Az emberi szellem bizonyos célta tesz fel mindenben, s így az egész mindenségben is, mi nem más, mint okadatolt gondolkodás, mi nélkül csak babona, álmodozás, és utánmondás képzelhető. Világos tehát, hogy a célhoz, mit felismer, mit helyesnek és jónak hisz, alkalmazza munkásságát is. Ha tehát a cél az anyagosság sínletén sehol felül nem emelkedik, ilyennek kell lenni eljárásának is, s ha a materiális nézetű mind a mellett is istenfélő és emberszerető, azaz: erényes ember, ezt nem szellemi magasb röpte okozza, hanem csak praxisa áll ellentétben elveivel. A jó szív szavazza le nála az ítélő ész.

Pedig a szellemi elv, ellentétben az anyagival, épp az isteni szellem örök követelménye az emberben, s a tudomány, mely ezen iránytól eltér, az élet, mely ezen útról letéved, egy hazai írónk talált hasonlata szerint „a szentegyházból a konyhába költözik.”

S innét a mohóság az anyagi élvezek után is, s mint-hogy az anyagi élvezek kincsládájának egyedüli kulcsa ezen négy betű: p-é-n-z, innét ezen pénznek korlátlan uralma épp a szabadság és egyenlőség korszakában.

A pénz bálványképe előtt leborul korunk daczos demagógiája, s midőn a communismus materiális nézetből a vagyont akarja megbuktatni, csak tulajdonkép saját nézeteiből folyó alapelve ellen kél harczra. A mai társadalom önmaga ellen dühöng mintegy, s mint a bukott kár-

tyás végre agyonlövi önmagát, vagy inkább egy nagy politikai kolostort állít, hogy bűneit kibűnhődje.

Az emberiséget, hit, szeretet, eszmék tartják fen. Ezek a fő kötelek ember és ember közt, s főkapcsai minden társadalomnak. Hol a törvények nem rendelkezhetnek, mert természetüknél fogva nem elegendők, ott a vallás, a jól iskolázott lélekismeret, a szellemi műveltség segítenek. S ha a materializmus ezeket rontja le, ha a társadalom tisztán anyagi élv és haszon szerződményévé sülyed, mi lehet más mint vagy tőzséri olygarchia, vagy egy nagy akol, egy nagy vályúval, és sok fa vagy pakfong kanállal.

S valóban a materialismusi irány veszélyessége magára az anyagi jólétre legjobban feltűnik, ha politikai oldalát tekintjük, a mi egyedül célom is itt.

A társadalomban vannak bizonyos ellentétek, melyek ha a társadalom észszerű alakzatát egészen le nem veti, s mindent felforgató, és a dolgok természetszerű kényszerűségével ellenkező experimentatióvá, s így anarchiává nem válik, soha egészen el nem enyészethetők, melyeknél tehát az államnak egyetlen feladata, az azokból folyó viszonyokat kiegyenlíteni, s hol kell, kibékíltetni. Ilyen a szegénység és gazdagság, a tőke és a munka, a parancsolás és engedelem ellentéte. Ezek tehát nem is roszak tulajdonkép, mert természeti szükségek.

De minél túlsúlyúbb az anyagi irány, tehát minél inkább foglal el minden törekvést, annál inkább lép előtérbe a pauperizmus és proletariátus oly doctrinák kíséretiben, mint a szocializmus és kommunizmus, és oly cselekvényekkel, minők a munka megszüntetések, s még veszélyesb associatiók, és proletár forradalmak, melyek azoknak érvényesítésére törnek.

És egy század óta szinte sok magasztalója van a kereskedésnek, de ha nem annyira azt szeretnék ismételni az emberek, mit már előttük mondtak mások, hanem inkább azt vizsgálnák kissé a felületen alul, mit ők magok tapasztaltak, tehát nem azt, mit egy két jó fej csak úgy könyvnélkül mondott, de mire az idő q. e. d. pecsétjét rá ütötte, talán más gondolatra jőnének.

Ha csak az jó, miből jó ered, az a kérdés, hogy a Merkur szárnyain repülő korunk mennyire nevelte a népet, mint tömeg jólétét? Ha az ember azt kezdi számítani, hogy egyesek élvezete és meggazdagodása mennyibe áll a többinek? az entusiasmus forrósága jóformán lezuhanoyztatik.

A legnagyobb iparúzó és kereskedő nemzedéknél legnagyobb a proletár osztály, legtöbb a szegényi törvény, legnagyobb a vagyon elleni gyűlölség.

Hol ily jelenetek matematikai pontossággal jelentkeznek, ott valami rohad anyagnak kell lenni a nagy állam testben.

Már maga a kereskedés nem az a minek hiszik. Mert mi is a kereskedő?

Nem más, mint közvetítő, mint sensal a termesztő és fogyasztó közt.

Természetes, hogy kell ily közvetítőnek lenni, és minden becsületes munka és fáradság kiérdemli díját. Csak az nem következik belőle, hogy az éljen mind ketőnek rovására, hogy ő tegye el a hasznot, mert a jólét előidézőjének tekintetik, midőn csak a jólét kifolyása.

A termelő és fogyasztó osztályt a nép nagy zöme adja. Ő adja tehát a munkát, és ő realizálja azt. A csatorna a kettő közt nem emésztheti fel a vizet, mert arra való, hogy a vizet vezesse, s ne hogy a közepén lévő lyukon egy s más oldalról a börzék pénzsákjába folyassa.

A nép izzadságával tölti meg a kereskedés zsákjait, vérével védi az állam kereskedelmi érdekeit. Dolgozik, adózik, csatázik, s végre eleibe tartják a nagy contot: a statusadósságot.

Ez az övé.

Nem oly forma-e ez: „Öcsém uram járja oda bent, én fizetem az ajntrét!”

Úgy látszik tehát, hogy korunk anyagi iránya, nem a jólét azon eldorádója legalább a népre, mit várnak tőle, s ha lenne is, az eddigi út nem az, mi hozzá vezet.

II.

A materiális és politikai törekvés napjainkban egymást egészítik ki, egymásból folynak, egymást feltételezik.

Bizonyára tévednénk, ha az embereket oly elfogultaknak hinnénk, hogy az, mit ők általánosan tisztelnek, önmagában valami jó ne is lenne. A hiba rendesen a becslési mértékben, és az alapok eltévesztésében van. - Ki ne szeretne például gazdag lenni, nyugodtan élvezni? Csak az a kérdés, hogy ha mindenek előtt gazdagok lenni, és komfortban élni akarunk, hogy mi lesz aztán?

A népeknél én is egyet akarok: jólétet bent és függetlenséget kívülről, mi azt biztosítja. Az egész különbség csak is az, hogy én az anyagi jólétet sem várom bankszédelgésektől, vagy a phalanster dolgozó házaitól, hanem „in ultim a analysi” a kölcsönös jogtisztelet erkölcsi princípiumától, s mivel ezt főnek hiszem, ez a mit papolok is.

Reményilem azonban, hogy senki sem fogja tőlem várni itt, hogy az anyagi jólét előmozdítására tervezeteket fogok adni. Szerintem ha valamire, úgy főleg az anyagi jólét előmozdítására áll, hogy ha a főfeltételek megvannak, az, mit hajdan „mundus se expedit,” ma pedig „laissez nous faire”-nek neveznek. - A sok gyámkodás, üvegágyi ápolás, beleszólás sat. sehol sem árt annyit, mint itt - „Tűzzétek ki a napot az égre, s a csillagok önmaguktól is megindulnak.” -

A kérdés tehát részemre csak a lehet: hogy melyek ezen előfeltételek?

Ezek pedig szerintem: a felvilágosodás, az ön állás (szabadság), az önmunkásság, (a segítség magadon s Isten is megsegít), s főleg és mindenek felett az erkölcsiség.

Különös és szokatlan egy válasz talán sokak előtt, mert mind szellemi természetű s főleg a2 utolsó: az erkölcsiség.

Pedig ez a legigazabb. Míg mindegyik csalhat, ez egyedül mi kétségtelen.

A hasznost ma eleibe tesszük a jónak, sőt jó is

csak az, mi hasznos. De a legmagasabb szempont, épp azért, mert legigazabb, s leghasznosabb is. „Ma azt mondjuk, hogy a mi hasznos, jó is. Lesznek kik azt mondandják: a mi jó, az hasznos.” – Ezt mondja korunk irányának egyik nagy ítése.

Ne ijedjen meg egyébiránt az olvasó, hogy ezen thema felett egy épületes prédikációt, vagy tudományos értekezletet hall tőlem. Én csak egy oly könyvre utalok, – hogy már nézetem mellett mégis mondjak valamit, – mely közelebb áll egy regényhez mint ima könyvhöz.

B a r n u m, egy amerikai híres szerencsevadász, élte kalandjainak leírása közt, előadja élet szabályainak tiz parancsolatát. – Szabadjon leírnom, s egyenként elemezni azokat, mert mi az egyes emberre szabály, az emberekre, azaz: népekre törvény,

1. Oly életmódot válassz, mely hajlamaid és tehetségeidnek megfelel.

2. Mit teszesz, tedd egész erővel.

3. A mibe fogsz, annál maradj.

4. 4. Szentül tartsd meg adott szavadat.

5.. Legyél józan.

5. Remélj, de ne merészen.

6. Jó szolgálkóról gondoskodjál.

6. Tudasd a világgal üzletedet, véka alá ne rejtset mécsedet.

7. Kerüld a fényűzést, jövedelmeid körén belül élj.

10. Magadba bízzál, de senki másban. Mindenki saját szerencséjének kovácsa.

Mi más szavakkal ennyit tesz:

1. Ismerd önmagadat.

2. Ne légy határozatlan.

3. Legyél állhatatos.

4. Legyél igaz.

5. Legyél okos.

6. Ne légy vakmerő, de kétségbe se essél.

7. Válaszd meg jól eszközeidet.

8. Legyen ember és világ ismereted.

9. Legyél mértékletes.

10. Legyél önálló és szorgalmas.

És ezek, mint mondám, – egy kalandor szabályai az anyagiség korának virágzásából, mikre ötlet nem az elmélet, hanem a világ lármás vásárpiacza tanította.

Plató, az ideális bölcs, majdnem ugyanazon szavakkal épp ezeket mondja. Egy két életügyességi szabályon kívül, mind erkölcsi irányú.

Kell-e hatalmasb védokokat az erény hasznosságára nézve felhozni, mint ily Barnum féle embernek, ily tíz parancsa?

Mert hogy az erkölcsös étellel az embernek anyagi jóléte is öszve van kötve, az örökös igazság. – Az ép szemű és józan eszű embert az elméleti bölcelet, és gyakorlati élet egy s ugyanazon következtetésekre vezet.

Az embernél mindenben „angyal tanítja az állatot.”

III.

Az anyagi jólét kútforrásainak kijelölése, megkönnyítése, és kiaknázása körül a kormányok, társulatok és egyesek által igen sok történt napjainkban, más részről pedig a tudományok reális iránya már is a legfontosabb felfedezéseket tette.

A felsőbb és alsóbb kézművesség és gyártás a tökély igen magas fokára emelkedett, és a kereskedelem igen nagy terjedelmet nyert. A végy- és eröműtan a természet erőit már is szolgálkánká tették, s azoknak mintegy karokat és ujjakat adtak. Ha már, egyenlőn és nagy mennyiségben végzik azt, mit eddig lassan, nagy erővel és költséggel volt képes az embererő kiállítani. Öt száz millió embererőre számították már ez előtt húsz évvel, csak Anglia eröműveinek munkásságát, és egyedül a Coqueville-féle gyár Lüttich mellett hetenként 70-80,000 ft munkadíjt fizetett. A gyártás oly nagy szerű, hogy 80 - 100,000 orsókkal dolgoznak, s oly tökéletes, hogy egész házak készülnek guttaperchából ágyakkal, s más bútorttal, melyek egy kofferben szállíthatók el.

A tudomány felfedezései, s Európa colossális pénz- és akarat ereje a productiót nagygyá, olcsóvá, és kényelmesé tette, s én megvagyok győződve, hogy a sok vasút,

telegraph, sőt az újabbnál újabb ágyuk s lőfegyverek, melyektől egy részről a mostani hatalmasok hatalmuk megerősítését remélik, s más részről a nép szabadság s általában a szellemiség örökös elnyomatását rettegik, egészen más eredményűek lesznek. Mi a népeket könnyű öszveköttetésbe teszi egymással, közelhozza egymáshoz; mi a felvilágosodást elősegíti, s a durva erőhasználatát nélkülözhetővé teszi, cégeredményeiben a legnagyobb fontosságú kell hogy legyen az emberiség nagy ügyeire.

Úgy látszik mégis, hogy minden nyeresége az iparnak és kereskedelemnek, nagy hátrányára van a társadalmi viszonyoknak.

Az, mi a munkát könnyíti, s a termelést elősegíti, sokszorozza, csak előnyére lehet a társadalomnak. A mi társadalmi viszonyainkban kell tehát lenni a hibának, hogy minden felfedezés, mi egyeseket gazdagít, százezreket kenyerüktől foszt meg. – Millionairek és proletár sereg karöltve! Természet elleni valami! –

Aranybeli gazdagságunk évenként több száz millióval szaporodik, mióta főleg Ausztrália golcondi kincsbányái fölfedeztetek, melynek legnagyobb része Európába vándorol. S mégis az elszegényülés oly rémítő arányban nő, hogy évenként egyremásra fél millió ember vándorol ki tőlünk a világ minden részeibe. – A civilizációnak azon betegsége, miről a természeti és miveletlen ember semmit sem tud, s mit „élet unalom”-nak neveznek, már az állam pathológiába megy át, mint „Európa megunása.” Veszélyes egy nyavalya, ha lábra kap, az a nélkül is vénségben elyengülő hajdani mennyistene kedvesére.

Meg kell továbbá vallani, hogy az anyagi jólét előmozdítására, vagy inkább, mi evvel egyértelmű ma, a növekvő pauperismus, és ijesztőleg minden osztályban szaporodó proletariátus enyhítésére igen sok történt, és sok mindenféle megkísértetett minden irányban a „leves intézetek” és „rongyos gyermekek iskolájától” egészen a „közgyárak” felállításáig és a „szabók akadémiájáig,” s menthetlen elfogultság lenne ezen emberbaráti intézkedéseknek sokban jó, és szinte mindenben enyhítő, főleg pedig a művelődésre való hatásukat eltagadni.

És végre vannak ma már specificumaink, biztosító intézeteink mindenre: tűz, jég, vihar ellen, öregség, betegség, és „ba intestato” halál esetére. Csak a pauperismusi cholera, és kivándorlás ellen nincs, melyek már annyi millió emberrel és forinttal megszegényítették Európát. Világ részünk csak proletárjai számában gazdagszik, miután ezek, korunknak „glebae adstrictus”-ai, természetesen nem mehetvén, maradnak a többiek terhére és ijedelmére.

A kormányi költséges intézkedések, melyek a fő” bajt, az adót potentírozzák akkor is, midőn az abból eredő rosztat enyhíteni akarják, és az „actionairek” nagy hasznára kiszámított philantropikus speculációk, melyekre ha a szegény ember adózni akarna, nem maradna sóra valója, (tessék utána számítani!) a tömeg szegénységén nem változtatnak semmit.

Részemről megvallom, hogy minél többet gondolodom e fontos tárgyról, annál világosabb lesz előttem a kormányi gyámkodás ártalmassága. – Midőn centralisáció minden hatalmat és tevékenységet központosít, s a jólét minden szálait kezében tartja, legelsőbbben is az anyagi jólétet semmisíti meg.

Egy nép anyagi jóléte közvetlen előmozdításának, elvontan a helyi és éghajlati viszonyoktól, – valamint az egyes embereknél, nincs más eszköz, mint a munka, mit az állam csak pártfogolhat, védhet, vagy viszont nehezíthet és szédülhat, de soha sem teremthet, mert annak előidézője, mindig csak maga a nép.

A földművelés, iparüzlet, mesterségek, 'gyárak, és a kis kereskedelem, csak a munka külön nemei, melyek helyi, vagy más viszonyok szerint egyik vagy másik téren központosulnak, hol t. i. legelőnyösb, s mi géniuszunknak megfelel. Mesterséges előidézése, vagy erőszakos át-szorítása a munkának egyik térről a másikra, rendesen több kárt okoz, mint hasznót, sőt néha veszélyes is, mint a folyóknak oktan szabályozása, a természet rendjének megzavarása.

Szabadság kell tehát mindenk előtt a munkának. A lebilincselte kezek soha sem dolgoznak jól. De a szabad-

ság még önmagában nem elég, mert az ingert a munkára a népnevelés, s az adja, ha a dolgozó maga élvezheti munkája gyümölcsét.

Most már nincs hűbériség, nincs robot és dézma. De mit ér? Az adó elnyel mindent, s a nép dolgozó osztályának szegénysége nagyobb és kétségbeejtőbb, mint bár mikor. A szabad munka a felszabadított embereket tulajdonkép csak más békóba verte, midőn egészen megszegényítette. Már most csak egy az úr, az állam, melynek szolgája mind: a régi úr és régi szolga, s mely mint beteg gyomor mohón nyel el mindent, de nem éltet semmit. Ez nem azon jótékony felhő, mely a föld kigőzölgéseiből állva elő, visszaadja azt, mint termékenyítő eső, hanem mint a jéggel és viharral telt, semmivé teszi a munka reményét. – Felpuffadt has és kiálló oldalbordák. Ímé szeretetreméltó képe korunknak! –

Az anyagi jólét előmozdítására tehát az erkölcsiség és kölcsönös jogtisztelet morális hasisán leginkább szabadság és ön munkás s ág kell, éhez pedig az élvezhetés reménye; – de viszont az államnak, mely az ipart és anyagi jólétet vezeti ma, mindig nagyobb adóra van szüksége. Szomorú egy dilemma, melynek vagy egyik vagy másik oldalán töri be fejét a nép jóléte.

Az adó az állam saját szükségleteivel, s általában pénzügyi viszonyaival kapcsolatos. Vizsgáljuk tehát röviden az államok, vagy – mi egyértelmű vele ma, – a kormányok anyagi helyzetét.

Pénzügy.

I.

Volt egykor egy híres „armer reiserer” (Law-nak hítták, de Leu-nak nevezték,) ki a Skót hegyek közül Versaillesbe ment szerencsét próbálni, s mivel akkoriban ott is az apró pénz igen megszűkült volt, azon pompás felfedezést tette, hogy papirosból a r a n y a t lehet csinálni. – A miért az alchymisták századokig hasztalanul keverték és főztek laboratóriumokban, ő azt egy eredeti gondolattal életbe léptette, s lett „hegyen völgyön lakodalom”!

Mióta ezen Law-leu uraság a kényelmes „feczli” pénzverési és meggazdagulási mesterséget a köz jó előmozdítására felfedezte, azóta az alchymia egészen kiment a divatból.

Oly boldog világban élünk ma már, hogy papiros-malmokban verik az aranyakat, és rongyból őrlik a húszasokat, mint a málélisztet. Szegénységünk rongyaiból nő fel képzelt gazdagságunk álmoképe.

Igaz, hogy az alchymia nevetséges kinövése volt a babonás kornak, de tudjuk, hogy egy német vegyész, midőn aranyat akart keverni, rántásában tudta és akarat nélkül a porcellán készítésének titkát találta fel, míg az övé államadóságoknál és időnkénti bukásoknál egyebet nem hozott létre ugyan, s azok, kik kezdetben megtapsolták, sírtak is születése felett keservesen, de azért mestersége s t a t u s t u d o m á n y i m é l t ó s á g r a e m e l k e d e t t .

A genuiaiak állítottak fel legelsőbben bankokat, de csak mint csere eszközt, a forgalmat könnyítőt. Aranyesővé ezek a bankárookra, és jégveréssé a népre azóta váltak, mióta a papírok ezen új aranyakat, s ezen képviselő papírokat ismét a bankok képviselik.

És ha pénzsükségről, ha adósság letisztázásról, - helyesben új adósság csinálásról - van szó, töméntelen számok kíséretében oly finantzterveket készítenek ma is, melyek egy hajszállal sem jobbak, mint a Lawé, nem biztatnak több sikerrel, mint az alchymia.

A szédelgés és elfogultság annyira ment már nálunk is, hogy egy igen érdemes úri ember, az igen circumspectus fajból titkáért 5 perczentet akart kikötni, min aztán, mint igen különös nemén az „osztrák hazafiságnak” sokan megbotránkoztak. - Pedig kár volt! - Én részemről kétszer annyit is megígértem volna neki, hogy kinevethessem annál bizonyosabban.

Mert valóban nagyon bajos dolog is, akár a szegénység rongyaiból pénzt csinálni, akár venni akarni mindig és mindig hol már alig van valami, s hová semmit sem tettünk, akár pedig fizetni a semmiből. - Ki itt expedienst tud, az megérdemli a huszonötöt is öt helyett.

Vannak esztelenségek, melyek a gáncsolást is bátorlatanná teszik, melyek már a nevetségen is túlvannak, és csak sajnálkozást gerjesztenek.

Így például egy angol, (Dr. Price) így okoskodott: Egy penny Krisztus születésekor ötös kamatra kiadva és a kamatok kamatjaival számítva oly tőkét jelentene ma, mi 200 millió földgolyóval aranyban felér, ellenben kamat nélkül nem tenne még egészen három ezüst tallért.

Mióta saját eszem után járok, azaz: mióta nem azon építék, mivel mások is rászedik önmagukat, hanem azt tartom igaznak és jónak, minek helyességét belátom, a mostani pénzgazdászok, s főleg a status adósságok ügye volt előttem azon rejtély, mit magamnak megfejtetni sehogy sem tudtam. Kinek képéből vagy zsebéből kis finanziaális ismeretet olvashattam ki, kikérdeztem e tárgyban, s hallottam czifrábnál czifrább számolásokat, elmésbnél elmésőbb tervezeteket, de az életben csak azt láttam,

hogy az adósság mindenütt hatványos arányban szaporodott.

Egy társaságban valaki feladott egy rejtvényt, mit senki megoldani nem tudott. – „Mi hát az?” – kérdezték utoljára tőle. – „De már azt magam se tudom” volt a felelet.

Ide megy ki a legtöbb értekezés, mit e tárgyban halunk és olvasunk.

Mert mi nincs, de soha sem is volt, azt nem értjük, hogy miként lehet? Már pedig annyi pénz, miről beszélnek, nincs, nem volt, s így senki sem is tudhatja hogyan lehet?

A profanus és professionalis financiai közti egész különbség tehát az, hogy ezek érthetetlen szavak és számokba burkolják be azt, mit józan észszel senki sem érthet.

Végre egy német „tutti frutti”-féle könyv akadt kezembe az államgazdaságról, mely fentebbi kérdésekre azt felelte: „Hát az ablakok beveretése a zsidó utcában.”

– S ez mondott is ugyan valamit, mi elburkoltan is megérthető, de aligha lenne benne köszönet, mert oly kuruczos megszámlálás lehetne, mint megírva áll az ismeretes solosmában

- - - dies illa

Solvat – cum favilla.

tehát fával vagy kövel, mint egyedüli realitásokkal hiszi fizethetőnek a papiros adósságot.

Ezen megoldás sem lenne szerencsésb tehát, mint a többi, de azt látszék bizonyítani, hogy azon vállalat, mely a képtelenséget lehetővé tenni akarná, nem egyéb, mint oktalanság.

Vannak dolgok az ég és föld között, miket az ember tudós gúnyájukban sehogy sem, s csak mesztelenre levetkezettve érthet meg józan eszével.

Socrates „az égből hozta le a philosophiát” mondjuk, – mi annyit tesz, hogy ezen legszükségesebb tudományt, mely az ideálok testetlen világába tévedt volt, közhasználatúvá tette. – Ezt a financiai tudományokkal is tenni, s a börzei mysticisrausból kivetkeztetni annyival szük-

ségesb lenne, mert a dolog maga nagyon is reális természetű, s minket anyagilag vetkeztet ki. Számaival sokkal közelebb jár zsebünkhöz, mint a philosophia eszelőssége józanságunkhoz.

Az égi számtanban a távolságok, nagyságok és sokaság rengeteg számai, s az új égi columbusoknak egész poétikus matematikája, – például, hogy vannak oly csillagok is, melyeknek sugarai még nem jöhettek el hozzánk, bár a fény minden másod perczben 40,000 mérföldet halad, – bár igaz lehet önmagában, nem megfoghatatlanabb és meseszerűbb a hallgató „otthonsült” józan eszére, mint a politikai arithmetikusoké.

A megoldást csak is úgy találhatjuk fel, ha mind azt, mi európaszerte majd nem egy század óta történik, bizonyos megmagyarázhatlan szédelgésnek, és alig érthető pazarlási könnyelműségnek tekintjük.

A pénzhiányon ma leginkább kétfélekép szoktak segíteni: papirospénz és állam kölcsön felvétele által, mi tulajdonkép csak két neme az adósság csinálásnak. - Legkönnyebb nemei a pénzhiány orvoslatának, de legrosszabbak is, hat. i. nem a „nagy harang” rovására történnek.

Eddig az állam rendkívüli költségei fedezésére is adó volt szokásban kivetni, de ennek ismétlése természetesen bajjal jár, beszédese pedig még bajosabb.

A nép kereset forrásai és az állam pénzforrásai közt mindig bizonyos egyensúlynak kell lenni, mert a tehen, mely élelmet nem kap, eldöglik a helyett, hogy tejelne. A tejforrás tehát az élelmi forrással viszonylatban lévén, itt orvosság kell. Kierőszakolni nem lehet, rábeszélni pedig a legjobb s legszelídebb fejős tehenet is, hogy áldozzon a közjóra, ha nem lehet, szinte kétséges vállalat.

Papírjaink a pénzt képviselik. Természete a képviselőségnek, hogy mellette a képviselt tárgy eltűnik, mint a mire nincs már szükség, mi feleslegessé vált, s így a papiros pénz mellett valódi pénz nincs. A papiros tehát tulajdonkép nem a pénzt, hanem a kormányok teljhatalmát képviseli, nem szaporítja gazdagságunkat, hanem valódi szegénységünket, azaz: a papiros a pénz valódi hiányát képviseli.

Ez tehát tulajdonkép mind csuk csalódás, s az ily számtan szánszándékos vagy önkénytelen mystificatió.

És talán „nemes harag piros fellege” kél fel némely finantz tekintély homlokán, ha bevallott tudatlanságom után is, a tudomány első hitágazatait támadom meg, ha papír váraikat futó homokon épülteknek állítom?

De tessék hát az ellenkezőt az életből felmutatni, mert sok ember felfogásával nehezebb, mintsem a levegőben bankó szárnyakon repülhetne, ha egészen feje hájból nincs is.

Csak két mód van adósnak nem lenni: adósságot nem csinálni, s a meglevőt lefizetni. De mi a teendő akkor, ha az adósság megvan s lefizetni nem lehet?

Feleljenek erre, s ha nem tudnak, úgy nekem van igazam, hogy az, ki legelsőbben a pityóka (krumpli) termelést-behozta, – államgazdászati tekintetben is ezerszerre több hasznot tett, mint a világ minden nem fizethető papirosa.

Minden számokból álló bölcsesége a finanziaereknek és statistikusoknak e pontra üres mutogatások. – Legnagyobb mozgalmak a pénz és kereskedői forgalomnak kikerülnek a hivatalos regisztrumokat.

De az ember hajlandó mindent saját szempontjából ítélni meg. A tudomány is, mint az öntudat az „én”-nel kezdődik. Így a professionatus finanziaerek hajlandók az államgazdászban mit sem látni egyebet, mint bankrészevényeket, creditactiakot, tantiemeket, szelvényeket, dividendákat, szóval azt, mi kis és nagy kereskedésükhöz tartozik, a mi mind ártatlan dolog lehet önmagában, csak hogy jóságuk az államkezelés jóságától függ, s nem az államé az övéktől. Mihelyt ezekkel rendet, biztosságot, jólétet és pénz bőséget akarnak elővarázsolni, kuruzsoló mesterséggé lesznek, rettenetesen csalódnak, s a rájuk támaszkodó állam bukását siettetik.

Hadd mondjunk el még egy adomát, hogy a mulatóságos cikket úgy végezzük, a mint kezdtük.

Egy buzgó olasz „Abbate” kivel együtt ültem egykor a veturino féle kalitkában, óra hosszant oktatott a lélek halhatlanságáról, miről soha sem kétkedtem egyébiránt is.

„Ez mind szép és jó lehet édes tisztelendóm” – felelte neki a keneteljes szónoklatra kötekedve, de komoly képpel, – „hanem csak arról nem vagyok bizonyos, hogy tulajdonkép van-e az embernek lelke oly értelemben, hogy az tőle egészen elválasztható, s mégis semmi, mert senki sem látta.”

Az én tudós papom kegyetlenül megakadt, mert ő erre soha sem gondolt. Ő betudta hatalmas argumentumokkal bizonyítani azt, hogy a lélek halhatatlan, de nem azt, hogy van lélek. Az alap tehát nála hiányzott, s ezen kis ellenvetés fuvallata feldöntötte egyszerre mind azt, mit alap nélkül épített. Pedig ha az olasz theologia mellett, görög Phoedonját is tanulmányozta volna Socratesnek, ő fújhatta volna el egyszerre az én voltairénismusomat.

Ilyenformán vagyunk a pénztervekkel is. Oly suppositumból indulunk ki, mit csak postulatumnak nevez Kant, s így minden terv és raisonnírozás nem más, mint az okoskodásnak azon neme, mit „petitio principii”-nek neveztek el.

Az állampazarlás is ezen logikai hiányban sínlik. A költsönzés és semmiből pénzcsinálás mind csak petitio principii. – Mindent bebizonyítanak, csak azt nem, hogy a papiros, mi aranyat nem fed, csakugyan lehet-e pénz?

A pazarlás bajainak nincs más orvossága, mint a takarékoság, tehát nem az actiáknak más neme, hanem a gyakorlati életnek egészen ellenkező logikája.

Hagyjuk tehát az édes arany álmódzásokat, a mulatságos adomákat, s szóljunk a dologhoz.

II.

A pénzügy kérdés első rendű fontosságúvá lett napjainkban.

A kormányok mind egy közös bajban sínlődnek: a bevételek nem fedezik a kiadásokat.

„Az állam bevétele maga az állam, mondja egy angol publicista. – Minden javítás, sőt maga fennállása is a bevételektől függ, valamint méltósága is a pénzkeze-

lés erkölcsi jellemében van. – Pénz az erő. – A pénzügyi tudomány elmélete és gyakorlata tehát nem ok nélkül tekintetik nagyon fontosnak. Ettől függ jóléte, s hogy az egyenlő adózás nem egyenlően sújtó, ez is attól feltételeztetik.

Ha pénz kéznél nincs, segít a hitel, mit becsületesség, Őszinteség mellett a bizalom ad meg. – Most mivel a bizalom ingott meg, pénz a mindennapira való sincs.

Mindenki érzi, hogy ezen abnormis állapoton segíteni kell. – De hogyan? Ez most a legnagyobb európai kérdés.

Még nagyobb terhet rakni, és mindig csak rakni a nép vállára nem tanácsos, de nem is lehet. Korunk anyaságával jár karöltve éppen a pauperismus.

A kormányok, s vélek a nemzetek mindig mélyebben buknek az adósságok feneketlen hínárjába, melyek kezdetben, minthogy a közérdekekkel látszottak kapcsolatosoknak, főleg a nép biztonsága kezesítményeinek látszottak lenni, de a melyek mind inkább halmozva, bukásuk okai lehetnek.

A meglevő adósságok letisztázását megkísérteni is alig lehet, s a kamatfizetés örökös adózóivá teszi a népet az uzsorás tőzséreknek.

A papirost, csak a pénzügyi jólét varázsolhatja pénzértékűvé. A hitelt kieroszakolni nem lehet, s a pénz érték a hitellel hág vagy bukik.

Valóban válságos helyzet! valódi calamitás!

De ha már a kemény dióba beleharaptam, mit még senki fel nem tört, mihez tehát nekem is alig lehetne reményem, hogy legalább a helyzet kétségbe esett voltát jobban megértsük, megkísértem a francia pénzügy állásával illusztrálni azt.

Franciaországot, melynek arcán oly szépen látszottak virítani az egészség rózsái, a fedetlen adósságok folytonos növelésével űzött szédelés, a pénzválság örvényének szélére sodorta. Régi, – még 1789 előtti, - betegségébe esett vissza, minek neve az állampathologia eszerént: „pénzaszkor”, s azt egy Fould nevű híres bankár orvos vette gyógyítás alá.

Fould a császárhoz intézett emlékiratában a bajt a kormány azon jogában látja, miszerint kiadásokat rendelhet el a törvényhozó hatalom ellenőrködése nélkül.

S midőn a baj forrását j elöli ki, a pénzügyi helyzet rákfenéjét mutatja meg, hogy t. i. önkény rendelkezett, s a költségvetés alkotmányos tárgyalása nem volt más komédiánál.

„Rendszer változtatás nélkül – úgymond – a legveszélyesb bonyodalmak küszöbén állunk. – 1852 – 58-ig két milliárd, és 400 millió póthitel rendeltetett el, és a más három évi szinte tehető 400,000,000-ra.”

„Eddig a hitel minden alakja felhasználott, valamint mindenféle intézetek segélyforrásai. Végre új nemű kölcsön, – 30 évi fizetéssel, – állított fel.”

„A közönség pedig mind ebez készséggel járult, de már az aggodalom az üzér világot is megszállta.”

„Ha felséged utódaíért is akar uralkodni, szükséges, hogy a budget valóság, a törvényhozó testület pedig valódi képviselő legyen, mely ellenőrzi az állam kiadásait. „A hitel ez áron meglesz.”

Ezen rémitő számokra támaszkodva tehát teszi Fould javaslatát, mert 40 millió font sterling, magyarul 400 millió pengő forint, – a legnagyobb évi deficit, mire a bűnös emberiség emlékszik.

E javaslatától pedig belhitelt, és külbizalmat vár, mit annyival is inkább tehet, mert 400,000 napóleoni szurony támogatása sem megvetendő öszveg.

Napoleon, a politika nagy mestere, felelt is a Moniteurben, s mint valódi francia, ki jó képet tud vágni „au mauvais jeu” – engedmények mezében állítja elő a világ előtt azt, mit a magyar ember „muszáj”-nak szokott nevezni.

„Én lemondok azon jogról, mi még” alkotmányos elődeimet is megillette, mert a korona előjogait származásomnál fogva nem tekintem oly szent vagyonnak, mihez nyúlni nem lehet, de rendületlenül kezeim közt tartom azon hatalmat, mely múlhatlanul szükséges.”

Ő mégis tartotta a mai szent napig, a múlhatatlanul szükséges 400,000 szuronyt. Lássá Fould alkotmányos kamarája, hogyan teremti ki azoknak a sóra és czi-

pőre, (néha egy egy champagnei üvegre is) valót, a miről nagylelkűen lemondott, A párisiak pedig egy „bonmot”-ot csináltak: „Becsukatik az ól. miután eltűnt a tehén.”

És mit tesz ez mind más szavakkal?

Fould úr szépen bebizonyítja, hogy már tovább nem mehet, mert hitel sincs, de a nép sem bírja legjobb akarat mellett a terhet. Arról azonban egy szót sem szól, hogy az eddigi visszaélés sebei hogyan heverhetők ki? – Ha nincs már káposzta, a pásztor elkésett orvosság a kecske ellen – Fould úr!

Napoleon szinte szép és ékes szavakat mondott, de azért az absolutismus megmarad, nem ugyan „Isten kegyelméből”, de legalább Napoléon akaratából. – Czifra szó az, és sokak előtt talán jó hangzású is, hogy ő a „népválasztotta, és érdekeinek képviselője”, de azért senki sem fog Franciaországban egyetlen frankkal kevesebb adót fizetni.

Fould pénzügyi dictátorsága tehát aligha lesz szerencsésb, mint Necker vagy Turgoté, valamint feladata sem könnyebb, viszont Napoleon sem fogja megczáfolni, a história azon axiómáját, miszerint az absolutismus átka, hogy nem bírja ösvényét elhagyni. – A rossz pedig csak roszt kölykedzik bár minő álarcz alatt is.

Valóban, ha tekintjük a francia pénzügy hajmeresztő állását, s azon feneketlen melységet, mi elnyeli nem csak jólétét a népeknek, de aláasta anyagi állását is, azon gondolatra kell jönnünk, miszerint korunknak van fentartva a kényuralom bukása, miután a képtelenség potentírozta fel magát. Csak akkor, ha a dolgok pénzügyi oldalát tekintjük, lesz legérthetőbb, hogy a zsarnokság önmagának sírásója, s mint az elzárt vadállat éhségében önmagát falja fel.

Hogy az újabb kormányzás egészen kivan véve természetes tenyegyéből, azt éppen az absolut kormányok természet elleni fináncziális helyzete mutatja, s az államok ezen fekélyes sebének korjele csak is akkor sztinhetik meg, ha maga a nyavalya eltűnt.

A Caesarok mindig a legnagyobb fecsérlest követ-

ték el azzal, mi legbecsesb: népeik izzadságával és vérével. S mint hajdan, – s talán itt ott még ma is, – sok dicsérője volt a gazdagok fényűzésének, mely szerintők a szegényebbeknek munkát és foglalkozást ad, midô'n a pénzt a nép közé szórja; – úgy ma magasztalják a napóleoni jótékonytságot, mely a kiadott milliókkal a szegény népek kenyeret ad.

Szerencsétlen calculus, mely a képzelt hasznot és fényt keresi ott, hol csak a valódi kár és romlás,

III.

A pénzügy az állambetegségeknek korjele, s hihetôleg ez lesz halála is. – Ezen tétellel végeztem előbbi czikkemet.

Mi segíthet tehát, mi a teendő?

Szabadság = pénz.

Ez a rövid és biztos recipe. – „Ha nincs zab, nincs trapp.” – Mert hogy a szabadság: pénz; ez még talán igazabb mint az, hogy az idő és a munka: pénz.

A pénzszükség az absolut hatalmakat legjobban sújtja, – exempla sunt odiosa.

Az absolutismus támasza a nagy hadsereg, és centralisációval jár, minek szükséges alakja a burocratia.

– Ez mind sok pénzbe kerül, s mivel hitelt a népek jólállása ad már ma, a népszavát itt elnémítani nem lehet, de jóakarátát megnyerni legkönnyebb.

Ezt már a kormányok is tudják, s azért Orosz-, sőt Törökország is népeik kívánalmaihoz akarnak alkalmazkodni. És pedig kettôs czélból: hogy a fizethetést könnyítsék az anyagi jólét emelése által, s a fizetni akarást, a hitelt fentartsák.

Csak jó pénzügyiállással lehet csinálni jó politikát. Már is a pénz emberei határoznak a politikai kérdések felett.

– Az absolutismus és alkotmányosság közti harcz napjainkban fog eldőlni együtt a pénzügyi kérdés megoldásával.

Mert mi más a hitel, mi pénzt ad, mint bizalom. – Ha a közvélemény, azaz: a nép akarátát mindenben igno-

rálják is, a pénz kérdésben nem nélkülözhetik. S ha a pénzt, mit kicsikarnak elnyomásra használják, a hitelt pedig mystificálják, végre a legbutább nép is belátja a hamis játékot, s nem engedi oda magát eszközül, vagy is elzárja erszényét. így pedig a bukás beáll, ha a fővárosok kövezetének egyetlen darabja sem mozdul meg.-

S ez nem elvont államtani elv mesterséges következménye, nem Börne vagy Proudhon tana, hanem az életből magából folyó szükségesség, melyen a rendőrség és vérbíróság hatalma megtörik. -- Min a forradalmak minden aktivitása meghiúsul, azt a nép ezen „vis inertiae”-ja menti meg.

Mely kormány tehát fináncziáin segíteni akar engedjen tért a szabadságnak.

Mert a szabadság nem csak pénz, hanem a legjobb takarékos pénztár is. Nem csak a legjobb kormányforma, hanem a legolcsóbb is.

A méregdrága patika contok ellen, melyekkel a mostani „Status bölcsek” az elbetegültet, és vérben elgyöngültet – mert pénz az államtest éltető nedve – kuzrusolni akarják, az egyedüli óvszer ez.

A „derangírozott” pénztárakon utoljára is nem a folytonos kölcsönzés, hanem a takarékoság segít.

Valamint az egyes ember moralitására nincs veszélyesb valami, mint a pazarlás, a mi sokak előtt talán kis könnyelműség, de tulajdonkép egyik legnagyobb bűn, mert az ember lételet ássa alá, s végre megsemmisíti őt annyira, hogy a legtöbb öngyilkos a gondatlan emberek ezen osztályából kerül; úgy a főhatalom kezelőinél alig ismerek nagyobb bünt, mint a mely százazreknek keserves keresményét dobja ki, s a nép nagy tömegét örökös ínségre kárhoztatja.

És valamint egyesnél csak józan és szigorú gazdálkodás segíthet a bajon, – mert a pazarlás a danaidák lyukas edénye, – úgy van az az államnál is. – Az által ha könnyű jövedelmi forrás nyílik, s a régi adósság biztosítatik, csak új pazarlásra adatik inger.

Hatalom a legnagyobb csábító. Fékezni kell tehát azt, mi megerősítése s nem gyengítése. – A statusadós-

ságoknak egyetlen képzelhető törlesztője, nem a számokra épült pénzügyi terv chinai tornya, bár minő elmés és mesterséges is az, hanem valami egészen más egyszerű dolog: a valódi népszabadság.

Ha az államadóságok történelmét, vagy mivel az egy a hízó lúd életével, – azoknak elhaladását öszvenasonlítjuk a szabadság történetével, Franciaországban a legközelebbi 70 év alatt, úgy fogjuk találni, hogy az éppen öszvevág a szabadság elleni nyílt vagy alattomos machinációkkal. Világos tehát, hogy az nem is egyéb, mmt a szabadság elnyomására tett kiadások bűn lajstroma.

Tehát rendszer változtatás. – Ki egy úton zsákutczába jutott, térjen másra, mert azon csak fálnak meg.

A szabadság elleni nyílt vagy alattomos harc sok pénzbe kerül. A gazdálkodást tehát itt is a rendszer változtatás adhatja meg, ha t. i. segédünké fogadjuk azt, mi ellenségünk volt.

Ez tette leginkább a költséges hadsereget állandóvá és a katonát más osztályúvá, kinek érdeke egészen elüt a többiétől. A katonaság egy külön keresetmód, és a háború oly feladat, mit nem személyes vitézség, hanem békébeni hosszas előkészület dönt el. – Korunk harczana a békét még drágábbá tette, mint magát a háborút.

Második kútforrása a költséges állam háztartásnak az, mit műnyelven „auf groszem Fuss” életnek neveznek, s miután ezen nagy lábak a szegény népet is „nagy léptekkel” vezetik vesztére, ott is legjobb a szegény nép ellenőrködése.

Tegyük a kormányzást egyszerűvé, s a pazarlást a forrás elvezetése által lehetlenné, mert az állam is olyan, mint a család. Legbájosabb leszoktatni oly kiadásoktól, melyek csak későbbben fizettetnek.

A legegyszerűbb kormányzás a legjobb is mindig. A sok igazgatási düh, még többet árt a jólétnek, mint a szabadságnak.

Legjobb pedig végre azon kormányzás neme, mit a amit maga végez, és azért önkormányzatnak nevezetik,

mert legolcsóbb az mindig, mi a házból kerül ki, miért pénzt kiadni nem kell.

Ha más költi a nép véres verejtékén szerzettet, könnyen ad ki. – A mit az ember maga szerez, azt meg is becsüli. – Legjobb finansier a nép maga.

Mind egyszerű maximák, s éppen ezért igazak is.

Ha a mélységes fináncziális tudomány tekervényes retortáin végig megyünk, a sok tudós és zavart lom közt a legegyszerűbb igazságokat fedezzük fel, melyeket melegében saját érdekünkben is használjunk fel.

IV.

Tervem: az európai politikai nézetek és törekvések rövid constatórozása után a corollariumokat mi reánk összefüggőleg és együtt mondani el. E pontnál azonban mégis eltérek rendszeremtől, leginkább azért, mert bizony nagyon kevés mindöszve is, mit e kényes pont körül elmondani lehet, de tanácsos is.

Az állam adósság kérdése bár első rendű fontosságú ez idő szerint mi reánk is, politikánknak mégis „mimnosa pudica”-ja. Öszvezáródik drágalátos (az az hogy drága-látos) virága, ha ujjal vagy lehelettel érintjük is.

Magyarország fejeérlap még az európai nádályok „Soll und Haben” könyvében, s ez mondhatni tiszta lap, journalistikánkban is. Merénylet lenne egy „zuglapban” nyúlni a darázfészekbe.

De miért is? –

A mi soha sem szokott elmaradni, mint az Isten büntetése, az a conto. Már pedig a statusadósság még kifizetetlen contoja a sok elméleti kísérletnek. Az ilyen „nobel passió” pénzbe, és pedig sok pénzbe kerül.

Az 1861-ki országgyűlésen azt jegyezte meg egy jó barátom, ki az én helyemen ült, hogy tányéron küldtük fel a hitelt, de nem kellett, mert a tányéron egy bizonyos mostaniban divatos szám volt felírva. Egy két tekintély elég világosan is szólott. (Természetesen csak úgy könyv nélkül, az az: parlamentáris utasítás nélkül.)

– Ők nem feleltek s az ország hallgatott. Ezen egész eljárásról mondhatnám egy körmös hasonlítással: a képviselőház került e kérdést, mint éhes macska a forró kását; a Reichsrath kerülgette, mint szomjas macska a vizes korsót. – Quitt! –

Kinek lesz ismét kedvezőbb alkalma? – Azt csak a jó Isten tudja, ki tudna mindent, ha Heine ezt soha sem mondotta volna is. De hogy még lesz alkalom, azt a legeggyűbb gányó is beláthatja. – Ez bizonyára oly természetű valami, mit agyonhallgatni nem lehet.

Egy darab idő óta sűrűn emlegettetek ismét a status adósság kérdése, és talán nem is czélzás és kihívás nélkül, de mi míg azt hivatalosan meg nem halljuk, úgy teszünk, mint ama híres Bodóné, midőn a bor árát emlegették, mit szerinte más ivott meg.

És nagyon okosan.

Ha az ember maga sem tudja, hogy mit lenne jobb felelni, legjobb mit tehet, ha hallgat. így soha sem lehetnek bizonyosak, hogy azért hallgatunk-e, mert felelni nem tudunk, vagy nem akarunk.

Hogy „a hallgatás arany,” az itt betű szerint igaz. Egyetlen szó igen sokba kerülhetne.

Talán azt mondja a „Donau Z.” sógor, mit a zsidó, midőn árulni akar, hogy nincs pénzünk, vagy azt, hogy a pénzükhöz nem értünk s azért nincs pénzünk? – De mi csak hallgassunk s adjunk hálát Istennek, hogy adósságunk sincs.

Kinek adóssága nincs, de van elég búzája, bora, szalonnája, minek annak az olyan pénz? s ki a bankók váltós ügyeihez nem ért, ne nyúljon ahoz, mihez nem ért, mert rövid időn se búzája, se bora, se szalonnája nem lesz. – Hány ember lenne ma boldog nagy Magyarországon, ha ezen arany szabályt követi. – Mióta a magyar ember idegen papírokhoz nyúlt, az idegenek a magyar uradalmakhoz nyúltak. Törlesztési váltói eltörölték az ősi magyar neveket. – A négylovas hintó pergése a legszomorúbb hang, ha a börzei zsidó bibliai kamataival Ugolino sorsára emlékeztet.

Nem a tevés, hanem a nem tevés győz le mindent. Tehát nem forradalmi álmák, hanem a régi juhászbunda a „vis inertiae,” mit a régiek türelemnek neveztek, s mint a bölcseség köpenyegét mindenk felett becsültek.

Egyébiránt is a magyar állása egészen sajátzerű mindenben. Egy ázsiai hegyivirág, európának francia-szabású sík kertjében. Intézményei, alkotmánya épp úgy elütnek a többitől, mint erkölcsi és gondolkodás módja.

Őrizzük meg ezen eredetiségünket ott, hol leginkább kell, s ha egykor a jó szomszédság és régi barátság kedvéért erszényünkhöz is nyúlnánk, ne bocsássunk ki váltót, mihez nem értünk, hanem segítsünk úgy, mint azok az üstökös ősök tudtak segíteni, ha akartak.

Az európai absolutismus, valamint az alkotmányos centralisáció eredménye sehol sem áll oly szánandó meszelenségben előttünk, mint a mindenütt fenyegető banqueroutokban. – A pénzzavar, mint minden egyes háztartást, úgy az államokét is halomra dönti mulhatlanul.

Miért mennék tehát mi, eddigi józanságunknál fogva minden fináncziális szédelgéstől ment nemzet szembehunyva most a roskadozó romok közé, midőn a való már tény, csak azért, mert néhány disharmonikus „zsiviot” és „szetreaszkrét” hallunk?

Nemzeti állam életünknek legragyogóbb pontja volt: a józan gazdálkodás, az olcsó kormány. Szinte előttünk is mesésen hangzik már egy magyar megyének 48 előtti budgetje. Mi alig százakat adtunk ki ott, hol ők milliomokat, s még is, „megvoltunk” s talán még jobban.

Valamint a magyar szabadság már definitiójában egészen más volt, mert önkormányzás volt, mint az ő választó, és mindent csak képviselő szabadságuk, azon csak „fictione juris” népfelség, de valódi kiskorú gyámság, ezen „lucus a non lucendo”, – úgy országlati bölcseségünk leginkább a fináncziáknál, az államoknak ezen gyöngye oldalánál tűnik fel. – Szabadok voltunk és szaba-

dok maradtunk, nem mert hős nép valánk, de mert takarékosak lenni tudtunk. A magán életben is csak azon ember szabad voltaképpen, ki ha kell, szegény is tud lenni, ki a jólét feltételeit a gazdagság hasztalan, s néha veszélyes játékszereinek nem áldozza fel.

A papírokkali üzérkedés, – igaz nevén, „Actien-schwinde!” borzasztó morális betegségévé lett korunknak, s nem más, mint lotteria nagyban, mint börzei „násivási” áremelkedésre vagy bukásra; mint könnyű meggazdagodási mód, mire a csalás minden neme felhasználatik, mi százezreket már koldusbotra juttatott, s gazdagjainak papírjait elvitte az első szél. – Nem én mondom, hanem a tapasztalás, hogy a milliommokkal bíró „Haus”-ok csak ideák voltak, csak háznagyságú érczmentesített üres Wertheim ládák.

Inkább a lassú, de biztos, és nemzeties alapú földművelés, mi mellett eltengődünk napról napra, s minden pénzválságot kiállunk, mint a forcírozott ipar proletár sereggel és gyártás idegen pénzzel. Az ember csak abból lehet gazdag, mi az övé. Idegen pénz: idegen érdek. – Tessék mutatni hazai vállalatot idegen pénzzel, miben aztán köszönet lenne.

A mostani eljárás európaszerte a helyett, hogy az államokat gazdagította volna meg, csak a népet szegényítette el. A reductiók ígérete mellett a kiadás egyaránt nőtt, s a kigázolási remény naponta fogy. – Úgy látszik, hogy a fináncz mesterség nagyon hasonlít azon eljáráshoz: a forrást ásni ki, ha szomjazunk.

Maradjunk tehát itt is régi önkormányzati valóságunk és állami gazdaszatunk mellett, mert ha sok lesz bűzánk ez csak zavart, de a papiros bőség nyomort okoz.

S ha az állam pénzügyi állása nálunk is fő állambetegség, a rendes kúrához kell nyúlni: a beteggel jó diétát kell tartatni. Csak a charlataneria rendel hosszú receptet, míg a baj diagnosissával egészen tisztába nincs.

Maga a nép, ha a tudomány misztériumaiban nem jártas is, a legjobb orvos, s bár szegény, a legjobb financier. Tehát csak orvosi consilium.

„Angliának is bankjában van gazdagsága” – mondják. – De ott hitel is van, mert van szabadság, nincs egyetlen bankóczédula, mely önkénytes elfogadáson ne alapulna, s végre ott a bankók nem a levegőben, hanem telt pinczék felett épített paloták.

Így pedig aztán a leghájfőbb magyar ember is megérti a dolog állását egyetlen tudós szám nélkül, a mi egyedüli célom volt.

Most pedig tájékozunk magunkat szellemi postulatumi körül korunknak.

A szabadság.

„Az ember szabadnak születik, mégis mindenütt rablánczokban találom őt. – Az első sklávot erőszak tette, de gyávaság örökítette meg azt.”

Így kezdi Eousseau társas szerződményét, azon hatalmas proclamatióját, melylyel a szolgaság jármában elszunyadt emberiséget szabadságra hívta fel, midőn gyöngé oldalán találva gyávéának nevezte őt.

Ma már mindent rá lehetne fogni a világra szabadsági szempontból, csak azon egyet nem, hogy azért megküzdeni gyáva, de most még sokkal nagyobb baj van, mint Rousseau idejében volt, s mit éppen őmaga a nagy apostol idézett leginkább elő: az eszme zavar.

Nem a szolgálai nép érzéketlensége, sem a szabadság ellenzőinek szuronyai és békói, hanem a különféle szabadságok pártosainak belvillongása és egymás elleni tusája teszi a népeknek oly nehézé a valódi politikai nép szabadságot. – Ez nem külháborúja már a szabadsági tábornak, hanem bel polgár harcza. Ez a láz forrongása az államtestnél, mely élete beleit emészti fel.

A sokféle szabadságok definitiói azok, melyek lehetlénítették eddig a józan szabadságot. – A régi aristocrata szabadságok és a mai communismusi definitiók, bár minő ellenkezők is önmagukban, abban mégis megegyeznek, hogy nem engedik egyaránt létre jönni azt.

A népfelség elve, midőn a főhatalmat büszkén köve-

teli, oda adja azon államnak, mely az ő birodalma is egyetlen fő kincsét: egyéni szabadságát.

Ma már tehát el sem kell venni vagy megtagadni a tulajdonképeni szabadságot, A „suffrage universelle” szívesen lemond arról az első jöttment Caesarnak, ki a demokratikus állam hatalmat képviseli.

Önkénytes szolgálja lesz azon állami közhatalomnak, melynek egyik urául képzei magát. – „Felséges” cím báburaság és reális szolgaság.

Ám nézzük a dolgot magát közelebbről.

Már e szó maga: „polgári társulat,” bizonyos korlátozását teszi fel az egyéni szabadságnak. Mindegyik lékeli hogy mondjon személyes joga és akarata egy bizonyos részeről, hogy közös akarat és közös jog alakulhasson.

És eddig az állam korlátozásait mindig az egyéni szabadság nevében támadták is meg. Zsarnokinak nevezték, mert nem tűrhetette az egészen független élet szilaj szabadságát. – Ma épp ellenkezően a társadalom nevében támadják meg az egyént.

Azon tan definitiójában veszélyeztette a társadalmat, s zilált és porhanyóvá tette azt. Ma az állam, mely polyp karjaival az egész polgárt megragadja, veszélyezteti az embert.

Szabadnak lenni eddig annyit tett, mint a mások jogainak tisztelete mellett, saját céljaiknak élni, mire az állam elkerülhetlen eszköz volt.

Ma pedig szabadnak lenni a francia doctrina értelmében annyit tesz, mint a főhatalomban, mely a felséges nép nevében gyakoroltatik részt venni.

Itt tehát már a néppel az egyén is az államba olvad, mely aztán souverain, és mindenható, mert maga az egész nép. Vagyis más szavakkal: nép felség lesz, s mivel a nép hatalmának képviselője az állam, az ember ennek, mint öszveségnek mindenben alárendelt, tehát annak szolgálja.

A jelszó pedig a „szabadsága ma is épp úgy, mint a középkor zivataraiiban volt, midőn éppen az ellenkezőt jelentette, mert a nagy francia forradalom, mely a régi

szabadsági definitió értelmében indult meg, mái a convent, directorium, s főleg a consulatus alatt észrevétlenül a másodikba ment át, s természetesen minden utánnok következő kormányok által készséggel fogadtatott. – Maga a communismus sem más, mint ezen szabadsági értelmezésnek minden logikai eredményeiben őszinte bevallása.

És mivel a legtöbb ember, ki a szabadságról beszél ezen saját nemét a definitióbeli metamorphosisnak a históriában el nem leste, természetesen a legnagyobb zavarba és ellenmondásba jő, ha a szabadságról dictiózik, s ha ezt valóban éhezi is „changez marcher”ével elégíttetik ki.

A szabadságnak ezen új, vagy mint nevezni szeretem „modern” (mert bizony kár reá a korcsra a tiszta magyar szó!) tehát a szabadság ezen modern meghatározásának egyenes logikai eredménye az állam mindenhatósága, vagyis a mindenben centralisált hatalom.

Hogy pedig az ily hatalomból az egyesnek igen kis részecskéje juthat a népfelségnek, például mi nálunk $\frac{1}{10,000,000}$ homeopathikus felolvasztású adaga, mi aztán kárpótlás lehetne a személyes függetlenségért és személy és joggyakorlatért, az természetes, de bizony szerintem igen igen sajnos is, mint azt majd annak idejében elpanaszolni fogom.

Minden hatalom az államé, s ezen hatalmat ott, hol szabadság van, a felelős minisztérium és nem felelős parlament képviselik, mely se nem utasítható, sem alkotmányilag meg nem számoltatható a nép által.

A felelős minisztérium továbbá csak a nem felelős parlamentnek tartozik felelősséggel, s mivel a parlament tulajdonkép csak néhány száz emberből áll, kik ismét mivel csak emberek, s democratiában gazdag aristocratákból nem alhatnak, gyarlók is, szegények is; ebből aztán már magában Franciaországban, mint ezen tan hazájában, oly gyönyörűséges „écarté” (kettős játék) következett a felelős ésnem felelős testület közt a francia nép rovására, hogy „Ő felsége” mely csak választ és újságot olvas, mind két öklével törülhetette szemeit, míg azon gondolatra jött, hogy mást öklözzön meg, de még akkor sem érte fel észszel, hogy magán a dolgon, mint vastag önámításon épültön, s mi a szabadságot éppen magára a min-

denből kizárt népre soha sem fogja megteremhetni - változtasson.

S lehet-e ezt csudálni, midőn magyar ember is van, – pedig hány! – ki esküszik az új francia doctrina mellett s ha valaki a magyar ős önkormányzatról, – azon a régi jó definitió szeréntiről szól, azon anathemát kiáltja reá, hogy még az utasítás embere?

Hogy a francia nyárspolgár, – mert biz ott is van ily vitéz annyi, mint bárhol, – és a kék blousos felség ezt tartja valódi szabadságnak ma is, s valahányszor rászedetve találja magát az utca kövezetével veri agyon a kecskét, melyet ő maga eresztett be a káposztás kertbe, azt nem nagyon lehet csudálni. Ő neki 18 Lajossá volt egymás után, s hogy az a megyei közgyűlés, – a személyes joggyakorlat helye, hol a nép, önmagának törvényhozója, bírója és felelős minisztere, minő fán terem, arról fogalma sincs.

De épp az, mi menti a francia Ouvriért, csak vádolja a magyar táblabíróból lett veres tollas vitézt.

Még a vak is hallhatta, a siket pedig láthatta az ős megyei rendszernek önkormányzaton alapuló „semmit rólunk nélkülünk” zászlója alatti megbecsülhetlen hasznait a személyes joggyakorlat megadására, és a közszabadság megőrzésére, mert utoljára is csak az a népé, mit ő maga képes megőrizni, s jaj neki, ha bár másra kénytelen bízni ügyét! – A megye maga nevelte, maga gyakorolta be a magyar szabadság harczosait. Sok még maga is szónokolt egy vagy más közjogi tárgyban, hogy az ügy intéztessek el, mint ő szerette, sok még maga választotta bíróját, tisztviselőjét, s most mégis -

Na! de ne bontsuk meg a sorozatot, tartsuk meg az elmondandókra nézve megállapított hadi tervünket, mert ismét azt mondhatná valaki, hogy nem ért meg, hogy mi zavarunk leginkább, midőn a zavart eszmék felbonczolgatását tűztük ki célul.

Az állami centralisáció, – bár minő név alatt, – és municipális nép szabadság közti különbség, szükséges logikai kellékeikkel mind két részről, sokkal fontosb és sok oldalúbb, mint sem pár szóval kifejtteni lehetne, mit

azonban annak idejében megtenni egyik fő feladatomban. – Nekem ugyan a szabadság sem kell ha az korcs, mert nem a régi egészséges törzsből nőtt fel, ha az nem magyar.

Van még egy másik oldala is a polgári szabadságnak, mely az alkotmányos fejedelem és szabad nép közötti alkujánál fogva constitutionalismusnak neveztetik, s mi szerintem egyedül vethet véget a revolúciók és contra revolúciók író harczának; – erről is azonban tüzetesen máskor.

Az egyenlőség.

Krisztus vallása szerint mindnyájan egyenlők és testvérek vagyunk, mert mindnyájan ugyanazon Istennek vagyunk gyermekei. Az új democratia tana szerint mindnyájan egyenlők vagyunk, mert egyenlő jog, és kötelesség a polgári szabadság és igazság.

Minthogy pedig a keresztény vallás és észszerű igazságos társadalom az emberiség két erkölcsi talapja, innét világosan folyik az egyenlőség alap elve is.

Pedig az emberek még soha sem voltak egyenlők, s nemis lesznek soha, mint ugyanazon falevelei közt nincs kettő sem egyenlő, bár mindegyiket ugyanazon erő éleszti, s mindegyiknek ugyanazon joga van a napsugárhoz és esőhöz.

A vallás és polgári társulat két legszükségesebb intézmény, melyek az emberi jólét és méltóság két fő basisai, de nem teszik az egész embert. Ő maga mindig főtényező marad önmagára, s itt ismét önbelátása, s önmunkássága, vagyis a mint most szoktuk kitenni: értelmi és vagyoni qualificationa.

Járhatunk egy templomba imádkozni, egy tanács és törvényházba törvényt és igazságot nyerni, sőt egy iskolába tanulni, egy színházba mulatni, de bár mit is mondjanak az Icaristák, soha sem fogunk jó ízűt enni egy asztalnál egy tálból, sem jól dolgozni egy közös műhelyben egy munkát, mert mindenkinek más az ízlése, s más az ereje. – Az atheneieket s többi helléneket a spártai „fekete leves”-sel lehetett legjobban megijeszteni, ha ma-

kacszkodtak. Most ugyan azt teszi a communismus „nagy vályúja és sok fakanala” a philister sereg közt.

Áldást a templomban egyaránt kérhetünk, valamint igazságot is a bíró előtt. De már az iskolában mindig kell lenni „classificatio”-nak, s a színházban olcsó „kakasülőnek” és kényelmes páholynak, hogy az közmulatóság helye maradhasson.

Az absolut egyenlőségi theoria tehát egy szép álom, mi nem világunkba való, mert nem volt az Isten nagy^tervében.”

O nem egy boldog erőművet akart teremteni, hanem szabad lényt, mely fárad és küzd, hogy magát tökéletesítse és boldogítsa.

S ezen haladási útjára két rugót adott neki az önmunkásságra, mit pongyola nyelven dics és haszonvágyanak szoktunk mondani. – Hol hibásak vagy éppen hiányzanak e rugók, ott nincs haladás, nincs tökéletesedés, következőleg nincs józan emberi szabadság is.

Midőn tehát a polgári egyenlőséget egy értelmében veszik ma a politikai szabadsággal, a természettel homlok egyenest ellenkező definitióját állítják fel.

És mivel az absolut egyenlőséget, mint absolut lehetlenséget a szabadság főfeltételéül teszik, csak magát a szabadságot lehetlenítik, s mintegy tudtok nélkül a Caesarok malmára hajtják a vizet, mert az oly egyenlőségnek, mely szabad nem lehet, mint a birka nyájnak a mi okvetlenül kell, az az ügyes pásztor.

Meg lesz tehát a caesarismus, mint az ő democratiájuk szükséges alakja, de mivel egy Caesar, – mint mondtam, – csak „pfuscher isten” lehet, és a természet örök rendjén semmit sem változtathat, meg marad mellette is az értelmi és vagyoni különbség.

S az elsőre, t. i. az értelmi különbségre nézve mégis adnák magukat a legmakacsabbak is; de a vagyonbeli igen boszantó, s azért a mostani democrata egyenlőség harcza tulajdonkép csak is a vagyon ellen folyik, ha nyíltan nem valják is be.

Az angol „chartisták” például törekvéseiket legális

formák alá rejtették. A francia communisták őszintébbek. Ők már a tulajdon igazságtalanságáról beszélnek, bár a vég consequentiát azzal tagadják ők is, hogy csak szélesb basisra akarják helyezni, noha kézzel fogható, hogy így a tulajdonból nem maradna fent egyéb a „széles hasisnál.” Ők tehát a tulajdont csak másképp definiálnák, mely szerintök nem egyesek monopóliuma, hanem a közjóléte.

De éppen a széles alapú definitiotóli félelem, mi tulajdonkép minden magán vagyont megszüntet, erősebb oszlopa III. Napóleonnak, mint democraticus eredete, bár az önkényen alapuló trónja oly ingatag, mint Fülöp Lajosé volt, s talán oly kevésbé lesz megtartható is, mint azé; bár mily elszántsággal ragaszkodják hozzá a kétféle philister sereg, mely egy részről a democratia megalapítóját, másíkról pedig a társadalom örét nézi benne, midőn erszényét nagy budgetjére bár savanyu arczal megnyitja.

Minden egyenlőségi harcz, – ismétlem – a vagyon ellen folyik, mert az egyenlőtlenség a vagyonnak szükséges tulajdona. – Az ember soha sem lehet vagyoniilag egyenlő, következőleg az államnak is így kell rendeztetve lennie, hogy e szükségességből folyó viszonyoknak megfeleljen.

Reményilem azonban, hogy senki félreérteni nem fog.

Abban igaza van a philister seregek és a doctrinair profesoroknak, hogy kell okvetlen a vagyon és értelem. De a mennyi? – ez egészen önkényes, s ezen önkényes classification a munkások és democraták jogosultsága.

„A választói census a politikai materialismus.” A birtokjogot helyzi az emberjog helyére. – Semmi materialismus nem ér semmit magasb szempontból tekintve.

Kinek csak egy kunyhója van, – mert ha semmi sincs, úgy közérdek sincs, – ezen kunyhó kedvesb lehet előtte, mint a ki palotákkal, uradalmakkal bír. S legjobb a józan ész ahoz, hogy az államis józan alapokon épüljön.

Semmi sem öli el úgy a honszeretetet, és magasztos érzelmeket, mint a pénz szeretete, semmi sem áll útjában úgy a polgári igazságnak, mint a felületes míveltség.

Mióta pénz az államok forgató kereke, a hazafiság

egészen „luxus cikk”-é vált. Mióta mindenki „raisonnizik” legritkábban találunk józan észre. – Mert egy varázs kört vontunk magunk körül, s tévedésből tévedésbe botorkázunk.

Ha Aesop felfűjt békáját érteni akarom, a felfűjt hólyagagyra gondolok; ha egy szívtelen embert akarok képzelni magamnak, csak egy bankár – egy pénz szörnyeteg – képében tudom személyesíteni azt. Kinek szabadság kell mindenekelőtt; az eszelős előtte, kinek erény: az együgyű, s ki jogegyenlőségről beszél pénz nélkül: az forradalmár. – Mióta ezen férgek megsaporodtak, az öreg Európa csak vakarja fejét azon kérdés felett: „hogyan lesz hát?”

De viszont éppen az, hogy az egyenlőség századai-ban legkevesebb az egyenlőség, mutatja: hogy az másképp nem is lehet, s hogy minden rugdolódzás csak a láncz se-bét mérgecsíti el. Az egyenlőséget az új alkotmányok első lapjára lehetett kitűzni, de azért kinek tíz forinttal többje van, jobb és többnek hiszi magát.

A kegyeletnek nemcsak a fejedelem és nép, nemcsak az eddigi úr és szolga, hanem a szegény és gazdag közt is vége van már. Egyik a másikat ellenségül tekinti. „A társadalom szemérmes ruházata levonatott.” Elvesztette mintegy erkölcsi talaját, és üzleti szerződménynek tekintetik, melyből minél több hasznot húzhat valaki, annál jobb. – Nincs poesisa az érzelemnek, emelkedettsége a gondolatnak.

S ez ismét az általános nivellírozás eredménye. Mert a ki a francia ízlés szerint kertje fáit egyenlőre nyírja, nem szebbé és jobbá teszi azokat, hanem csak természetes alakjukból vetkezteti ki. Változatos ízletesség helyett, unalmas egyformaságot nyer.

„Kétszáz év óta nem történt nagy esemény, mi az egyenlőség hasznára ne történt volna.”

„Azt nem tehetjük, hogy egyenlők ne legyünk, de igen azt, hogy ezen egyenlőség hasznunkra vagy kárunkra válják.”

„Most elhagytuk a jót, mit a régi állapot adott, anélkül, hogy megszereztük volna a hasznost, mit az új adhatna.”

Mind a három mondat Touqevillétől van.

A magasb elmék korunk egyenlőségi irányát úgy értelmezik, hogy emeljék azt, a mi lent van; de a nagy tömeg fárasztónak, nehéznek és hosszúnak találja ez utat, s lerántja mind azt, mi magasb önmagához. – Ez kényelmesb is, biztosb is. Pedig a tömeg ma minden, s a törneget udvaroncza a demagógok vezetik.

„Az egyenlőség, mi a társadalomra oly sok hasznot áraszt, sok veszélyes hajlamokat is önt az emberbe.”

Ezt is Toqueville jegyezté meg, s két vastagkötetű munkát írt róla.

Én pedig elmondtam könyv nélkül mind, mit egy hírlapi cikkben mondanom lehetett, hogy ezen fontos kérdés tanulmányozására olvasóm kedvet és ingert kapjon.

Bizony nagyon sajnálnám őt, ha hírlapi cikkekből akarna lenni okosabb, mint volt.

Nemzetiség.

Az új politikai szótároknak a-b-c sorozata szerint a harmadik nagy szó a testvériség lenne, de a legutóbbi időben nagy változás állott be, s a halva született „testvériség” szót a „nemzetiség” szó helyettesíti.

A régiebb doctrina logikája szerint a szabad és egyenlő emberek nem is lehettek mások, mint testvérek, s ezen testvéri szeretet philantropikus codexét sok német tudós á-tól z-ig meg is írta, azaz hogy gyönyörűségesen meg is álmodta. – Csak kár, hogy oly kevés álom telyesül a valódi életben.

Az, mit ők cosmopolitismusnak neveztek, s mi annyi szép, nagy és dicsőnek horgonya volt, ma már több mint gyanús valami, s szinte bűn. Értelme nem vétetik magosban, mint az „ubi bene, ibi patria”, s magyar szempontból is ha agyon akarunk ütni valakit, ezen követ dobjuk rá: „cosmopolitan”

Tehát csak szó, csak szép álom lenne az életben minden mi nagy, mi magasztos, s főleg mi közös!

Mit hajdan szabadságnak neveztek, vagy kevesek birtoka volt sokak elnyomásával, p. o. a Spártaiak fekete levestele helotáival; Róma forumi plebsének uralma a leigázott világgal, vagy a tömegé a „hegy” guilotinjával, és Aristides ostracismusával.

„Szabadság! egyenlőség! nem volt soha a földön,” ~ fűtyörési keserves világ fájdalommal egy nádi verebe az ifjú németországnak, – „de nincs az égen is, mert ott is egyik csillagnak nagyobb fénylőbb, mint a másik, s mindnyájan örök vastörvényeknek engedelmességeknek.”

Lehet, – s szeretjük hinni, hogy téved, de abban alig lehet kétség, hogy a testvériség a világon még pénzért sem volt látható sehol, ha csak a kétfejű sasos réz-pénzeken nem.

Most pedig azt mondják: hogy a szabad és egyenjogú nemzetek lesznek igaz testvérek.

Lehet ez is, – de mi előtt ezen új testvériség bőre árára is innánk, jó lesz ha egy kissé óvatosak leszünk, hogy az előleges áldomástól le ne csípjuk magunkat, mint két évvel ezelőtt October után a „Komló”-ban, mitől még ma is gonoszul fáj a fejünk.

De hagyjuk az erzeigest, és szóljunk a dologhoz. A „nemzetiség”-i jelszó alatt egy oldalról építenek, másikról lebontanak. Itt az eddig elválva volt részeket akarnák öszve enyvezni, amott pedig ék helyett használják a békésen együtt élőkét szétfeszíteni. Röviden: ezen új szónál mindent lehet érteni, csak azt nem, hogy mi akar lenni ő maga tulajdonkép.

„Mi a bot? azt tudjuk – mondja Heine, – de mi a szerelem? azt ki mondhatja meg?” – Mi a nemzet? azt értjük, de mi a nemzetiség? azt még senki sem mondotta meg, – mondhatnók mi is.

Sőt még ez nem minden, mert mióta p. o. magyarországi nemzetiségek akarnak megszületni, már azt is alig tudjuk, hogy mi hát a magyar nemzet maga, mit annyira szidnak és mocskolnak? Bizony ma holnap már senki sem veheti magára azt a sok tudós lamentot, és hazafias testvériségi szitkot, mert a hajdan oly büszke magyar nemzet ma holnap „res nullius” lesz, melynek istenével hazája is elveszett.

Mesélik, hogy a hajdani argonauta-féle expedíciók egy két hajóval megindultak szél alá, kikötöttek az első kedvező helyen, s nagy városokat, virágzó új államokat alapítottak.

Most könnyebb oldaláról veszik a dolgot a politikai regény hősök.

Öszveül néhány pap, dászkál, professor és földetlen földes úr, s decretal „nemzete” nevében egy új „nemzetiséget” miről eddig senki sem hallott. Megírja tíz paran-

csolatát, mi másoknak szól, s mit a „természeti jog” és „nemzeti egyenjogúság” paizsa alá helyez.

A monda argonautái küzdöttek hullámmal, viharral, fenevadakkal, rabló népekkel, s fúrtak, faragtak, építettek, mi előtt a zöldgalyat az új államra feltűzték.

A mieinknek hajó, kard, kalapács, ásó stb. nem kell. Meg sem mozdulnak házul, s mégis foglalnak. Elég egy toll. Elvégez ez mindent. Hadd menjen ki más, a kinek nem tetszik, mert ez az ő nemzetiségi kerületük az isteni, a természeti, és a nemzetiségi jog nevében.

S hinné e valaki? Pedig „való igaz” mint egy bihari táblabíró szokta volt mondani, hogy ezen eljárást sok magyar ember is egészen a maga rendjén találja, s ne hogy „a nagy európai nemzetiségi elvet” megsértse, s hogy azt ne mondhassák felőle, hogy elnyomja azokat, kik saját háza és földjéről kiúznék, mindjárt kiegyezkedni akar velük folytonos mentegetőzés közt.

Ha a hibás definitiót egyszer elfogadtuk jó urak! úgy aztán tegyünk le minden védelemről, mert a logika visz és nem vitetik. A definitió feje a kígyónak. Hová ez befúrta magát, testét igen könnyen vonja maga után.

Engedjük tehát a nemzetiségeket beszélni maguk mellett, ha nekik úgy tetszik, mert ez a szabadság, de ne némítsuk el a magyar nemzetet, mert az ily politikai bölcsesség ostobaság.

A magyar nemzet az ősi százados tölgy, melynek árnyában a sok nemzetiség gombája kedvére nőhet. De ne engedjük hogy a fán nőjön a gomba, mert az oly fa, mely megtermi már redves, és egészen eledelükké lesz.

Az állam testnek is, mint minden physikai testnek változatlan és állandó tulajdonai vannak. Ruganyos, terjedő, porosus, s így befogad és enged, de áthatlan is. - Míg „magyar” lesz, nem lehet az más Birizdó és Mitru barátaim! -

De hagyjuk a tréfát is, és szóljunk a dologhoz komolyan.

Komolyan? - De hát miért oly fájdalmas, oly le-sújtó, oly kétségbeejtő a komoly szó épp a nemzetek

testvériségére, korunk hármasszentségének éppen legfőbbikére! –

Az érzélgés csillagos fátyolt lök a fájó érzelmekre. A humor piros rongyai köti be a sebet, hogy az alatta folyó piros vért senki se lássa. De ki nézheti a hazának, a kedves anyának ezen mély tátongó sebét fátyoltalanul, piros szem üveg nélkül mezetlen valóságában?

S tudni azt, hogy e szó, mit a haza sorsa felett talán korunk históriája értelmezend, a bírósza szava lesz élete vagy halála felett.

Mert legkomolyabb, legveszélyesb, legforradalmibb szava napjainknak a „nemzetiség” szó.

A „szabadság” hamis értelmezése veszélylyel fenyegeti az embert, az „egyenlőség” átértelmezése kockáztatja a szabadságot, de a „nemzetiség” szó veszélylyel fenyegeti a hazát.

És az ember elhull, de felkél ismét. Egy Deucalion követ dobál háta mögé, s mind új szabad ember lesz az. Szabadság is lesz mindig, míg emberi kebel lesz, hol meggyökeredzhetik. De ha a magyarnak nem lesz egykor magyarhazája, mije lesz akkor? –

A középkor óriási zűrzavara, a barbárok szekercsége és kanócza elpusztított, öszveromozott mindent. A reformatio megtámadt minden régi hitet, a communismus más alapokra akarja fektetni a társadalmat; de a haza, s benne a „nemzet” fogalmához nem nyúlt eddig senki.

E dicsőség korunk ezen ominosus szavának maradt fent, mely előtt térdre hullnak hívei, és kalapot emelnek ellene is.

És sokan, kik ezzel akarják megmérgezni a magyar hazának légét, nem veszik észre, hogy ok is szívják be ugyanazon léget. A szél már is fújja feléjük, mely megöli őket is bizonyosan ha minket.

Ezen egyetlen szó Assyria királyának hármasszava: „Mane Thekel, Phares!” mely palotája falairól intőleg sugárzott vissza, s mi históriánkban is vérbetűkkel felírva van.

Mit mondhatnánk hát felette most egyebet, mint hogy ez a legveszélyesb szó nem a magyarhaza jövőjére csak, de a haza lételére is.

Ezt pedig kimondtuk már akkor, midőn a többiek, kik épp úgy szeretik a hazát, mint mi, édes álomba ringattatták magukat a testvériségi ígérek által. – Ők szunyadtak, mi pedig virasztottunk felöttök már akkor.

Most már igen kevés lehet az ily szerencsés gyermek, ki anyja halálos ágya mellett is elalszik, de az örök nagy száma megmentendi-e közös kincsünket? -

Mohamed szavai szerint beretva él szélességű hídon kell átmenni paradicsomába. Legkisebb elvesztése a súlygyenynek, s a szerencsétlen a mélységbe zuhant, honnét nincs menekülés.

Ezen keskeny híd nálunk a nemzetiségi kérdés értelmezése. Egy hajszálnyival több vagy kevésb egy vagy más oldalra, és elveszett minden.

Minél több szó a nemzetiségről, annál nagyobb a zavar.

Ne vitázzunk tehát, hanem inkább örködjünk és imádkozzunk.

Még minden jól lehet. A nemzeti szenvedés is jó, ha tudjuk azt eltűrni, s főleg, ha tudjuk azt felhasználni.

Ki a haza jövőjében hisz, tudhatja, hogy még mindenre lesz idő. – Csak az kárhozik el, ki hitét elveszti, s azon nemzet nem menthető meg, mely önmagát elhagyta.

S ezt ismét az alföld magyarjainak mondtam.

Vallásosság.

Mulatságos dolog hallani – természetesen csak úgy kéz alatt, – azon ítéleteket, melyeknek ki van téve mindenki, a ki a nagy közönséghez szól.

Egyik azt mondja, hogy az író felfogása „költői,” másik hogy „nyelve durva.” Egyik nem tud megérteni, a másikat bosszantja a kíméletlen nyíltság. Sőt egy mivelte nő azt is kérdezte egy ismerősömtől: „Van e neje”, mert ha van – –”

„Vallás,” „kereszténység,” „morál,” oly szók, melyek talán leggyakrabban előkerültek nálam ott is, hol némelyek legkevésbé várták volna t. i. korunknak tisztán politikai gyöngéi körül.

Ebből sok ember személyes jellememre, és kedélyi mystikus hangulatomra következtethetett, pedig én csak a kor irányát fejeztem ki.

Nagyon rövid látónak kell annak lenni, ki a kor határozott lendületét a felé, mit vallásos iránynak nevezünk, észre nem veszi, s hogy a kor vallásos lett, mert hiányait ön maga belátta, mert a gondviselés soha sem volt oly nyilvános, mint ma, midőn a zavar legnagyobb.

S ez nagyon örvendetes azon egyszerű okból, mert a valódi vallásosság, midőn javít, boldogabbá is tesz.

Az emberiség históriája – nemes b értelemben a vallással kezdődik, és vallásossággal végződik. Istennel, mit talán az, első menydörgéssel a vízőzön után ismertek fel, – lett az első világosság benne; és az isteni gondviselés nyilvánulásának elismerése végeredménye, legszebb virága. Mit a babonás félelem kezdett meg, azt a philoso-

phia legmagasb vívmánya erősíti meg. Isten nélkül, mint az egyes ember úgy a nemzetek, az emberiség életében is sötétség van. Minek a szabad ész leigázó, a gondolkodó emberiséget kiskorúságra kárhóztató járszalagon, sőt néha rablánczon tartó intézkedések? Épp az ész, az emberiség factumaiban nyilvánuló az, mi az Istent tünteti fel, és a história morálja minden papi papolásoknál jobban bizonyítja. Kit a história vallásossá nem tesz, az hasztalanul magolta be azt. Csak neveket, számokat, és körbeforgó eseményeit ez emelkedésnek és bukásnak tanulta meg. Csak a testet látta mindenütt, de nem a szellemet, a tévedést s nem az igazságot.

Isméltléseket elkerülni akarván, nem szólok a hierarchia állásáról, s míveltsegünkhözi viszonylatáról, mit a „római kérdés”-ben kísértettem meg néhány vonással megismertetni.

Napjainkban többször jött a katolika egyház öszveütközésbe az állammal, ma is ez van szőnyegen, és még sok nem gyanított vihar fog e kérdésből, – bár mint oldassék is meg az most, – keletkezni múlhatlanul, mert következetes és kitartó természetű az a „non possumus.” – „Mint ebeket fognak minket elűzni, de mint sasok fogunk ismét kiifjulni” – mondta Borgia a jezsuitákról, sokkal előbb mint 1773-ban, midőn valóban elűzettek.

Mindenesetre nagy előnye az egyháznak, hogy el lehet az állam nélkül, de az állam nélküle nem.

Hogy azonban ezen szembeötlő igazság mellett is a „non possumus” annyit tesz, hogy a pápa világi birtoka a vallás támasza, az csak indulatosság, és az elfogultság rövidlátása, ha a világ minden papja mondaná is.

Sőt inkább úgy nem lehet „a juhokat és bárányokat az égi legelőre hajtani, és az égi bölcsesség vizével felüdtíteni” – mint önök mondják drága piros és violaszín prelátus urak! ha „nemes, békés és szelíd szabadság”-nak nevezzük azt, mi annak ellenkezője volt, mert szabadság sem volt soha akár az egyházra akár Rómára és területére.

A vallás, s vele az egyház akkor volt legerősb min-

dig, ha a földihez lelánczolva nem volt, mert sok jót ad a föld kétségtelenül: anyagi jelétet, hatalmat, tekintélyt, de egyben mindig megrövidít: a szabadságban. Az ember annál szabadabb, minél kevésbé állat ember. – Az egyház korlátlan ura a lelkeknek, ha a testeket rablánczba verni nem kénytelen.

A már egyebütt elmondottak után úgy hiszem, hogy azt is felesleges ismételnem, hogy a kereszténység ügye a civilizáció, a humanismus, a haladás ügye a világra, s hogy a többi fajok elmaradását nem a prenatalia, hanem a theologian's itt ismét nem a dogmatika, hanem a theologiai morál fejt meg még akkor is, ha igaz lenne, hogy például egy néger fejalkat egészen hasonló a még ki nem fejlett gyermek agyhoz az anyai méhben.

Hogy erről mennyire és mióta meg van győződve Európa, mutatja azon kitarás és óriási pénzázdozat, mit egy részről az orthodox vallás a missziókra, a reformált felekezetek pedig a „bibliai társaságok” érdekében kiadtak.

A „bibliai társulatokat” XII. Leo „vaferrimum inventum” „pestifera pasqua” s más hasonló címekkel tiszteli meg ugyan, de azért a „biblia” a „könyvek könyve” marad, s a jó könyv haszna annyira felöltő a „vadak” előtt is, hogy a Phoenix, egy éjszak amerikai lap 1828-ból az irokézek saját anyai nyelvén adatva ki, ezt mondja:

„Láttam, hogy a fejérek könyvben olvastak, s gondoltam magamban, hogy a könyv igen jó lehet, mert azokban az áll, mit mások gondoltak, s hogy így beszélhetnek az emberek, kik egymástól távol is vannak, vagy ha meghaltak is. így gondoltam tehát, hogy írást fogok kezdeni testvéreim részére is, melyben a jót, mit gondolunk feljegyeznénk s még unokáinkkal is beszélünk; mert azt vettem észre, hogy a betűkkel úgy lehet fogni a gondolatokat, mint mi fogjuk és szelídítjük vadjainkat.”

Kétségtelen, hogy mindkét társulat, s általában a vallásos irányú irodalom és munkásság igen sok jót eszközlött már is a világ minden részeiben, legörvendetesb azonban mireánk nézve még az, hogy a kétféle missziók a a belföldire is kiterjesztették már munkásságukat, hol

szinte igen sok még a tenni való, mert sok nálunk is a „chineser ész” és négerszínű szív.

Londonban magában például több működik 200 missionáriusnál, és igen sok a „raggedschools” (rongyosgyermek iskola,) mint Franciaországban a „soeurs de charité”-k, Olaszthonban a „Scoules di Carità”k, Némethonban a „Kinder garten”ek, s Oroszországban a czárné és hercegnők pártfogása alatt álló „Magdolna házak”, a mieinkből, szinte lelkes hölgyeink szárnyai alatt egyet sem említve.

Csak rajta tehát lelkes honleányok! és ne feledjétek azt, mit Rousseau mond: hogy ha valamely ügy diadala nagyon kívánatos, és annak pártolására a nőket megnyertük, úgy mindent megnyertünk.

Legelső s legfontosabb pedig a nép vallásos nevelése, oda értve természetesen a sárga kesztyűs népet is; - s e nevelés legelső tana: „Ne hagyjátok el az Istent, hogy ő se hagyjon el titeket.

Népnevelés.

Többször volt szó már az „Alföld”-ben a nevelésről s talán még többet lesz ez után. *)

A hazára semmi sem lehet fontosb, mint az, mi neki az értelmes és jó polgárt adja.

A legrégebb állam alapítók és törvényhozók belátták ezt, és mindenkép jártak el a nevelés körül. Volt már az iskola az állam nagy kaszánya, mint ma a gyermekek gályarabsága. Több állam már tisztán az ifjúság nevelésén alapult. – Mind ezekre igen sokat mondhatni ugyan, de mind az, mit jól vagy rosszul tettek bizonyítja, hogy fontosságát belátták.

Semmi sem fontosb különösen, mint a népnevelés ügye, mert a míveletlen nép sok tekintetben gyermek, s pedig ez a legnagyobb polgári osztály.

A népnevelés plántálja át a műveltséget oda, hol leginkább kell, mert a műveltség az embernek mindene. Az embert a baromtól csak a műveltség különbözteti meg. – Ki minél műveltebb, annál kevésbé állat.

„Tudomány a menny segélye, mely mindent hasznunkra elsajátít. – Az ismeretek csak sugarai a mindent kormányzó isteni bölcseségnek, melyek, mint a napé: világítanak, melengetnek és vidámítanak.

A nép alsó rétegeinek állása hozza már magával mintegy, hogy míg a szellemi műveltségben elmarad, szegénységénél fogva sok erkölcsi kísértéseknek kitétetve

*) Tudjuk, hogy az „Alföld” eddigi szerkesztőjének kedvenc és tanulmányozott themája volt a nevelés. Sz.

van. Azért alig hallunk valamiről többet, mint az elemi iskolákról, s hány ember gondolt arra mégis, hogy legjobb elemi iskola a népre is a csendes és jámbor családi élet, mi Franciaországban, sőt már Némethonban is mind inkább veszni kezd. A cseléd, mely eddig míveltebb gazdája családi tagjának tekintetett, ma már tisztán díjért szolgáló idegen.

S még sokkal rosszabb az, mi a gyermekek nevelése körül történik.

Nálunk az egykori: „Domine! váltson tányért”-féle instructori megtiszteltetés sem volt visszataszítóbb, mint azon mohóság ma, melylyel a szülők gyermekeiktől szabadulni akarnak; nem gondolva meg, hogy nincs jobb elemi iskola, mint a jámbor és szorgalmas szülői ház; hogy Rousseau szerint is legjobb tanító az atya, mint legjobb dajka az anya.

A gyermek alig tud járni, és beszélni, már, „dedókba” (a kiseddóvók rendes neve) kergetik, mert otthon alkalmatlanok, piszkolnak, nyafognak, mert a kedves szülőknek oly sok teendőjük van, hogy azokra, kiknek a léteit ők adták, fordíthatnak legkevésb gondot.

Hogy sok gyermeknél aztán viszonzásul oly nagy a gyermeki kegyelet szülőik, s a ragaszkodás pietása az apai ház iránt, azon a szülők panaszolhatnak természetesen legkevésbé; hogy azonban a vallásos érzelmet, és a kedély azon melegségét, mi csak a szerencsés családi élet melegágyában fejlődhetik ki, hideg udvariasság, és külmáz fedezgetik úgy, hogy a belüresség rí ki legjobban, az is talán természetes, de már az újabb társadalomra is nagy baj.

Mert mit is tanulnak azokban az elemi iskolákban, mi az elhanyagolt főért kárpótlás lehetne?

Olvadni, írni, keveset számolni, a katekismusi és bibliai kérdésekre lélekzetvétel nélkül pontosan felelni; mi mind kétségkívül igen jó és szükséges önmagában, mert alapja a tudományos műveltségnek, s csak is az a baj, hogy a tudomány sem pótolhatja azt, mit a példákban oktató nevelése az életnek erkölcs és szorgalom által ad az ifjú kebelnek.

Igaz, hogy a népnevelésre nézve itt egy szomorú tévkör áll elő, mi a népnevelést oly nehézé és lassúvá teszi, mert a tudatlan nem művelheti a tudatlant, s az erkölcsstelen nem taníthatja az erkölcsöt. De legalább a magasb, főleg pedig a polgári osztály vehetné szívére azt, mit naponta tapasztalhat.

Igaz továbbá, hogy a nyilvános nevelésnek is megvannak kétségbe vonhatlan előnyei, s nem is szólok egy szóval is ellene, de kétségtelennek látszik előttem mégis, hogy a későbbi, az érettebb korra való, s főkérdés marad mindig, hogy hol több az előny, és főleg hol több a veszély? – Feslett erkölcsért, vallási bensőség nélküli hideg szívért, és roncsolt testért, semmi tudomány nem nyújt kárpótlást. Igen helyesen mondta tehát az anya, midőn gyermekét iskolába küldte, hogy ne hozzon neki vissza semmit csak egészséges ártatlan arcját. Demenjünk tovább. –

Meg kell vallani, hogy az iskolai neveltetésre, és magasb műveltségre, egy korban sem történt annyi, mint ma, bár a tudományos levelesknél a sok lé, és kevés szalonnás gombóc, a classikusok elhanyagoltságát eléggé bizonyítja itt is.

Különösen pedig a német, valódi „Groszhändler” a tudományosság, minek önmagát nevezi. – Van több mint 70,000 ex professo tudósa, 1,000 könyvkereskedése, s évenkénti 10-12,000 újonnan nyomtatott könyve. Dajkája teje után, legelsőbben is a „philosophia” tejét kapja szopni, mert a német philosophia két rettenetes nagy emlővel ellátott tudosnő, melyeknek egyikében az „ideálismus”, másikában a „realismus” nedve van, mely már ma három virágjában tetszik fel a humanismusk, melyeknek philosophico-botanikus nevei: pantheismus, atheismus és nihilismus.

A magasb iskolák két szempont alá esnek: mint universitások és akadémiák.

Az elsőknek feladata a tudományokat átvezetni, tovább plántálni; az akadémiáké, mint tudós társulatoké, azok terét szélesbíteni, terjeszteni.

Az elsők ritkán felelnek meg céljuknak, (universi-

tates litterarum), mert csak főiskolák, szakmák; az utóbbiakról már gyakran mondatott, hogy inkább forma nyúgei, mint szárnyai a szellemnek. – Az első rendesen vígtanyája az ifjúságnak, a második penzionatusa az ócskaságoknak.

Átalában több ferdeség és visszás dolog semmivel sem történt, mint a népnevelés, és magasb műveltség körül.

Egy tény azonban kétségtelen; a tudományok egyes ágainak, és az emberiségnek haladása a műveltségben is. Ez pedig mindent meg mond, mindenre megfelel.

Így tehát leginkább egy főteendő lenne hátra, tért nyitni a politikai munkásságra is.

Műveltség a legjobb tőkéje minden népnek, de hasztalan ha tőkéje kamataiból nem élhet. – A könyv csak hasztalan darab papír, ha a nyert bölcseséget munkássággá nem dolgozzuk át.

Minden nevelés feladata a lélek intellectuális és morális tehetségeinek kifejtése és kiképzése.

Az első az iskola, a tanulmány végzi, másodikat az élet, a gyakorlat. – Az megadja az értelmet, a tudást ez a kedélyt, a haszna vehetőségét.

Azért a nép politikai neveltetésére semmi sem oly fontos, mint a politikai intézmények.

A nép ma, – pedig a nép créme épp úgy mint az aluttej és savó, – a szabad államokban is, kivan zárva az állami háztartásban minden személyes résztvétől, és cselekvési kiskorúságra ítélve. Minden részvéte az egyetlen választás, s így kikiáltott souverainitása egy nagy tisztességes fictió. – Az ő nevében ugyan, de mindent mások tesznek. Neki a fejr és fekete golyókon kívül semmihez nyúlania, a jelöltek nevein kívül másba beleszólnia nem lehet. Mások költenek, s mások számoltatnak. Ő személyesen csak fizet, s ha megütik a dobót glédába áll.

Mennyire másképpen van ez municipális szabadság mellett, s így mennyire szükséges a helyhatósági intézmény már a népnevelés fontos tekinteténél fogva is, lesz alkalmunk még tüzetesen elmondani.

Ma az annyira fontos politikai nevelést mindenütt a sajtó végzi. – Mi tulajdonkép az a napi sajtó, s különö-

sen a népsajtó, melynek már neve falat állít fel a polg. osztályok közt a divatos democratiákban? s mik a többi politikai népnevelési társulatok? erről is szándokunk szólani.

Ez úttal csak annyit jegyzek meg, hogy a legjobb politikai iskola a megyei és városi közgyűlés, hol minden vélemény okadatolva adatik elő, hol a mi ferde és rász, rögtön megczáfoltatik, s mely mindenki személyes részvételének nyitva áll. – A municipális képviselő is, mint minden képviselő, éppen azt nem adja meg az alkotmányos polgárnak, mire leginkább szüksége van: az arra való ságot.

Pedig a legjobb népfelvilágosodás az, mely vallásosság és erényesség mellett valóban szabaddá, függetlenné, és hasznosan munkássá teszi őt.

Minden egyéb bolondság, mi vesztére vezeti a népet éppen úgy; mint az egyes embert.

Politikai morál.

Tudomány és ipar két rugói polgárosodásunknak, vagyis a középrendi uralkodó democratiának. Ez azonban nem alphája és ómegája az emberiség haladási utjának.

Egy állam egy részről tanult professorokból, másiktól kereskedők és gyárosokból oly egyoldalú lenne, mint a régi nemesi status Francia, vagy a hajdani szerzetes állam Spanyolországban, s alig lenne jobb Swiftnek, Laputa, és Barmibarbi köztársaságainál

A tudomány gyakran csak felfű és elgőzölg. Az arany vagy inkább a váltósvilág banquerottirozók, s viasztalan nyomort hagy maga után. Tudós respublika és fiandncziális status igen nyomorultan végződnenek, mert a vallás és becsület a két fő rugó, az emberi méltóság két fő feltételei, lennének veszélyeztetve. – Vallás és tudomány, kereset és becsület kézadva eredményezhetnek csak jót társadalmunkra.

A politika korunk legfontosb tudománya, de hogy éppen ez a magasb nézetet, és végezeli mindenben nélkülözi, hogy tehát az egész mai politikai mesterkélés tulajdonkép nem is politika, ez szerintem a fő baj.

Mert mi minden állam célja, s mi hát az államtudomány feladata?

Az ember társadalmi lény, az az olyan, mely magasabb céljait csak egyesülés által érheti el.

Az emberre a társadalom erkölcsi szükség, az állam pedig ez idő szerinti szükséges alakja a társulatnak.

Ez minden elméletet az államok eredetéről feleslegessé tesz, s egyszersmind az államok célját jelöli ki. Minden törvényhozás nemessége tehát a cél és alapzatok magosságától, jósága és tartóssága pedig az eszközök minőségétől függ.

Közvetlen célja ugyan minden törvényhozásnak a közös jólét biztosítása, de legmagasb célja az emberiség magasb céljainak: az állati ember nemesítésének a szellemi tökéletesedésnek előmozdítása, mi már meggátlását teszi fel mind annak, mi vele szemközt áll.

Azt mit mondani akarok, néhány példa a múltból érthetővé teendi.

Hogy főleg a vallás által eszközlött erkölcsiség, és a neveléstől várható felvilágosodás minden állam elengedhetlek feltételei, ezt már a legrégebb törvényhozók belátták, de mivel céljuk nem egyaránt volt magas és nemes, államintézményeik sem lehettek egyenlő becsűek.

Mózesé például csak egy kiválasztot népet karolt fel, melynek tehát külön Isten is kellett, s ezt testi s lelki tisztaság, valamint áldozatok által is megtartani lett a fő feladat. – így született meg a zsidó nép különválva mintegy az emberiségtől. Lehet, hogy nem volt rosszabb, de jobb sem lehetett a legtöbb régi társadalmi szervezeteknél, melyek theocratián, s az emberiség kaszta rendszerén alapultak. – Csak a kereszténység, mint reactió a zsidóság alapnézete ellen, emelkedhetett ez emberiség vallásává. Közte és Mózesé közt azon válaszfal van, mi az emberek önzése, és az emberiség közös szeretete közt van.

Lykurg állama még alsóbb fokú. Férfias és harcias nevelésnek, mérsékletnek, életszigornak és köztársasági fegyelemnek egy maradék népet, a leghatalmasbá kellett volna tenni. Neki tehát már egy zsarnok Isten pártfogása sem kellett. Elég volt chez egy nagy kaszárnyává lett állam.

A spártai nézethez hasonlított legjobban a régi romái g mely talán csak azért emelkedett a hatalom

legmagasb fokára, hogy viszont a sülyedés és lealjasodás legmélyebb fokán a cél aljasságát bizonyítsa be.

Ezeknél emelkedettebb volt már S o l o n é, ki honfiait műveltség: – tudomány és művészetbeli, – valamint anyagi jólét által akarta boldogítani, – Hibája csak az volt, miben mieink is sínylenek, hogy az erkölcsi művelődés és tökéletesedés csak eszközévé és nem céljává tétetett a boldogságnak.

De legmagasb volt a hellen őskorban Z e l e u k u s z é, C h a r o n d á s z é, és főleg P y t h a g o r á s z é, melyek egészen a tiszta kereszténység színletéig emelkednek, midőn erkölcsileg nemes lényt mutatnak fel az embernek mintaképül, s az emberi tökélyt és boldogságot abban találják, hogy az ember igyekezzék hasonló lenni Istenhez, s intézményeiben a mindenség szépségéhez és rendjéhez.

Rendelkezésük első szavai az emberi lét ezen céljaira, mint alapra vonatkoznak p. o. az igazság és erény szeretetére, a bűn és hazugság kerülésére, a valódi bölcsesség és szerénység utáni törekvése. – így Zelenkus Locria törvényhozójának ezen szavai: „Mindenki igyekezzék a jóra vállalkozni, s mire vállalkozott, arra méltónak is lenni.” – „Mindenki féljen jobban attól, mi gyalázatra, mint a mi szegénységre vezet.” – „Mint legjobb polgárt kell tekinteni azt, ki vagyonát oda adja az igazságért,” – és Pythagorászé: „Első az isteni, a szép, a zután jó a hasznos;” – a legszebb tételek, melyeket valaha törvényhozók könyveikben mondattak el.

És ezen szép szavakban van a régi és új törvényhozás közti különbség is kifejezve. Azok azt célzották inkább, mi magában már szép, igaz, jó, ezek pedig csak azt, mi hasznos és nyereséges.

A kereszténység, mely szintúgy egyedül csak az emberrel foglalkozik, s midőn törvényévé a szeretetet emelte, viszonylatát az Istenhez és embertársaihoz határozza meg, – meg van azon nagy

előnye ezek felett, hogy világtörvényhozás, mely nemesítő csendes hatását az emberiségre meg is tette.

Hogy azonban tanai csak hamar eltörpítettek, elferdítettek, és hogy a szellemiség védangyala a zsarnokság közönséges szolgájává süllyedt alá, ez korunk nagy szerencsétlensége.

Mert innét szolgálai alávetettsége sok népnek az állam és templom bilincseibe; innét elítéltesése az észnek, a tiszta emberi érzelemnek, az újabb história lapjain.

S hogy még ma is mívelt(!) államainkban felforgatva, s fejre állítva van minden legvilágosabban mutatja az, hogy mi az ősvilág és tiszta kereszténység rendelményeivel egyezik, az csak kivételnek tekinthető.

És csak a kereszténység süllyedésével csírázhattak fel a hatalom, birtok és fényűzés azon veszélyes maximumai, „melyek bár az ő rohadt keresztjükhöz támaszkodtak,” a vallásos erkölcsi irányt mindenben nélkülözik. Csak a mezítelen joggal, mit erőszak, – és külillemmel, mit a társas convenientia takargat foglalkoznak.

Az emberek ma már, az anyagiás nézetek szerint, alig egyebek, mint egy egy erőművek, melyeknek meg van bizonyos foglalkozásuk, s ha ezt jól végzik, megարanyoztatnak. – A szellemi elbutítás már többször rendszeresen üzetett.

S ez természetes is, mert milyen a nézet, olyan az eljárás, s hol már az alapnézet hiányos, a praxis néha bűnös, de mindég gyarló lesz. A morál és politika közti szoros kapcsolat csak akkor lesz érthető, ha a népet úgy tekintjük, mint önmagát kormányzó morális testületet, nem pedig mint felülről mozgatott gépet.

Honnét csírázhatik tehát fel a jó?

Már többen ismételték, hogy a köztársaságnak éreynyen kell alapulnia; mi más szavakkal annyit tesz, hogy a n é p m o r á l és n é p s z a b a d s á g s z o r o s ö s z v e f ü g g é s b e n v a n n a k e g y m á s s a l , s ha megbukott az, buknia kell ennek is.

Minden bűn már önmagában ferdeség. Épp úgy eltévedése az agynak, mint csalódása az indulatoktól elvakított szívnek. S mégis azt mondják, hogy a politika, ko-

muknak ezen legszükségesb tudománya, az exigentiák tudománya, s ezen exigentiák eszközei közelebről tekintve, nem egyebek, mint csalás, bizalmatlanság, erőszak sat.

Az embereknek tömegesen épp azon morális viszonylataik vannak, mint egyeseknek. A mi bűn és gazság egyesnél, nem lehet az jó többnél. A morálnak tehát más a polgári intézményekben bent kell lenni.

Ha az ő tudományuk és a tiszta morál közt ellentmondás van, annak buknia kell: „Verissimum hoc, sine summa justicia rempublicam regi non posse.” A politika is csak tiszta morálon alapulhat. Spekulálni lehet az emberek gyarlóságaira, de egyedüli biztos töke csak a becsületesség. Ravaszságot ravaszság, ármányt ármány, erőszakot erőszak taszít félre. Csak a morál marad mozdatlanul trónján. „Több politikai bölcsesség van Fennelon egyetlen erényében, – mondja Lamartine, – mint Machiavell minden maximáiban.”

Hogy most a politika csak a hatalomra támaszkodik, hogy csak a hasznot nézi, az nem dönt el semmit. Epp azért, mert rosszul van így, következik, hogy meg kell változtatni mindent.

Eredményeit az eddigi maxi máknak ismerjük. Lyuk mindenütt az államok hajóján, – mi hogy el ne merüljön, rongygyal dugdosni be az egész mesterség.

Pedig a rongy hamar elmosatik, elrohad, mint azt ma mindenütt látjuk, s egy másik czikkben „az utókor rettentő példájára” meg is írjuk.

Forradalmi láz.

A mai abnormis közjogi és erkölcsi állásnak mintegy logikai eredményei a napirenden lévő forradalmak.

Európa földje századunkban vulkánivá lett. Folytonos függőleges rázkódás és pusztító kiömlés mindenfelé.

Már annyira megszoktuk azokat, mint a hideglelős ember negyed vagy harmadnapos lázrohamait, s a hatalmasok oly keveset gondolnak vele, hogy már magok is idézik elő mesterségesen, hogy időnként megkísérthessék rendőri vízipuskáikat, és naponta tökélyesb mintára készülő ágyúikat.

Midőn k. u. 79-en a Vezúv megkezdte temetési tűzhányását, Herculanium és Pompeji lakói gondtalanul mulattak. Az öregebb Plinius maga a mai Castella Maréna egyik ablakából, mely a tengerre nyílt, és csak hamar földalatti kriptája lett, gyönyörködött a természetnek fenségesen nagyszerű rakétázásain.

Az ész és természet szava intenek ma is, de a vak-ság nem lát, az indulat elködösít mindent. – Pedig az ember büntetlenül még soha sem kísértett Istent.

A forradalmaknak más látható eredménye eddig nem lett, minthogy négy millió katona áll Európában fegyverben, hogy az első tűzvészre jelre szuronyaival oltsa el az elolthatlant, és hogy 50 év óta Európa egy nagy-

szerü „Jagd revierre” vált, hol a forradalmárokat üldözik. Minden nagyobb forradalmat egy általános hajtóvadászat követ, mit diplomatikai nyelven „reactio”-nak neveznek.

Egyes forradalmárokat üldözni annyi, mint büntetni azokat, kiket a pestis első” áldozataiként kinézt; reactioval nyomni el egy nép-forradalmat annyi, mint elvenni a néptől az üres korsót is, ha szomjazik.

Minden láz csak akkor áll elő, ha a test beteg. Mídon tehát a kormányok bölcsesége megbünteti a beteget, a legsajátszerűbb mogyorófa kúrát találta fel.

Hogy azonban az új kúra ezen neme nem a legszerencésb, mutatja az, hogy 1815 óta a Congressusok, - ezen orvosi értekezletek, - permanentiában vannak, de ma már annyira elvesztették hitelüket, hogy az európai betegek ijedelmére csak emlegetik, de mint már erőtlen szereket nein használják.

S míg egy részről a kormányok eljárása ez, más részről a népek semt szerencsésebbek, mert ők is a forradalmakban keresik üdvöket. Megfoghatlan elfogultsággal tehát a gyógyulás eszközének tekintik azt, mi csak a betegség symptomája. - Europa hasonlít Heine ispotályához, hol az aszkóros neveti a vízkórságost, a fogfájós a mellgörcsöst.

En megvallom, nem szeretem a forradalmakat már önmagokért.

„A forradalom két sértett jog harcza. Bármelyik győzzön, jaj a küzdőknek.”

És nem szeretem másodsor azért, mert céljukat ugorván az, csak vissza vetik azt, mit előmozdítani akartak. Megakasztják az eszmék menetét, és ürügyet szolgáltatnak azon ügy elnyomására, mely mellett keletkeztek. A nép ügye mindig zászlóját veszti, ha a törvényesség teréről lép le.

Aztán a nép forradalma által csak azt létesítheti, elérteheti életbe, mit magában hord. A forradalom soha sem teremt, csak létesít. - Van nála hatalmasb valami, mint

az emberek, kik egy részről a jobbnak születését megakadályozni akarják, másrészről pedig a forradalmak által akarnák kormányozni: magának az eseménynek akarata.

A forradalmak és ellenforradalmak, mint a kormányok és népek közti veszélyes küzdelem ellen nincs más eszköz mint az alkotmányosság, a constitutionalismus, a legnemesb értelemben vett nemzeti és népszerű kormány, mivé minden körirány csak is a nép hozzájárulta által válhatik.

Az ily kiegyezés, az ily alku biztosíthatja csak a békét és haladást az által, hogy a kormányokat az önkénytől leszoktatja, s a népet szabadságra neveli, ha igaz lenne is mit Lamartine mond, hogy t. i. a monarchia az ember, a köztársaság pedig az isten képeire alkatott kormányforma, mert bizony úgy látszik, hogy Európában mindenütt a nép még nagyon gyarló emberarczú.

De az alkotmánynak, mit korlátozásnak hisznek, elenei voltak mindig a hatalmasok.

A rövidlátók! – Nem vették észre, hogy az, mi korlátolja, biztosítja is őket, mert a mily igaz, hogy ma már nem lehet kormányozni alkotmány nélkül, még igazabb az, hogy semmi sem könnyebb, mint alkotmányos szabadság mellett kormányozni. Midőn tehát a kormányok az alkotmányosság ellen küzdenek, csak önmaguk rontják le egyetlen támaszukat. Régen meg van mondva már, hogy a kényuralom, melynél legtöbb a] hatalom, legkevésb a biztosság.

Az alkotmány állandó, mert korlátai határozottak, a közvélemény hatása pedig támadó természeténél fogva ráeg nem áll addig, míg végkép le nem rontja azt, mit mérsékelni akart.

S váljon mivel védhetik magukat, ha már a közvélemény csakugyan támadólag lépett fel ellenük, mind ma már miíidénütt, hol alkotmány nincs, vagy az nem őszinte?

Mi hadseregük, s mi pénztáruk? Ez mind a néptől van; s a legitimitás a hit, mi ismét Csak a nép meggyőződésében lehet erős.

A népet kell tehát a nép ellen használni, régi hitével mai meggyőződését leküzdeni. S ha a kölcsönös szerződés, azaz szentsége az alkotmányosságnak lerontatott, mit várhattok tőle?

A zavar és rendetlenség, mit ellene felhoznak, az is csak a természetes kifejlődés megakadályozásából származik. – S minek azt megtámadni, mi korunknak tagadhatlan ténye?

A forradalmak folytonossága ellen nincs tehát más biztos szer, mint az alkotmányosság elvének elfogadása egész Európában. Az alkotmányosság pedig legyen őszinte, szabadelmű és őszinte irányú.

A szó valóság nélkül még rosszabb, mint ha nem is lenne. Az ember tud koplalni ha kell, de semmi sem veszélyesebb mégis, mint a paradicsom kerítése mellé helyezni őt el – kívül. Nagyon rossz gyomor lehet az, melynek ily helyzetben erős étvágya nem jó. Az éhes has pedig a leggonoszabb forradalmár. Oly igazság, mit már Sancho Panza talált fel, s gazdája Don Quixotte ellen többször diadalmasan be is bizonyított.

Az elfogulatlan tekintet a világtörténelemre pedig azt mutatja, hogy az emberiség mindig erkölcsi erőktől még jobban kormányoztatott, mint attól mit hasra rakni lehet, és hogy a puszta erőszak magát soha fentartani nem tudta.

A béke mindig csak erőszakosan vissza fojtott háború lesz addig, míg az elégtelenség okai meglesznek, s ok vagy ürügy a felgyújtásra nem hiányzand addig, míg töltött minákkal rakva lesz Európa földje.

A revolúciókat nem keli csinálni. Ok maguk magukat készítik elő, s a valódi forradalmár mindig az, ki arra okot szolgáltat.

Ha a népnek méltó panasza van, legjobb azt elintézni kihallgatás mellett, míg kér; ha pedig panasza alaptalan, azt is csak parlamentjében lehet megvitatni.

Nem az, ha jól kormányoztatik, hanem azon hit, hogy jól kormányoztatik boldogítani a népet.

Féleszközök semmire sem valók, a politikában pedig halálosak.

Mi hát a helyes és kiegészítő eszköz?

Franciaország követe 1814-ben Oct, 14-én Bécsben ezt mondta: „Míg egyetlen, a revolútióból fennmaradt dynastia marad, a forradalom nincs bevégezve. A legitimitás elvének korlátlanul kell győzedelmeskedni. – E nélkül nincs béke, csak fegyverszünet. – S ily formán beszéltek közelében a világfővárosban is.

C a n n i n g pedig így szólott: „É s s z e r ű (józan) s z a b a d s á g a z e g é s z v i l á g n a k ! „

Melyik tanra fogja az idő reá mondani az „Áment?” arra mi kíváncsiak sem vagyunk, mert „a história ezen tanítása oly régi, mint maga a világ.”